

POSEBNA ŠTEVILKA – PRISPEVKI K RAZUMEVANJU ČASA

MLADINA

PRVA SVETOVNA VOJNA 1914 - 2014

3,99 €

24. APRIL 2014
www.mladina.si

9 770350 934034

TUDI TA HIŠA LUMAR
IMA NAJBOJŠE
RAZMERJE MED
CENO IN
KAKOVOSTJO

SUPER
POMLADANSKE
UGODNOSTI

SUPER KLJUČ CENA
ZA TOP IZBRANE HIŠE
LUMAR ŽE OD:
109.990 EUR*

**AVANT
GARDE**
Urbano-D 149

URBANO – SODOBNO&EKOLOŠKO

Sveža dvoetažna zasnova hiše Urbano je lahko v štirih različnih tipologijah; z dvokapno, ravno, enokapno ali večkapno streho. S hišo URBANO 149 sledimo liniji sodobnih, energetske učinkovitih, urbanih in modernih hiš z najvišjim udobjem bivanja.

T: 02 421 67 50 I: www.lumar.si

Lumar
Živeti najbolje!

A COMPANY OF THE GREEN BUILDING GROUP

Arh: Miha Završnik u.d.l.a., Lumar.

* V ceno vključen DDV, popusti in subvencije.
Akcija traja do 31. maja 2014 in velja za področje Slovenije.

Odsotnost spomina

Piše: Grega Repovž

»Sledovi mnogih zločinov vodijo v prihodnost,« se zapisal leta 1966 umrli poljski pesnik Stanisław Jerzy Lec. Druga svetovna vojna je prvo v našem spominu preveč zasenčila: preveč zato, ker odkrivanje dogajanja pred točno stotimi leti daje veliko odgovorov na današnje konflikte: mnogo več kot druga. Današnji svet je z njo izrazil zaznamovan, pa čeprav se tega ne zavedamo. Pa ne le zaradi tistega, kar ji je sledilo. Prva svetovna vojna še danes določa konflikte v arabskem svetu. Dejansko je tista prelomnica, ki je sestavila zemljevid Evrope, je prelomnica, ki je ne nazadnje Slovence umestila na zemljevid Evrope. Prva svetovna vojna je preprosto prevelika prelomnica za človeštvo, odrievanje plasti časa z nje pa je poduk današnjim vidanjem in razmišljanjem. Za tiste, ki želijo videti. Prva svetovna vojna ima preveč sledi v današnjem času, da jih ne bi poznali. In dejstvo je, da so dogodki izpred stotih let preveč pozabljeni, premalo obravnavani, da bi se iz njih učila javnost in tudi odločevalci.

Prva svetovna vojna je »rodila« zafrustriranega soldata Adolfa H., ki je razumel frustracije svojih soborcev – brez prve svetovne vojne Nemčija nikoli ne bi več postala vojaška sila. V prvi svetovni vojni je v enem dnevu umrlo 27.000 Francozov. Ne, prva

svetovna vojna ni Posočje in Verdun, kot se rado zdi. Prva svetovna vojna in njeno poznavanje ponujata odgovor na današnje ravnanje in čustvovanje Rusov: mar ni neverjetno, kako se vloga Rusov vedno potisne na stran in pozabi? Ta narod to krivico čuti še danes, njegovi voditelji pa tudi s to razočaranostjo nad Zahodom sprejemajo aktualne odločitve. Ne nazadnje tudi v Ukrajini.

A ne gre le za to. Prva svetovna vojna je resnična zgodba o geostrateških igrah, o bratancih na sprtih dvorih, že res, a tudi o tem, da vedno obstajajo veliki apetiti. In je zgodba o nacionalizmi in populizmu, ki se vedno znova podcenjujejo, o občutku moči, ki zaslepi posameznike in narode, o frustracijah in razrednem boju. O vsem, kar opazujemo danes. Podroben vpogled v čas druge svetovne vojne in položaj posameznih regij in držav danes pa pokaže grozljive vzporednice – in prav tako neverjetno podcenjevanje dogodkov in njihovih posledic. Ker žival v nas ne umre, nasilje je možnost, ki je vedno na voljo, kot pravi zgodovinar Ian Morris. x

POSEBNA IZDAJA TEDNIKA MLADINA PRVA SVETOVNA VOJNA

ODGOVORNI UREDNIK

GREGA REPOVŽ

KREATIVNI DIREKTOR

ROBERT BÖTTER

OBLIKOVANJE

DAMJAN ILIČ IN IVIAN KAN MUJEZINOVIČ

DTP

INSIST D.O.O.

IZDAJA

MLADINA ČASOPISNO PODJETJE D.D.

DUNAJSKA CESTA 51, 1000 LJUBLJANA

PREDSEDNICA UPRAVE

DENIS TAVČAR

TISK

DELO-TČR D.D.

NATISNILI SMO 14.100 IZVODOV

CENA 3,99 EUR

NAROČNIKI (FIZIČNE OSEBE) IMAJO POPUST ZA IZBRANO NAROČNIŠKO OBDOBJE: 10% (TROMESEČJE), 15% (POLLETJE), 20% (LETO). ŠTUDENTI, DIJAKI, UPOKOJENCI IN BREZPOSELNI LAHKO UVELJAVLJAJO 15% POPUST PRI TROMESEČJU. NAROČNINA VELJA OD TEKOČE ŠTEVILKE DO PISNEGA PREKLICA, ODPOVEDI PA VELJAJO OD ZAČETKA NASLEDNJEGA OBRAČUNSKEGA OBDOBJA. NAROČNINA ZA TUJINO ZNAŠA 265 EUR LETNO, Z LETALSKO DOSTAVO PA 325 EUR.

UREDNIŠTVO

DUNAJSKA 51, SI-1001 LJUBLJANA,

PP 2700

TEL 01 230-65-00

DEŽURNI GSM 041 321 763

FAX 01 230-65-10

E-MAIL DESK@MLADINA.SI

[HTTP://WWW.MLADINA.SI](http://WWW.MLADINA.SI)

NAROČNINE IN REKLAMACIJE

TEL 01 230-65-30

E-MAIL NAROCNINE@MLADINA.SI

RAČUNOVODSTVO

TEL 01 230-65-53

PRODAJA IN DISTRIBUCIJA

TEL 01 230-65-30

E-MAIL PRODAJA@MLADINA.SI

OGLASNO TRŽENJE

TEL 01 230-65-20 IN 01 230-65-33

FAX 01 230-65-10

E-MAIL OGLASI@MLADINA.SI

TRANSAKCIJSKI RAČUN

06000-0063490582, BANKA CELJE D.D.

ISSN 0350-9346

VSE PRAVICE PRIDRŽANE. PONATIS CELOTE ALI POSAMEZNIH DELOV JE DOVOLJEN LE S PISNIM PRIVOLJENJEM.

NASLOVNICA

OBLIKOVANJE

DAMJAN ILIČ

ILUSTRACIJA:

SARAJEVSKI ATENTAT

ZORAN SMILJANIĆ

Rojstvo naroda

Slovenci so v prvi svetovni vojni in po njej, zaradi trgovanja velikih sil, plačali visoko ceno. S številnimi življenji in z ogromno izgubo ozemlja.

Obletnici prve svetovne vojne bo v Evropi namenjene veliko pozornosti.

Piše: [Božo Repe](#)

evropski sodobni civilizaciji. Za katero vsakič znova plačujejo mali ljudje in mali narodi, kot je slovenski.

Za različne projekte bodo porabljene desetine milijonov evrov. A ni težko uginiti, da se bodo v političnih govorih in na proslavah na vse kriplje izogibali vprašanju krivde za vojno, zgrešenim odločitvam, topoumnosti politikov in generalov, cinizmu, s katerim so v smrt pošiljali milijone vojakov ter po vojni v najboljši imperialistični maniri na novo zarisali meje in mednarodna razmerja, ki so pripeljala do nove, še strahovitejše vojne. Vsa ta hipokrizija bo seveda v imenu in zaradi današnje domnevno spravljene in demokratične Evrope. Samo še »divjaško« Rusijo, ki menda edina deluje po preživelim imperialističnem vzorcu, bo treba disciplinirati, pa bomo v srečnem novem svetu. Zakaj bi torej odpirali neprijetna vprašanja tedanjih sovražnosti in zavezništev, če pa so sedanja povsem drugačna? A drugačna so le po razporedu sil in po obliki, po vsebini se od tedanje delitve na antantne in centralne sile ali od starejše Svete alianse in vseh kombinacij vmes čisto nič ne razlikujejo. In tako bo najverjetneje zamujena še ena priložnost za kritično refleksijo o

Slovenci so bili pred prvo svetovno vojno razdeljeni na tradicionalne avstrijske dežele in regionalna identiteta je bila močnejša kot nacionalna. Po popisu prebivalstva leta 1910 je bilo na ozemlju današnje republike Slovenije 66,6 odstotka vsega prebivalstva kmečkega (leta 1857 še več kot 83 odstotkov), poljedelstvo in živinoreja sta dajala 60 odstotkov narodnega dohodka, od industrije in obrti je na prelomu stoletja živelo le okrog 11 odstotkov ljudi, in to največ od rudarstva in železarstva, kovinske, lesne, živilske industrije ter gradbeništva.

Avstro-Ogrska ni bila naklonjena slovenskim nacionalnim zahtevam, ne nazadnje zato, ker so Slovenci Nemcem zapirali pot do Jadrana in pristanišča Trsta. Kljub temu je specifično večnarodno okolje donavske monarhije, ki se je le počasi prilagajalo modernizacijskim trendom zahodne Evrope, omogočilo, da so Slovenci poleg pokrajinske oblikovali tudi nacionalno zavest, pogosto v ostrih bojih z nemštvom. Priučili so se politični kulturi in se navadili na parlamentarizem.

Spomenik braniteljem slovenske zemlje
na Cerju na Krasu / Foto: Uroš Abram

Avstro-Ogrska ni bila naklonjena slovenskim nacionalnim zahtevam, ne nazadnje zato, ker so Slovenci Nemcem zapirali pot do Jadrana in pristanišča Trsta.

Bili so večinoma pismeni in z védenjem, kaj se dogaja okrog njih, z dozorelo kulturo in umetnostjo, ki je sledila evropskim tokovom in vanje tudi kaj prispevala.

Strankarska organiziranost in z njo povezani ideološki spori so bili na začetku stoletja že nepogrešljivi del vsakdanjika, bolj razgledane družine so imele naročen kakšen časopis – na prelomu stoletja jih je izhajalo več kot sto dvajset. Slovenci so se lahko pohvalili tudi s kakšnimi odmevnejšimi dosežki v znanosti, po avstrijskih in nemških univerzah so imeli raztresenih več uglednih znanstvenikov. Ni pa jim uspelo dobiti svoje univerze. Zbirali so se v društvi in čitalnicah in na različnih shodih, hodili v hribe in se zabavali v gostilnah. Naprednejši del intelektualcev in politikov je v skladu s tedanjimi razmišljanji v razvitejših delih sveta verjel v nenehen in neustavljiv znanstveni napredek, ki se je tudi na Slovenskem kazal v postopnem uvajanju novih tehnoloških dosežkov, kot sta elektrika in plin, novih načinov proizvodnje in prometa in s tem tudi velikih sprememb v socialni strukturi in načinu življenja sploh. Toda slovensko gospodarstvo je bilo šibko in koncentracija kapitala majhna. Veliko demografsko izgubo je na prelomu stoletja pomenilo izseljevanje – izselilo se je več kot 250.000 Slovencev. Glavni vzroki so bili v veliki brezposelnosti, a ne samo v njej. Pri Slovencih, ki so se odločili za izselitev, se je vedno bolj kazala tudi želja po višjem standardu, ki ga doma ni bilo mogoče doseči.

Rečeno v prisposodbi: čas na prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje je Slovence zatekel nekje na pol poti med vasjo in mestom, z začetim, vendar zapoznelim procesom modernizacije.

Nacionalna zavest je bila na začetku dvajsetega stoletja po eni strani povezana z narodnim zanesenjaštvom in občutkom hude ogroženosti, po drugi pa z okrepljenim jugoslovanstvom po aneksiji Bosne in Hercegovine in z njim povezanim prepričanjem, da je slovenska prihodnost lahko le v državni povezavi z drugimi južnoslovanskimi narodi znotraj Avstro-Ogrske. »Naš državni program je realizem. Zavzemamo se zanj ne le iz narodnih, temveč tudi iz dinastičnih vzrokov, kajti pretežna masa slovenskega ljudstva je cesarju zvesta in stremi za veliko, mogočno monarhijo pod žezlom habsburške dinastije ... Jugoslovanska država v okviru monarhije, obsegajoča Hrvaško in Slavonijo,

Bosno in Hercegovino, srbske pokrajine Ogrske, potem slovenske in hrvaške dežele in pokrajine Cislitvanske osobito Dalmacijo, Primorsko, Kranjsko, slovenske dežele Štajerske in Koroške, bi postavila od dne do dne naraščajoče jugoslovanske narodne struje v službo dinastične svetovne politike,« je v pismu prestolonasledniku Francu Ferdinandu 25. julija 1909 pisal prvak Slovenske ljudske stranke dr. Ivan Šušteršič. Jugoslovanstvo se je kazalo tudi v drugih oblikah: najradikalnejše pri prepovedovcih, ki so jugoslovansko državo z enim jugoslovanskim narodom videli zunaj Avstrije in s predlogi »vmesnih« rešitev v obliki različnih (kon)federacij, ki so jih zagovarjali socialdemokrati. Pisatelj Ivan Cankar je na pragu vojne, aprila 1913, izrazil vero v »zvezno republiko jugoslovansko«, v katero bi se združili Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari, vendar se je hkrati tudi zavzel za ohranitev slovenskega jezika in kulture. V predavanju Slovenci in Jugoslovani aprila 1913 v Ljubljani je izrekel tudi besede: »Pustimo Avstrijo v njenem lastnem dreku, bodimo kakor Mazzini v Italiji!« S predavanjem si je prislužil teden dni zapora.

Če pustimo ob strani politično spodbujo sovrastvo do Srbije ob začetku prve svetovne vojne, lahko rečemo, da so bila pri Slovencih pozitivna južnoslovanska čustva gotovo navzoča vsaj od balkanskih vojn. Vodilni slovenski časopisi so dogajanje na bojiščih natančno spremljali in zlasti v prvi balkanski vojni izražali simpatije do Srbov in Bolgarov. V drugi balkanski vojni so se slovenski časniki postavili na stran Bolgarov in bili kritični do Srbije, predvsem pa so obžalovali, da je bilo razdrto prejšnje zavezništvo. Vendar so po drugi strani v Srbiji tudi videli dejansko in moralno zmagovalko balkanskega vojskovanja, kar je še utrjevalo njen ugled in prestiž. Liberalni politik in pisatelj Ivan Tavčar si je močno prizadeval za utrditev vezi s Srbijo, predsednika srbske vlade Nikolo Pašiča pa je rotil, naj neha delati srbsko politiko in naj dela jugoslovansko, kar naj bi mu ta tudi obljubil.

Čeprav je slovenske politične in intelektualne elite v jugoslovanstvo silila tudi zgodovinska nuja, je bilo to v bistvu naivno, brez poznavanja kulturnih in drugih navad južnoslovanskih narodov, obenem pa je veliki meri izhajalo iz težnje po oblikovanju enega jugoslovanskega naroda, saj naj Slovenci kot samostojen narod ne bi imeli možnosti za preživetje.

02 **Avstro-ogrski vojaki v Galiciji.** / Fotografija: Muzej novejšje zgodovine Slovenije

03 **Po končanem boju na poljanah Galicije.** / Fotografija: Muzej novejšje zgodovine Slovenije

Prva svetovna vojna je Slovence prizadela kot posameznike in kot narod. Mnogi so umirali na frontah, pa tudi v zaledju, izgnanstvu in internaciji. Čez del slovenskega ozemlja je potekala fronta, ki je za sabo pustila opustošenje. Pomanjkanje, lakota, nalezljive bolezni, mobilizacijski pozivi in obvestila o smrti so bili vojni del vsakdanjika. Deset tisoči prebivalcev z obeh strani soške fronte so bili razseljeni v taborišča po Italiji, Avstriji in Ogrski. Nekaj deset tisoč slovenskih vojakov je padlo za državo, ki jim je bila slaba mačeha, vendar so jo branili, ker so – vsaj na soški fronti – s tem branili tudi slovensko ozemlje. Protiavstrijska stališča so oblasti preganjale, številne slovenske politike so poslali v konfinacijo. Nagla vojaška sodišča so nekaj sto Slovencev obsodila na smrt. Delo strank je bilo omejeno in nadzorovano, vse oblike sindikalnega in delavskega gibanja in politično nezanesljive organizacije prepovedane. Parlamentarno življenje je do leta 1917 zamrlo. Takoj, ko je oživel, so slovenski in dalmatinski politiki poročali o nasilju in zahtevali preiskave (ki jih je, sicer brez zaključkov, potem tudi izvajala posebna komisija). Mednarodno ugledni odbor emigrantskih politikov iz Avstro-Ogrske, Jugoslovanski odbor, ki se je zavzemal za združitev avstro-ogrskih Južnih Slovanov s Srbijo, pa je mednarodno javnost leta 1917 obvestil s posebno knjižico »*Austria-Hungary's effort to exterminate her Jugo-Slav subjects*«.

Ob začetku vojne so sicer slovenske stranke odločitev avstrijskih oblasti za vojno večinoma pozdravile, vendar so se v drugi polovici vojne zaradi nemškega pritiska

02

03

Čez del slovenskega ozemlja je potekala fronta, ki je za sabo pustila opustošenje. Pomanjkanje, lakota, nalezljive bolezni, mobilizacijski pozivi in obvestila o smrti so bili vojni del vsakdanjika.

- 04 Begunci iz Furlanije po preboju fronte pri Kobaridu, november 1917. / Fotografija: Muzej novejšje zgodovine Slovenije
- 05 Natovarjanje skromnega premoženja begunskih družin na vojaške vagone. / Fotografija: Muzej novejšje zgodovine Slovenije
- 06 Delavnice avstro-ogrške 5. armade v Ljubljani, ki so delale za potrebe bojev na soški fronti. V njih so pomanjkanje delovne sile nadomeščali vojni ujetniki in številne ženske. / Fotografija: Muzej novejšje zgodovine Slovenije
- 07 Za potrebe vojske so v zaledju zbirali cerkvene zvonove. / Fotografija: Muzej novejšje zgodovine Slovenije

in težkih razmer začele vrstiti zahteve po miru, boljši oskrbi, socialnih in političnih pravicah. Prej lojalni slovenski vojaki so se začeli upirati.

V drugi polovici vojne je bilo vedno bolj v ospredju nacionalno vprašanje. Vodilni slovenski politiki so skoraj do konca vojne verjeli v možnost, da bodo nacionalno vprašanje lahko rešili znotraj Avstro-Ogrske. Ko se je obnovilo parlamentarno življenje, je dr. Anton Korošec 30. maja 1917

v imenu kluba jugoslovanskih poslancev v dunajskem parlamentu zahteval demokratično jugoslovansko državo znotraj Avstro-Ogrske. Narodni program, imenovan Majniška deklaracija, je sprožil veliko narodno gibanje, javne manifestacije in zborovanja ter zbiranje podpisov za deklaracijo.

Z Niško deklaracijo srbske vlade z dne 7. decembra 1914 je Srbija kot vojni cilj poleg osvoboditve razglasila tudi združitev »vseh naših nesvobodnih bratov Srbov, Hrvatov in

Slovencev«. Izjava je dišala po širitvi Velike Srbije na sever, vendar so emigrantski politiki, združeni v Jugoslovanskem klubu, s srbsko vlado 20. julija 1917 kljub temu podpisali Krfsko deklaracijo, s katero so se izrekli za zedinjenje Srbov, Hrvatov in Slovencev v skupno državo. Ta naj bi bila ustavna, demokratična in pod žezlom Karađorđevićev, obsegala naj bi vse ozemlje, na katerem je živel »troimeni jugoslovanski narod«, to je srbski, hrvaški in slovenski. Glede notranje ureditve – npr. vprašanje ustave, federativnost – pa je puščala stvari nedorečene. Mednarodne okoliščine so Slovencem ponujale dve skrajnosti: londonsko pogodbo, sklenjeno med Italijo in antantnimi silami 26. aprila 1915, ki je četrtno slovenskega ozemlja in skoraj tretjino prebivalstva prepuščala Italiji, in idealistične točke ameriškega predsednika Wilsona iz januarja 1918, ki so avstro-ogrskim narodom obljubljale pravico do avtonomnega razvoja. Ko ni

Slovensko Porabje je po trianonski pogodbi pripadlo Madžarski, Slovence so, v skladu s teorijo, da so Vendi, skušali pomadžariti. V revni in zaostali pokrajini se je slovenski jezik obdržal predvsem s pomočjo cerkve.

uspel poslednji poskus dvora, zapisan v manifestu cesarja Karla 16. oktobra 1918, da bi rešil monarhijo, tudi slovenskim politikom ni ostalo drugega, kot da se odločijo za neavstrijsko opcijo. To so simbolizirale besede dr. Antona Korošca, tedaj vodilnega slovenskega politika na avdienci pri Karlu 11. oktobra 1918: »Prepozno je, vaše veličanstvo.« Odločitev za politično elito ni bila lahka. Lojalnost monarhiji je bila za vse sloje, tako za preproste ljudi kot politike in še posebej vplivno duhovščino, stoletja nekaj samoumevnega. Slovanofilstvo je bilo močno. Od slovanskih narodov so jim bili po kulturi in mentaliteti najbolj sorodni Čehi in Slovaki, a ti so se odločili za svojo državo, poleg tega so bili vmes Avstrijci. Povezava z južnimi Slovani, zlasti Srbi, je zbujala verske pomisleke. »Kako hudo bo za nas, ako pridemo pod pravoslavnega kralja, potem ko smo zapustili katoliškega cesarja! Deus misereatur nostri!« je zapisal knezoškof Anton Bonaventura Jeglič 22. novembra 1918, vendar kasneje tudi priznal, da ni videl druge rešitve, sicer bi bili Slovenci ponemčeni. Nepopustljivost in zagriženost nemškega sloja v odnosu do Slovencev nista puščali veliko možnosti. Enako je veljalo za Madžare. Avstro-Ogrska je razpadala brez volje in vpliva Slovencev. Italijanska vojska je pritiskala. Avstrijski Nemci so zahtevali združitev z Nemčijo, kar se je konec vojne zdela realna možnost. Madžarom ni prišlo niti na misel, da bi se odrekli slovenskemu ozemlju. Grozilo je razkosanje. Slovenci so bili del premagane države, Srbija zmagovalka.

Država Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), ki so jo avstro-ogrski Slovani ustanovili ob razpadu monarhije, 29. oktobra 1918, in je trajala do 1. decembra, je bila kratkotrajna in prehodna rešitev. V tedanjih notranje- in zunanjepolitičnih razmerah ni imela velike možnosti za preživetje. Spodbudila je nacionalna čustva, Slovincem je dala prvo nacionalno vlado in jim omogočila, da so izkazali čut za politični pluralizem in organizacijske sposobnosti. Že pri vprašanju meja pa se je začelo zatikati. Neodločnost in neinicijativnost slovenske vlade so popravljali posamezniki, zlasti Rudolf Maister, ki je rešil severovzhodni del Slovenije, to je Maribor in Štajersko. Vodstvo Države SHS (Narodno vijeće v Zagrebu) se je – še posebej pod pritiskom avstro-ogrskih Srbov – znašlo pred vprašanjem, kako se združiti s Srbijo. Dr. Anton Korošec je na pogajanjih v Ženevi 9. novembra 1918 dosegel imeniten

uspeh – dogovor o federativni združitvi –, ki pa je ostal le na papirju. Narodno vijeće je po zmedeni razpravi 23. in 24. novembra v Zagrebu privolilo v oblikovanje enotne narodne države s centralistično ureditvijo in dinastijo Karađorđevićev. Jugoslovansko državno zedinjenje je bilo izvedeno 1. decembra 1918 s proklamacijo srbskega prestolonaslednika. »Naša avstromadžarska stvarnost se je pijano potrkjalala pod prestol Karađorđevićev kakor prazna steklenica piva v

smeti,« je združitev slikovito opisal hrvaški pisatelj Miroslav Krleža.

Zaradi neugodnih zunanjepolitičnih razmer, nemoči in nespretnosti slovenskih politikov in nezainteresiranosti srbskih oz. novih jugoslovanskih oblasti je Italija dobila zahodni del slovenskega ozemlja, to je Primorsko, severni del, Koroška, pa je bila izgubljena na plebiscitu. Slovenci so bili postavljeni pred novo stvarnost: živeli so v štirih državah z različnimi političnimi sistemi,

Carska Rusija se je zavzemala za dve južnoslovanski državi: eno, sestavljeno iz pretežno pravoslavnih držav s Srbijo in pristanišči na Južnem Jadranu, in drugo pretežno katoliško, s Hrvaško in pristanišči na Severnem Jadranu.

08 Begunski otroci s Primorske pred »mlekarno dojenčev« v begunskem taborišču Steinklamm. / Fotografija: Muzej novejšje zgodovine Slovenije

09 Vojaki kranjskega 17. pehotnega polka, ki je bil po narodni strukturi moštva, ena najbolj slovenskih enot avstro-ogrske vojske. Popularno se je imenoval Kranjski Janezi oziroma Cesarjeviči po pokrovitelju polka Ottu Habsburškemu. Skupinski portret vojakov ob spomeniku 1. bataljona, 17. pehotnega polka na Monte Chiesi, z napisom: »Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovencev ne gine«. / Fotografija: Muzej novejšje zgodovine Slovenije

10 Ruski ujetniki in avstro-ogrski vojaki pred rusko kapelico ob cesti na prelaz Vršič. Zgradili so jo ruski ujetniki v spomin na žrtve plazu. / Fotografija: Muzej novejšje zgodovine Slovenije

vsi pa so imeli v osnovi avtoritarno izhodišče in so bili v nacionalnem smislu Slovencev nenaklonjeni. Več kot tretjina Slovencev je ostala zunaj matičnega ozemlja, Slovenija pa je ostala brez Trsta, v katerem je živelo 57.000 Slovencev, in s tem brez najmočnejšega industrijskega centra in izhoda na morje. Primorski Slovenci so bili v času med obema vojnama načrtno italijanizirani,

izpostavljeni fašističnemu nasilju in gospodarsko zatirani, zaradi česar se jih je bilo okrog 100.000 prisiljenih izseliti, večinoma v Jugoslavijo (okrog 70.000) ali v Južno Ameriko in druge kraje. Kljub temu je Primorcem uspelo obdržati – javno ali ilegalno – kulturne organizacije ter se jezikovno in kulturno ohraniti kot Slovenci, bili pa so tudi prvi v Evropi, ki so se fizično

uprli fašizmu. Slovence v Avstriji so formalno ščitila zaščitna manjšinska določila senžermenske mirovne pogodbe, vendar jih je Avstrija izpolnjevala le deloma. Po anšlusu (zanj so glasovali tudi Slovenci, da bi se izognili očitku o neloyalnosti in posledicam, ki bi jih taka ocena prinesla) se je postopoma stopnjeval nacistični pritisk. Končni cilj sta bila popolna izselitev in ponemčenje

Če pustimo ob strani politično spodbujano sovraštvo do Srbije ob začetku prve svetovne vojne, lahko rečemo, da so bila pri Slovencih pozitivna južnoslovanska čustva gotovo navzoča vsaj od balkanskih vojn.

koroških Slovencev, ki so ga nacisti začeli izvajati med drugo svetovno vojno, vendar jim ga ni uspelo uresničiti.

Pozitiven dosežek v narodnostnem smislu po prvi svetovni vojni je bila priključitev najbolj vzhodnega dela ozemlja, Prekmurja, čeprav je bila zavest o tem, da so tudi Prekmurci del slovenskega naroda, šibka in je bilo privajanje na skupno življenje v času med obema vojnoma (pa tudi še kasneje) polno predsodkov in stereotipov. Slovensko Porabje je po trianonski pogodbi pripadlo Madžarski, Slovence so, v skladu s teorijo, da so Vendi, skušali pomadžariti. V revni in zaostali pokrajini se je slovenski jezik obdržal predvsem s pomočjo cerkve.

Način združitve v novo jugoslovansko državo je bil pri Slovencih povezan tudi z dilemo o narodni identiteti. »Komična ali tragična značilnost Slovencev v Jugoslaviji je bila, da so se razdelili na dve narodnosti, slovensko in jugoslovansko ... V začetku, toda ne za dolgo, so bili skoraj vsi Jugoslovani, bodisi iskreno bodisi iz sramu zaradi nekdanjega avstrijstva bodisi iz oportunitizma,« je tedanje stanje orisal zgodovinar Vasilij Melik. In dodal, da se je ob tej cepitvi večina Slovencev odločila za slovensko smer. Prevedeno v politični jezik je to pomenilo zagovarjanje avtonomije, ki je Slovenci niso nikoli dosegli (zanjo so se zavzemali predvsem v katoliškem taboru) ali pa za integralno jugoslovanstvo (ki je ostala glavna značilnost liberalnega tabora). Ne glede na razlike in nezadovoljstvo s Kraljevino SHS in nato Kraljevino Jugoslavijo pa so jo Slovenci sprejemali kot nujen ščit pred germanskim in romanskim pritiskom ter so se v njej kulturno in ekonomsko okrepili.

Prva svetovna vojna je pomenila tudi vstop na mednarodno prizorišče. Do tedaj velike države, ki so posredno ali neposredno odločale o usodi Slovencev, o njih niso vedele kaj dosti. Še največ Francozi, v katere so slovenski intelektualci in politikiлагali velike upe. Res so imeli pri nekaj mejnih vprašanjih (Štajerska, Koroška, Prekmurje) bolj naklonjen odnos kot drugi, a pri londonskem paktu so ves čas zagovarjali stališče, da ga je treba uresničiti. Ne sicer čez dogovorjeno ozemlje (kar so poskušali Italijani), a na koncu sta prav Velika Britanija in Francija pritisnili na Kraljevino SHS, da je podpisala za Slovence pogubno rapalsko pogodbo.

ZDA so takrat prvič vstopile v mednarodno politiko, v kateri so prevladovala

stare imperialne sile. Zelo idealistično, a na koncu bolj kot ne v škodo Slovencev. Predsednik Wilson, zgodovinar in univerzitetni profesor, se je zanašal na mlado, ad hoc sestavljeno in neizkušeno skupino Inquiry, ki je na vrhuncu delovanja štela 126 članov, na pariško mirovno konferenco pa je prišla z že izdelanimi stališči, ki jih je bilo potem težko spremeniti. O Slovencih kot

»nezgodovinskem« narodu ni imela skoraj nikakršnega védenja. Polkovnik Edward House, najtesnejši Wilsonov zaupnik, je bil še posebej naklonjen Italijanom in fasciniran nad njihovo kulturo. Za Slovence so, potem ko so nekaj izvedeli o njih, menili, da se samo nekaj pritožujejo, nič pa niso pripravljene storiti sami. Koroška je med njunim prvim srečanjem 18. novembra 1918 House

Nacionalna zavest je bila na začetku dvajsetega stoletja po eni strani povezana z narodnim zanesenjaštvom in občutkom hude ogroženosti, po drugi pa z okrepljenim jugoslovanstvom po aneksiji Bosne in Hercegovine.

prepričeval, naj vpliva na Pašića, da zaradi grozeče italijanske zasedbe Ljubljane ne pošlje srbske vojske na slovensko ozemlje, ker bi to lahko izzvalo spopade. Tolažil ga je, da se je bolje sprijazniti z okupacijo kateregakoli mesta na »spornem« ozemlju kot pa izzvati konflikt. Če bodo Slovenci tako ravnali, bodo simpatije sveta na njihovi strani in na koncu ne bodo nič izgubili. Pristajanje na nasvete, kakršnega je House dal Korošču, in naivno zaupanje v ZDA, so Slovenci in Jugoslovani pri reševanju mejnega vprašanja drago plačali. T. i. »wilsonizem« je bil sicer značilen predvsem za obdobje pred pariško mirovno konferenco in prve mesece njene poteka (do junija 1919), potem pa sta mu v obdobju do decembra 1919 sledila oddaljevanje ZDA od evropske politike in izolacionizem, v tem kontekstu tudi njihov dokončni odhod s konference. Vendar so bile v prvem obdobju sprejete nekatere ključne odločitve. »Osvobajate nas, hkrati pa nas režete na koščke,« je bil stavek, ki si ga je Wilson najbolj zapomnil z enega od dveh srečanj s slovensko delegacijo 5. junija 1919 v Parizu. O srečanju se je kasneje izražal s simpatijami (na njem je sicer dr. Janko Brejc izrekel tudi besede »Ave Wilson, Sloveni morituri te salutant« – »Pozdravljen, Wilson, umirajoči Slovenci te pozdravljamo«), vendar te simpatije na njegove odločitve v zvezi s slovenskimi mejami niso kaj dosti vplivale.

Tedanja carska Rusija se je zavzemala za dve južnoslovenski državi: eno, sestavljeno iz pretežno pravoslavnih držav s Srbijo in pristanišči na Južnem Jadranu, in drugo pretežno katoliško, s Hrvaško in pristanišči na Severnem Jadranu. Zaradi lastnih interesov je močno pritiskala na Primorske Slovence in sploh pričakovala, da se bodo Slovenci žrtvovali za »višje« cilje in ne bodo nasprotovali italijanski okupaciji. Vrhunec diplomatskega cinizma je bila izjava ruskega zunanjega ministra Sazonova dvema srbskima poslancema leta 1915: »Če bi bilo potrebno, da se ruski narod samo pol dneva bori z orožjem, da bi osvobodili Slovence, na to ne bo pristal.« Rusi so do Slovencev kot najbolj zahodnih Slovanov gojili veliko nezaupanje tudi zaradi katolicizma. Tako kot vse velike države so sledili imperialnim ciljem. Po vojni so hoteli zasesti Carigrad, v kar sta Velika Britanija in Francija privolili že pred podpisom londonskega pakta. Cena za to je bila

med drugim slovensko ozemlje, saj je bilo italijansko stališče, da mora v tem primeru Italija dobiti vzhodno obalo Jadranskega morja vključno s Trstom in drugimi pristanišči zunaj ruskega vpliva. Pa tudi Valono kot ščit proti morebitni jugoslovanski državi pod ruskim vplivom.

Verjetno najodločilnejšo vlogo pri londonskem paktu in razkosoju Slovencev pa je imela Velika Britanija. Dolgoletni liberalni ministrski predsednik Herbert Henry Asquith (do 1916) se je še posebej trudil za sklenitev londonskega pakta. Nanj naj bi v zvezi s tem zelo vplivala tedanja ljubica Venetia Stanley (Asquith je bil znan kot velik ženskar), ki ji je napisal več kot 560 pisem, velik del kar s sej vlade. Nekaj tega je razkril že Uroš Lipušček v knjigi *Sacro egoismo*, še več pa je o Asquithovem načinu delovanja mogoče najti v najnovejši angleški literaturi, čeprav je bilo na sejah kabineta prepovedano delati zapiske (v knjigi Mika Webba »*From Downing Street to the Trenches*« so na primer objavljeni dnevniški zapiski Lewisa Vernona Harcourta, sekretarja za kolonije v Asquithovi vladi, ki plastično kažejo delovanje vlade in značajske like glavnih protagonistov). Asquithovo ravnanje pred in med vojno so sicer njegovi sodobniki imeli za neodgovorno in nevarno za državo, sam pa je bil prežet z občudovanjem do Italije. Italija je bila tudi zadnja država, ki jo je kot predsednik vlade obiskal konec marca 1916, v zadnjem letu svojega vladanja. Po obisku je izdal knjižico »*Italy, our Ally. The book of Italy*« z barvno naslovnico sebe in italijanskega predsednika vlade med zastavama obeh držav, polno vzvišenih besed in hvale. Knjižico začne s stavkom »*Občudovanje in privrženost, ki ju vsak Anglež čuti do Italije, sta se še povečala v zadnje pol leta, v katerih sta naša naroda tovariša v orožju.*« Temu sledi zbir nabuhlih hvalnic v ene in druge strani z različnih sestankov in banketov med obiskom.

Na britansko politiko do srednjeevropskih in balkanskih narodov je pred prvo svetovno vojno in med njo najbolj vplival zgodovinar in publicist R. W. Seton Watson (po vojni ni imel več pomembnejšega vpliva). Vendar o Slovencih ni vedel skoraj nič, niti ni bil na slovenskem ozemlju. Kot je razvidno iz njegove objavljene korespondence, je šele v času tik pred pariško mirovno

konferenco navezal stik s Koroščem in se z njim tudi srečal. Trializem je sprva razumel predvsem kot hrvaško-srbsko vprašanje v kontekstu odnosa do Madžarske, kasneje pa kot tretjo državo v monarhiji, ki naj bi z višjim civilizacijskim standardom od tistega v Srbiji pomenila nekakšen most med habsburško monarhijo in Srbijo in tako ugodno vplivala na avstrijsko-srbske odnose. Slovence je šele pred koncem vojne začel upoštevati v trialističnih načrtih.

Vendar, kot rečeno, Slovenci kot narod niso bili na obzorju britanske politike vse do konca vojne, čeprav je ta kupčevala z njihovimi ozemlji. Prva politična študija, ki mi jo je doslej uspelo zaslediti v britanskih arhivih, je iz januarja 1919. Tedaj je zgodovinska sekcija ministrstva za notranje zadeve izdelala študijo na dvajsetih straneh z naslovom »*The Slovenes*«. Študija je soliden zgodovinski pregled (upoštevava celo Prekmurce, zmotno jih sicer imenuje Medžimurci, a jih ima za Slovence in tudi poudarja, da tam živijo Slovenci protestantske vere). Študija bi z nekaj uvidevnosti zdržala tudi današnjo zgodovinsko presojo, večino pa je bila verjetno napisana pred vojno in med njo, saj vojnega stanja ne obravnava. V splošni oceni izhaja iz tega, da Slovenci nikoli niso vzpostavili neodvisne države in tako nimajo ne nacionalne tradicije in ne »zgodovinske pravice«, ki bi jim pomagala oblikovati politiko. Poleg tega so razdeljeni na pokrajine in je njihova politična moč razdrobljena med deželne zbornice, kjer imajo večino samo v kranjskem. Pisci ocenjujejo, da bo zaradi geografskega položaja Avstrija, vse dokler bo obstajala, nadzorovala slovensko ozemlje in dostop do najpomembnejšega pristanišča Trst. Zato se bo germanizacija nadaljevala.

Ne bi torej mogli reči, da pred koncem vojne britanski politiki niso že dovolj natančno poznali slovenskega naroda. A so, tako kot tudi druge velesile, ocenjevali, da nima dovolj notranje moči za vzpostavitev avtonomnega položaja, kaj šele lastne države. Zato se z njim niso kaj dosti ukvarjali. In zato tudi po nastanku jugoslovanske države, ki je bila francosko-britanski otrok, niso videli zavor za uresničitev londonskega pakta. Slovcem pa je šele upor med drugo svetovno vojno ponudil priložnost za vzpostavitev državnosti in popravo meja. x

SVETOVNA VOJNA 1914-1918

SPLETNO MESTO OB 100. OBLETNICI
ZAČETKA 1. SVETOVNE VOJNE

❧ ZGODBE IN PRIČEVANJA ❧

❧ ARHIV RADIJSKIH IN TELEVIZIJSKIH ODDAJ ❧

❧ RAZGLIEDNICE IN FOTOGRAFIJE IZ OSEBNIH ARHIVOV ❧

❧ KOLEDAR POMEMBNIH DOGODKOV IN OBELEŽITEV ❧

www.rtv slo.si/1sv

RTV
SLO | MMC

Na krvavih poljanah

Vsak je svojega mrliča prijel za noge in ga vlekel po hribu navzdol, je grozoto Soške fronte opisal topničar Mihael Mohor. A soška fronta ni spremenila le življenja vojakov.

Veliki spomini na Novaro, Mortaro, Kustoco in Vis, ki so ponos Moje mladosti, in duh Raddeckega, nadvojvode

Albrehta in Tegetthoffa, ki še živi v Moji vojni moči na kopnem in na morju, so Mi poroki za to, da bomo tudi proti jugu uspešno branili mejo monarhije. (Cesar Franc Jožef I., Manifest Mojim narodom, 23. maja 1915)

Prva svetovna vojna je bila proces, v katerega so bile slovenske dežele in njeni prebivalci dejavno vpleteni vse od njenega izbruha. Postali so del vojaškega kolesja, ki mu niso poznali vzrokov in se niso mogli zavedati ali predvideti posledic. Odrptje fronte med Italijo in Avstro-Ogrsko maja 1915 pa je v slovensko vojno izkušnjo vneslo povsem nove razsežnosti. Strateški načrti obeh zavezniških držav o morebitnih medsebojnih vojnah so segali že v leta pred prvo svetovno vojno, predvsem pa so vedno vključevali tudi slovensko ozemlje kot območje morebitnega spopada. Leta 1886 je prvi poveljnik vrhovnega štaba italijanske vojske general Enrico Cosenz oblikoval študijo o vojni na severovzhodni meji, v kateri je predvidel bodisi lokalno vojno med Italijo in Avstro-Ogrsko bodisi vojno v zavezništvu z drugo državo. Za slednjo je predvidel, da bi Avstro-Ogrska vojsko koncentrirala v spodnjem Posočju ter tako branila furlanska vrata proti prvemu velikemu italijanskemu cilju – Trstu. Glavni cilj napada bi bila sicer prestolnica avstrijskega primorja, zasedba Južne Tirolske bi bil drugotni cilj, ki bi ga bilo treba doseči zaradi morebitnega napada nasprotnika in umika italijanske vojske v Padsko nižino. Glavna italijanska fronta naj bi potekala po Soči, po zmagi naj bi napade usmerili prek Krasa proti Ljubljanski kotlini,

Piše: dr. Petra Svoltjšak,
izr. prof. ZRC SAZU,
Zgodovinski inštitut
Milka Kosa

prek Tablje in Predela pa v Celovško kotlino. Čeprav je šlo za teoretično študijo, pa ni mogoče spregledati mnogih stičnih točk v strateških konceptih bodočega vrhovnega poveljnika italijanske vojske, generala grofa Luigija Cadorne. Nezanemarljivo je tudi dejstvo, da je ita-

lijanski strateški načrt o morebitni vojni proti zaveznicu Avstro-Ogrski nastal v času, ko nad Trojno zvezo ni bilo senc, a je po letu 1904 vrhovno poveljstvo italijanske vojske kot prednostno nalogo določilo utrditev italijanske vzhodne meje v Furlaniji. Tudi vrhovni poveljnik avstro-ogrske vojske general Conrad von Hötzendorf si je že leta 1907 zamislil preventivno vojno proti Kraljevini Italiji, ki je tedaj avstrijski cesar ni bil pripravljen podpreti, poveljnik pa je predvidel, da bi italijansko armado pokorile štiri avstro-ogrske armade, in sicer dve na Soči, po ena pa v Karniji in na Južnem Tirolskem.

Izbruh prve svetovne vojne je položaj temeljito spremenil. Avstro-Ogrska je bila udeležena od samega začetka na dveh frontah, italijanska vlada pa je, ne da bi upoštevala zahteve ali načrte vojske in njenega novega vrhovnega poveljnika generala grofa Luigija Cadorne, razglasila nevtralnost, ki ni predvidela mobilizacije, ker sta bili po mnenju ministrskega predsednika Antonia Salandre mobilizacija in nevtralnost nasprotujoča si pojma in bi mobilizacija pomenila vojno. Konec septembra 1914, ko se je že pokazalo, da vojna ne bo kratka, kot so bili sprva prepričani tako vojaki kot njihova poveljstva, so se italijanski vodilni politiki in tudi vojaški strategji strinjali glede nevtralnosti in so vsako nadaljnjo odločitev o vstopu Italije v vojno preložili na naslednjo pomlad. Toda že pred tem je Cadorna skoval načrte o mobilizaciji in

Čudež pri Kobaridu: napad s plinom
na italijanske položaje oktobra 1917
v zadnji ofenzivi. /Foto: Profimedia

General Borojević je že kmalu po izbruhu vojne med nekdanjima zaveznicama postal simbol neomajne avstro-ogrške obrambe na Soči.

- 02 Avstro-ogrška komanda na Krasu. /Foto: Rado Grum
- 03 Razrušene Plave ob Soči. /Foto: Rado Grum
- 04 Razrušeni Kanal ob Soči. /Foto: Rado Grum
- 05 Feldmaršal Borojević odhaja po pregledu čet na Krasu. /Foto: Rado Grum

zavarovanju meje proti Avstro-Ogrski, strategijo pa je prilagodil vojevanju Avstro-Ogrske na dveh frontah. Prvi cilj, proti kateremu bi Cadorna usmeril večji del vojske, je bila Furlanija, natančneje Goriška in Tržaško, na Tridentinskem in Južnem Tirolskem je načrtoval obrambne ali delno napadalne dejavnosti ter delno okupacijo ozemlja. Glavna ofenziva bi torej potekala na Soči. Cadornov načrt je tako predvideval spopad in zmagov nad nasprotnikom na njegovem ozemlju. Zadovoljstvo ob takšni strategiji je potem, ko so bile končane štiri italijanske ofenzive na Soči, izrazil tudi Benito Mussolini, ko

je v članku za »Popolo d'Italia« 27. decembra 1915 zapisal: »Pomembna ugotovitev: vso vojno smo prenesli na sovražnikova tla. Da bi bolje razumeli izjemno pomembnost tega dejanja, bo dovolj, da oblikujemo obratno hipotezo, to je, da bi Avstrijcem uspelo svojo vojno prenesti na italijansko ozemlje.«

Že julija 1914 je italijanska diplomacija nemškemu poslaniku v Rimu posredovala svoja ozemeljska pričakovanja (Južna Tirolska) v zameno za avstrijske pridobitve na Balkanu, čas nevtralnosti pa v intenzivnem *Italy's war market* izkoristila za pogajanja z obema vojnima taboroma o bodočih mejah

kraljevine. Italijanski »predlogi« so se vrteli okoli ozemelj dela Južne Tirolske, poknežene grofije Goriško-Gradiške z Gorico, Trsta (tudi kot avtonomno tržaško državo s koprskim in piranskim okrajem), Valone in Sazana ter jadranskih otokov Vis in Lastovo. Čeprav je v pogajanjih Avstro-Ogrska popustila glede ozemelj na Tridentinskem, to Italiji ni bilo dovolj in 26. aprila 1915 je z antantnimi državami, navkljub začetnemu nestrinjanju ruske zaveznice, podpisala Londonski pakt, s katerim je v zameno za vstop v vojno na strani antante dobila novo povojno vzhodno mejno črto, ki ji je prisodila Južno Tirolsko do Brennerja ter Gornje Poadižje, Goriško - Gradiščansko z Gorico in Trst, Istro in del Notranjske do razvodja med Sredozemskim in Črnim morjem ter druge ozemeljske pridobitve na račun turškega cesarstva in nemških kolonij. S tem so bili izpolnjeni tudi politični načrti italijanskega iredentizma, po katerih je Italija »morala« »odrešiti neosvobojene brate«, ki so živeli na avstro-ogrskih ozemljih.

Tako je 23. maja 1915 italijanska vlada sporočila avstrijskemu veleposlaniku v Rimu, da bo od naslednjega dne Italija v vojnem stanju z Avstro-Ogrsko. Nastala je nova evropska fronta, ki se je v dolžini 600 kilometrov raztezala od prelaza Stelvio na švicarsko-italijansko-avstrijski tromeji prek Tirolske, Karnije in Posočja do Jadranskega morja. Težišče avstro-ogrške obrambe je bilo postavljeno na južni odsek fronte, ki je ime prevzel po reki Soči, po katerih bregovih, nad njo vzpenjajočih se vrhovih in planotah je potekala vse od Rombona (2208 m) prek Bovške kotline na Ravelnik (519 m), Javoršček (1557 m), od tu pa prek Lipnika (1867 m), Vršiča (1897 m) in Vrat (1938 m) na Krn (2244 m). Od tod se je spustila na Mrzli vrh (1359 m) in Vodil vrh (1053 m) mimo Kozlovega Roba (426 m) do Soče pri Doljah, od cerkve Sv. Danijela pri Volčah prek Mengor

23. maja 1915 je italijanska vlada sporočila avstrijskemu veleposlaniku v Rimu, da bo od naslednjega dne Italija v vojnem stanju z Avstro-Ogrsko. Nastala je nova evropska fronta.

(453 m), Cvetja (kota 588) do Sela je operativne poti proti železniški postaji pri Sv. Luciji (Most na Soči) in proti Ljubljanski kotlini branilo tolminsko mostišče. Bojna črta je nadalje tekla po Banjški planoti do Sabotina (609 m), ki je z Oslavjem, Podgoro in Kalvarijo (240 m) oblikoval goriško mostišče za obrambo Gorice in Vipavske doline. Do morja je fronta potekala po obronkih Kraške planote: Vrh (S. Michele del Carso, kota 275)–Martinščina (San Martino del Carso, kota 168)–Sei Busi (kota 118)–Griža (kota 70)–Selce (kota 118)–Košič (kota 113)–La Rocca (kota 121) pri Tržiču (Monfalcone) ter se končala zahodno od izliva reke Timav v morje. Razočarani avstrijski cesar Franc Jožef je na dan italijanske vojne napovedi v manifestu *Mojim narodom* vse upanje in zaupanje v zmagovito obrambo južne meje monarhije položil na svoje zveste narode in neomajno armado. Avstro-ogrsko obramba na soški fronti je bila dodeljena 5. armadi pod poveljstvom generala in kasnejšega feldmaršala Svetozarja Borojeviča von Bojne, imenovanega tudi »soški lev«. Toda, kot se je izrazil Borojevič, je bila »na italijanski fronti ... dvojna monarhija skoraj brez obrambe« (O vojni proti Italiji. Od feldmaršala Borojeviča. Objavil in predgovor napisal Adriaticus, Ljubljana 1923), ker so bile njene enote vpete v bitko pri Gorlicah, in se je »proti 24 svežim italijanskim divizijam italijanske vojske postavilo 8 nezadostno oboroženih, deloma iz črnovojniških formacij sestavljenih avstro-ogrskih divizij s popolnoma nezadostno artilerijo«. General Borojevič je že kmalu po izbruhu vojne med nekdanjima zaveznicama postal simbol neomajne avstro-ogrške obrambe na Soči, zato so mu mnoga slovenska mesta, Ljubljana že 6. avgusta 1915, podelila častno meščanstvo, z zelo podobnimi utemeljitvami: »Nepopisljive so zasluge, ki jih je priborila viteška armada za celo očetrnjavo, predvsem za našo ljubljensko kranjsko deželo in tudi za njeno glavno mesto. Z občudovanjem pa je združena največja hvaležnost, ki preveva naša srca in naše duše do vsakega moža, ki stoji v bojnih črtah ob naši slovenski Soči ... Kako naj častimo to hrabro armado? Mislim, da je to najbolje mogoče, če se klanjamo pred vzornim njenim zapovednikom, ki vodi to armado do zmag dan na dan ...« Vojna poročevalka Alice Schalek, ki je leta 1916 poročala s soškega bojišča in svoje vtise zapisala v knjigi *Isonzo 1916* (Posočje 1916, Ljubljana 2005), je o njegovi neposrednosti napisala: »Niti malo ni podoben svoji kasnejši upodobitvi v granitu. Ne daje vtisa vojskovođe, še posebej, kadar

se smehlja. ... Nobenega nepotrebnega posredovanja. Do generalpolkovnika Borojeviča lahko pride vsakdo sam in pove, kaj mu leži na duši.« Predvsem pa je nanjo naredilo vtis dejstvo, da ji je naložil, naj piše o posameznih vojaki in o tem, kar bo videla, ker »/k/ar se dogaja na Soči, je brez primere v zgodovini. Sočo drži mož – posameznik. Kaj bi pomenila moja volja, če tam ni bilo železnega moža, brezimnega, preprostega človeka«, je povzela avstrijska vojna poročevalka.

Nasproti soški armadi sta bili postavljeni 2. (general Duca d'Aosta) in 3. italijanska armada (general Pietro Frugoni),

načelnik vrhovnega štaba italijanske vojske pa je bil že omenjeni grof general Luigi Cadorna.

Začetek vojne med Italijo in Avstro-Ogrsko so slovenski vojaki, ki so bili s pohodnimi bataljoni svojih matičnih (slovenskih) polkov prepeljanih na soško fronto, doživljali s temnimi slutnjami o usodi krajev, ki so se znašli ob bojni črti. Ivan Matičič je bil pripadnik 2. gorskega strelskega polka, katerega maršbataljon je prišel na soško bojišče z galicijskih poljan nekaj dni pred italijansko vojno napovedjo, in je svoje misli ubesedil: »Vsa ta divnolepa dolina, ti zeleni holmi,

Prekaljeni vojaki, ki so se že mesece pred majem 1915 kalili na fronti proti ruski armadi v Galiciji in Karpatih, so vojno na soškem bojišču opisovali s spoštovanjem in čudenjem obenem.

06

06 Avstro-ogrski vojaki pri Gropadi na Krasu. /Foto: Rado Grum

07

07 Cesta v Italiji po preboju soške fronte oktobra 1917. Italijanska vojska je v paničnem begu pustila celotno opremo in težko orožje. /Foto: Rado Grum

08 Sestreljeno italijansko letalo leta 1918 na fronti pri reki Piavi. /Foto: Rado Grum

09 Porušena Gorica. /Foto: Rado Grum

tako brezupnega vzpona dva tisoč metrov visoko» in katerega nočno zavzetje »bo v naši vojaški zgodovini brez vsakršnih zadržkov zabeležen kot sovražnikov uspeh«.

Na soški fronti se je zvrstilo 11 italijanskih in ena avstro-ogrsko-nemška ofenziva, po kateri se je fronta »umaknila« s slovenskega ozemlja. Prekaljeni vojaki, ki so se že mesece pred majem 1915 kalili na fronti proti ruski armadi v Galiciji in Karpatih, so vojno na soškem bojišču opisovali s spoštovanjem in čudenjem obenem. »Tretji dan imamo tu že pravo pekel. Od strelav se zemlja neprenehoma tresi. Kadar udari ekrazitna granata v gozd, vrže nekaj borovcev s koreninami vred visoko v zrak. Može in častniki, ki so bili na gališkem bojišču, pravijo, da kaj tako strašnega, kakor se tu vidi, tam niso doživeli. Ni skoraj več slišati posameznih strelav, to je le nepretrgano gromenje in tuljenje, ki včasih malo prijenja, pa se kmalu še silnejše oglašajo Danes zjutraj ob petih sem opazoval na daljnogledu pretresljiv prizor. Približala se je nekemu gričku ... neka laška sanitetna kolona ... Zastavonosca je pri jarku od naših dobil dovoljenje, da se sme ranjence v podnožju stran spraviti. Nato so prišli nosači in so začeli nakladati na nosilnice težko-ranjene, ki so ležali sredi griča. Teh je bilo okoli 30. Potem so opirali lahke ranjence, ki so se gugali proti dolini. Nazadnje pa so vlekli mrtvece kot kose lesa v dolino. Vsak je svojega mrliča prijel na noge in ga vlekkel po hribu navzdol,« je slikovito zapisal topničar Mihael Mohor.

vinorodna brda, vijugasta cesta, pohlevne vasi in trgi – vse je molčalo v smrtnem pričakovanju.«

V prvem ofenzivnem sunku, ki ga je italijanska vojska sprožila že v noči vojne napovedi, a je po oceni generala Boroeviča nastopila »pretirano previdno«, je ta prekoračila italijansko-avstrijsko mejo ter zasedla Ježo, Kolovrat, Korado, Brda in Kambreško, Kobarid, vasi na desnem bregu Soče oziroma fronte ter del zgornjesoške doline okoli

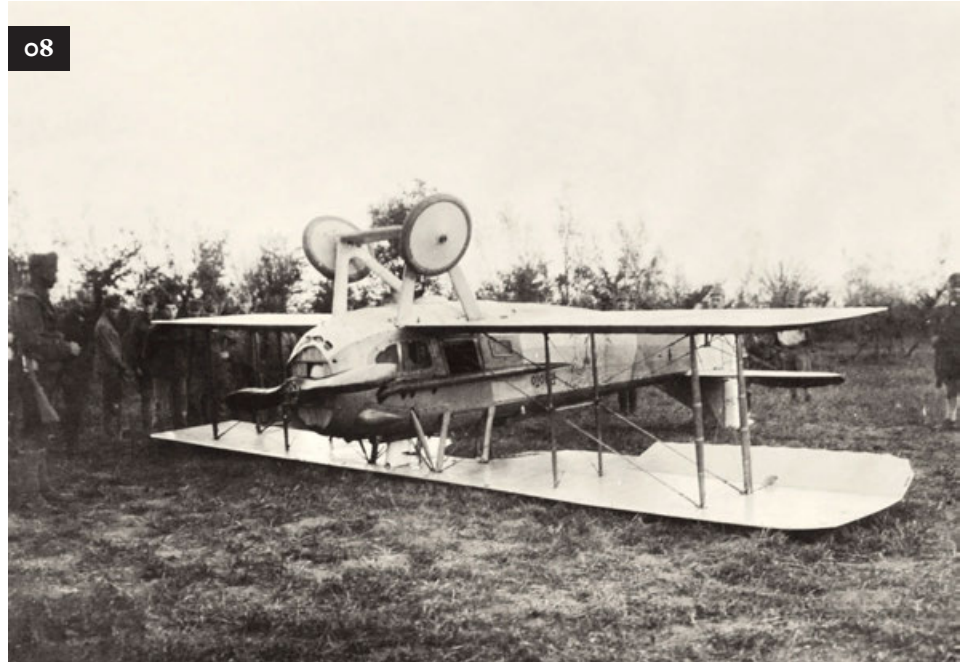
Žage, Bovec je avstro-ogrsko vojska brez boja prepustila 23. avgusta 1915. V prvih junijskih dneh se je italijanska vojska poskusila približati Sabotinu, Banjški planoti in zahodnemu robu Krasa ter tolminskemu mostišču. Ponoči 16. junija so italijanski alpinci zasedli Krn, po vtisu Alice Schalek »najbolj brezupnega bivališča ob Soči«, ki so ga varovale »hribov nevajene (madžarske – op. a.) enote, ki so bile tako izčrpane prišle na vrh, da so mislili, da nihče razen njih ne bi bil sposoben opraviti

Enajst soških bitk italijanski vojski ni prineslo želenega uspeha, v šesti soški bitki (6. avgust–17. avgust 1916) so osvojili Gorico in Doberdobsko planoto, katerega ključni pomen prav za obstoj »avstrijske« Gorice je poetično opisala Alice Schalek: »Doberdobska planota se kot nepremagljiv stražar, kladast in nedostopen razprostira pred sovražnikom. Ni mogoče opisati njenega simbolnega učinka, njene pretresljive enotnosti. ... Revno z vodo, polno skalovja, prav nič očarljivo, polno težko

V posoških krajih, ki jih prebivalci niso zapustili, je življenje potekalo pod vtisom grmenja granat in v nenehnem pričakovanju najhujšega. Hiše so ostajale brez streh, brez sten, cerkveni zvonovi brez zvonov.

prehodnih goščav, opustošeno zaradi sto tisočev granat – deluje kljub temu sveto, odločno. Neobičajno razločno vsakdo na tem hribu čuti njegovo silo.« Prav tako ključni so bili za obstoj ali zavzetje Gorice dotlej nepremagljivi stebri avstrijske obrambe: Sabotin, Oslavje, Kalvarija in Vrh. Četrtega avgusta so Italijani sprožili topniško obstreljevanje na jugu od Doberdobske planote do morja, naslednjega dne se je bobneči ogenj prenesel na goriško mostišče, 6. avgusta zjutraj pa se je začelo deturbo obstreljevanje na bojni črti od Tolmina do morja. »Iz tisočerih žrel topov so otvorili Lahi svoj ogenj nad Gorico ... Kot bi odprlo peklo najstrašnejše svoje zatvornice,« je zapisal časnik Slovenec 7. avgusta 1916. General Broeović je, ob spoznanju, da mesta ne bo mogoče obraniti, ukazal umik iz mesta na drugo obrambno črto in naslednjega dne so italijanske enote prešle poškodovane mostove na levi breg Soče ter postopoma prodirale po porušeni goriških ulicah v Gorico. Izgubo Gorice je slovenski tisk (Slovenski narod, 14. avgust 1916) ocenil kot »bolj moraličen kakor vojaški uspeh« ter slovensko javnost prepričeval, da ne bo zaradi izpraznitve goriškega mostišča avstro-ogrška obramba na Primorskem gotovo nič slabša, »marveč ugodnejša ... tako so imeli strategiji čisto prav, da so prepričali žrtve, ki so državi ohranjene, več vredne kot žalostni ostanki nekoč cvetočega mesta ob Soči«, je zapisal Slovenec 10. avgusta 1916.

Najbližje večjemu vojaškemu uspehu je bila italijanska vojska v enajsti soški bitki (17. avgust–15. september 1917), zadnji italijanski ofenzivi na Soči, ko so Italijani skušali doseči odločilno rešitev na soški fronti, zato so se vanjo odpravili z vso silo. Glavno bojišče je bilo med Tolminom in morjem, in to enako srdito na obeh krilih – na Krasu ter na Banjški planoti, kjer so Italijani prodrli okoli 10 kilometrov v avstrijske obrambne položaje. Najhujši boji so potekali za hrib Škabrijel (Sv. Gabrijel), ki je varoval Vipavsko dolino in bil »nema priča največje groze, ... nečloveških grozot, najgrozotnejše morišče, kjer se je zgrudilo za deset polkov ljudi«. Matičičev polk je »tam umiral šest dni in šest noči Kaj je bil Przemysl proti temu peklu, kaj Novo mjesto, zameti v Karpatih, vrh Kastelik, kaj Sv. Martin, Sv. Mihael, Monte Cengio, Potok Čarny, kaj višina 464«. Podobno usodo je doživljal celjski 87. pehotni polk; Italijani so vrh neumorno naskakovali, Avstrijci pa so jim vračali z neomajno močjo in vrh je večkrat zamenjal gospodarja. Ker je italijanski strateški uspeh v 11. soški ofenzivi pomenil grozljivo

08

09

za nadaljnjo avstrijsko obrambo soške fronte, so se že med bitko začele priprave na skupno avstro-ogrsko-nemško ofenzivo, saj je bil avstrijski cesar Karel I. zaradi pomanjkanja enot prisiljen za pomoč prositi vojnega zaveznika, nemškega cesarja Viljema II. Načrt za preboj z imenom *Zvestoba v orožju* (»Waffentreue«) je pripravil nemški general Kraft von Dellmensingen, zanj je bila oblikovana 14. avstrijsko-nemška armada s 15 divizijami in 100.000 vojaki, pod poveljstvom

generala Otta von Bellowa. Italijanske položaje je branila II. italijanska armada generala Luigija Capella, ozemlje med Bovcem in Tolminom pa VII. in XXVII. korpus. Zadnja soška ofenziva se je začela 24. oktobra 1917 ob 2. uri zjutraj, ko se je na italijanske okope začel valiti gost oblak strupenega plina, pospremljen s točo izstrelkov. »Na celi jugozahodni bojni črti se je boj izdatno pomnožil. Pri Bovcu, pri Tolminu in v severnem delu Banjške planote je vdrla po mogočni pripravi s topovi

Vojna v Posočju je za seboj pustila izjemno gmotno, gospodarsko in ekološko opustošenje.

10 Rado Grum, avtor fotografij.

avstrijska in nemška pehota v italijanske črte,« je povzel avstrijsko uradno poročilo slovenski dnevnik Slovenec 25. oktobra 1917. Zabobnelo je 2000 topov in 1000 minometov. Posledice plinskega napada s fosgenom je v spominih zapisal Ivan Matičič: »Do šestih je bila pot zravnana in polki osvetnikov so se zakadili v naskok. Prve linije so bile mrtve, zdrobljene. Kupi mrličev so ležali po jarkih in po duplinah, vse je bilo črno, zeleno, vse zapaljeno in sežgano od strašne kisline ... Imeli so sežgane maske in usta, a koža je bila zelena.«

Po zavzetju Bovca, Kobarida, po srditih bojih na Rombonu, padcu Stola, ki je odprl vhod v Furlansko nižino, in padcu Mataturja, k čemur so izdatno pripomogle tudi nemške enote poročnika Ervina Rommla, ko so napadalci lahko začeli prodirati po Nadiških dolinah in je general Borojevič sprožil še ofenzivo na Banjšicah, se je branilčeva obramba razkrojila. Poveljnik italijanske vojske je 27. oktobra ukazal umik na Tilment (Tagliamento), dnevnik Slovenec pa je 30. oktobra poročal: »Zvečer 27. oktobra smo izvedeli, da je dosežena črta, katero bi po načrtu morali zasesti šele v dveh dneh. S. Gora, Kuk in Sv. Gabrijel v naših rokah ... V krajih Kobarid, Idrsko, Libušnje in Kamno je slovensko prebivalstvo z navdušenjem pozdravljalo došle avstrijske čete. Italijanska vojska se je umaknila na benečansko ravan. Iz Julijskih alp smo napredovali do Čedadu, od tam dalje do Vidma. Čez Krmin so že prišle na benečansko ravan Borojevičeve čete. Naša ljuba Gorica je že daleč za bojno črto.« Do 9. novembra 1917 se je morala italijanska vojska umakniti vse do reke Piave.

Na krvavih soških poljanah je pokopanih od 187.000 do 300.000 vojakov, bojujoči se vojski sta imeli skupaj okoli 1,5 milijona izgub (mrtvih, ranjenih, ujetih vojakov); po nekaterih ocenah je v bojih na soškem bojišču padlo od 2000 do 3000 slovenskih vojakov. Vojna v Posočju, v pogorju Julijskih Alp in na kamnitem Krasu je terjala velike človeške žrtve in skrajne napore kot tudi učinkovito logistično pripravo, gradnjo cestnega, žičniškega, železniškega, tovorniškega in vodovodnega omrežja, da se je vojna lahko neovirano nadaljevala. Poleg bojnih dejavnosti so na vojake prežale in jim življenja jemale naravne nevarnosti, predvsem snežni plazovi, med njimi najbolj znan in usoden plaz z Mojstrovke, ki je pokopal stotine ruskih

Po ocenah Pisanne za zasedeno ozemlje pri Narodnem svetu v Ljubljani je bilo od 107 slovenskih občin 33 docela porušenih, 35 poškodovanih in 25 deloma opustošenih.

vojnih ujetnikov in avstrijske stražarje med gradnjo ceste čez Vršič.

Vojna v Posočju je imela izjemen vpliv na usodo civilnega prebivalstva, proces velikih mednarodnih razsežnostih je vstopil na preprosta dvorišča slovenskih domačij. Civilno prebivalstvo se je od začetka vojne srečevalo z različnimi dejavniki, povezanimi z vojno; množična mobilizacija je povzročala nenehna množična gibanja vojaškega in civilnega prebivalstva na obmejnih ozemljih, ki so bila v interesnih sferah v vojno vpletenih držav. Med prvo svetovno vojno je bilo resda mobiliziranih okoli 70 milijonov vojakov, toda svoje domove je moralo zapustiti tudi milijone civilistov: med letoma 1915 in 1923 je bilo iz turškega cesarstva deportiranih (večino tudi izginulih) do 1,5 milijona Armencev, v prvih mesecih vojne je iz Belgije zbežalo 1,5 milijona ljudi, iz desetih francoskih departmajev se je izselilo 2,7 milijona prebivalcev, med invazijo ruske armade v Prusijo poleti in jeseni 1914 je svoje domove zapustilo 870 tisoč prebivalcev, po prodoru nemške vojske na vzhodni fronti v letu 1915 na Baltik je 1,3 milijona prebivalcev zapustilo domove, v notranjosti Rusije se je umikalo štiri milijone beguncev, v letu 1917 še šest milijonov, ruski revoluciji sta pregnali od pet do deset milijonov beguncev. Po nemški zasedbi Bukarešte decembra 1916 je mesto zapustilo 300 tisoč prebivalcev, v Avstro-Ogrski je bilo v začetku leta 1918 pol milijona beguncev, v Italiji jih je bilo 50 tisoč, po prodoru pri Kobaridu oktobra 1917 je iz zasedenih pokrajin Benečije in Furlanije v kraljevino prebežalo 300 tisoč beguncev. Tako je civilno prebivalstvo v vojnah 20. stoletja prevzemalo osrednjo vlogo, postalo je talec, žrtev in predmet pritiskov oboroženih armad, ki so po letu 1918 svojo silo, da bi »očistile« ozemlja, usmerjale čedalje bolj učinkovito proti civilnemu prebivalstvu.

V prvi svetovni vojni je bila emigracija na Slovenskem dvojna, moški od 18. do 50. leta starosti so bili mobilizirani, obenem se je slovenski prostor že jeseni 1914 srečal z begunstvom, ko so v slovenske dežele prišli begunci iz Galicije, po izbruhu vojne z Italijo pa je moralo svoje domove zapustiti več kot 100 tisoč Slovencev in Slovencev. Migracijsko gibanje civilnega prebivalstva ob soški fronti (slovenskega, italijanskega, furlanskega ter hrvaškega iz Istre) je potekalo v dveh smereh; slovensko prebivalstvo (ok. 80 tisoč ljudi) z leve strani fronte je bilo izseljeno na Kranjsko, Spodnjo Štajersko in Koroško

ter v begunska taborišča na Spodnjem Avstrijskem, od 10 do 12 tisoč Slovencev in Slovencev se je moralo izseliti v kraljevino Italijo. Dinamika izseljevanja je bila odvisna od vojne dinamike na soškem bojišču, začetnemu in največjemu begunskemu valu so sledili novi, in sicer po italijanski zasedbi Gorice in tik pred začetkom 12. soške ofenzive, ko je prebivalstvo Gorice doseglo malodane točko »o«, in po italijanskih uspehih na Banjski planoti avgusta 1917.

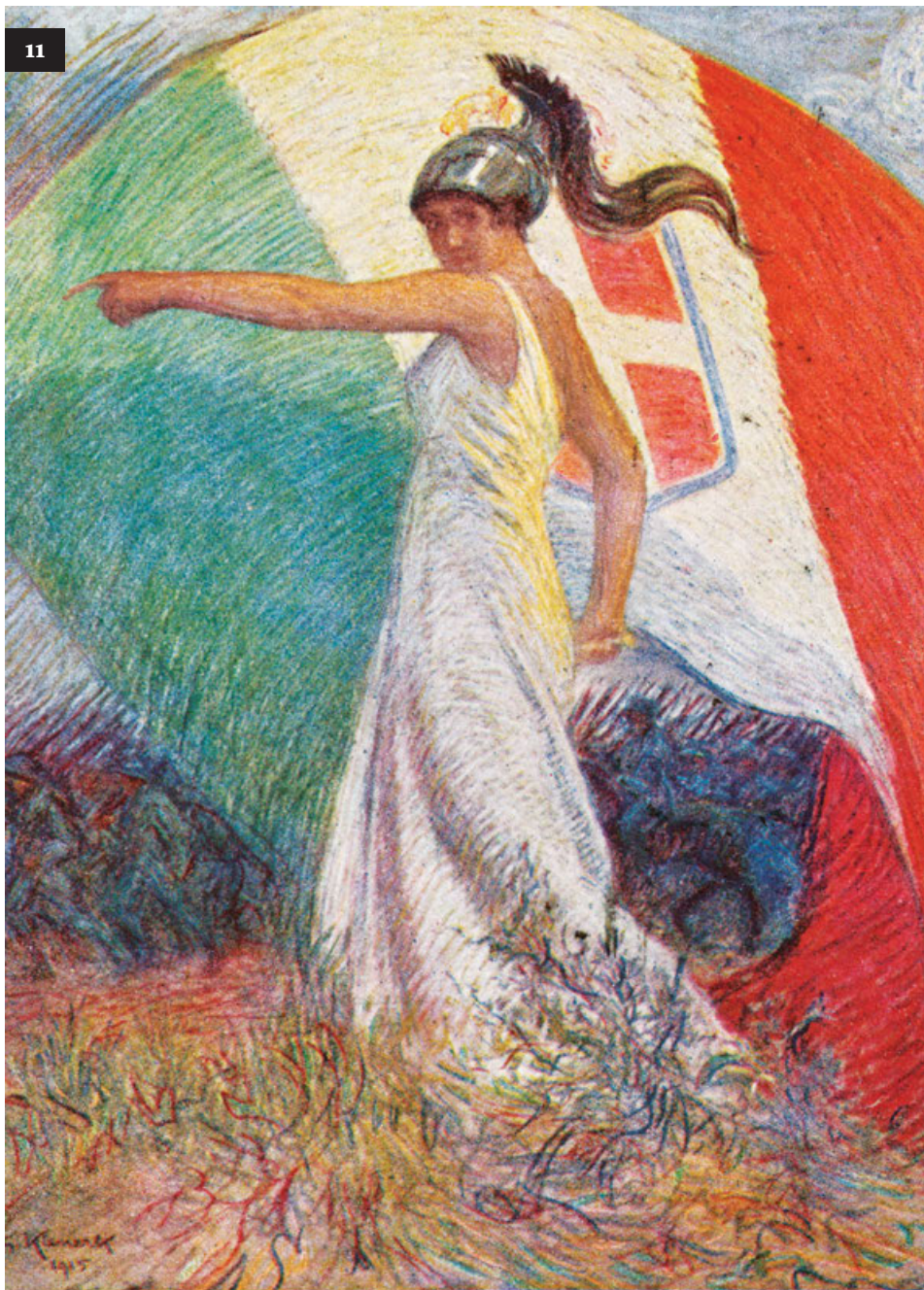
Tik pred začetkom vojne med nekdanjima zaveznicama so avstro-ogrsko vojaške oblasti izdale ukaz o evakuaciji krajev na kraškem obrobju, v Brdih ter zgornjem Posočju in spodnji Vipavski dolini. Že pred evakuacijo prebivalstva so svoje urade v Cerknjo preselelili deželno glavarstvo, sodišče, davčni in občinski uradi ter županstva, nekatere župnijske arhive so preselili na varno. Prebivalstvo je moralo v nekaj urah pripraviti najnujnejše življenjske potrebščine, »*zvrhoma naloženi vozovi so škripali, živina mukala, otroci ječali, odrasli si brisali okrvavljene oči in se obupno ozirali nazaj na izgubljene svoje domove.*« Državno skrb za vojne begunce je sicer prevzelo avstro-ogrsko notranje ministrstvo, ko se je junija 1915 na Dunaj preselil Deželni odbor za Goriško in Gradiško, je tam ustanovil »Pomožni odbor za begunce z juga« ter »Informativno pisarno za begunce«, tudi s slovenskimi predstavniki, poseben odbor je za slovenske begunce ustanovil arhitekt Maks Fabiani, ki je po vojni skrbel tudi za obnovu porušene Gorice in drugih posoških krajev, za katere je pripravil celovite regulacijske načrte. Na Kranjskem je skrb za slovenske begunce prevzela »Posredovalnica za goriške begunce«, ki sta jo ustanovila državna poslanca dr. Matko Laginja in dr. Janez Evangelist Krek. Na pobudo in s posredovanjem posredovalnice je na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem ostalo okoli 50 tisoč beguncev, ki so imeli gmotne možnosti za preživetje. Poleg tega pa je posredovalnica beguncem poiskala priložnostne zaposlitve ter posebno skrb namenila begunski mladini, ki se je vključila v šolski sistem in različne tečaje. Preostali begunci so morali v begunska taborišča: Steinklamm pri St. Pöltnu, Gmünd ob češki meji, Wagna pri Lipnici, Bruck na Litvi (Bruck an der Leitha) in Strnišče pri Ptujju. Največ slovenskih beguncev, 4200, je bilo v Brucku ob Litvi, med njimi je bilo skoraj 1200 otrok, 1000 večinoma starejših moških in 2000 žensk. Begunska taborišča so bila organizirane ustanove z zdravstvenimi, šolskimi in delovnimi prostori, pri

čemur je treba še posebno poudariti skrb za vzgojo in šolanje begunskih otrok. Po premiku soške fronte na reko Piavo novembra 1917 so različni odbori usklajevali dejavnosti za vrnitev beguncev, po zavezniški ofenzivi na Pivavi in razpadu avstro-ogrsko vojske je na pobudo goriškega časnikarja in politika Andreja Gabrščka nastal Deželni odbor za povratek slovenskih beguncev v domovino. Begunci so se iz begunskih taborišč vračali prek taborišča Strnišče pri Ptujju, kjer so bili v vojnem času vojaške rezervne bolnišnice, vojaško ujetniško taborišče in kasneje begunsko taborišče. Do leta 1922, ko je bilo begunsko taborišče v Strnišču ukinjeno, so se slovenski begunci vrnili na svoje porušene domove.

Vdiranje italijanske vojske na avstro-ogrsko, to je furlanska in slovenska ozemlja med nekdanjo državno mejo in reko Sočo, je imelo dvojen učinek. Italijanske vojaške oblasti so iz varnostnih razlogov izselile prebivalstvo, večinoma po italijanskih mestih po celotnem polotoku, ostali pa so tudi v zaledju fronte. Družine so prejemale dnevno denarno podporo, nekateri so opravljali različna javna dela ali pomagali okoliškim kmetom pri poljskih opravilih. Begunce so obiskovali tudi internirani slovenski duhovniki, ki so jih italijanske oblasti umaknile z zasedenih ozemelj kot politično sumljive in nevarne italijanski zasedbi. Poleg duhovnikov so bili internirani vsi moški, ki so bili v avstrijski mobilizacijski »dobi«, pa še niso bili vpoklicani, preostali učitelji in uradniki. Begunci v Italiji so se začeli vračati po 12. soški ofenzivi, večinoma pa v letu 1919. Ne glede na kraj bivanja ali državo, ki je skrbela za položaj beguncev, je begunstvo pomenilo povsem novo izkušnjo, ki je bila utemeljena na socialnih razlikah, zaradi presaditve v tuje okolje je begunstvo pomenilo nenehno soočanje z nacionalnimi, kulturnimi in jezikovnimi razlikami, z nenehno negotovostjo o lastni usodi, predvsem pa usodi svojih moških na frontah prve svetovne vojne.

Na zasedenem ozemlju je italijanska vojska uvedla civilno zasedbeno upravo, prvi tedni zasedbe pa so bili zaznamovani z nasiljem nad civilnim prebivalstvom. Okupacije med prvo svetovno vojno so imele skupno značilnost, ki se je zrcalila prav v nasilnem ravnanju zoper civilno prebivalstvo v začetnem obdobju okupacije, kar velja tako za nemško okupacijo Belgije in francoskih severnih departmajev, avstro-ogrsko zasedbo Srbije in Galicije ali rusko ravnanje v Prusiji. Na furlanskem (Vileš/Villesse, 29. maj 1915) in

Na slovenskem ozemlju je italijanska vojska zdesetkala civilno prebivalstvo, ker je bilo potrebno, kot je poudaril italijanski poveljnik Cadorna, preprečiti vsakršne namene prebivalstva, da bi se uprlo italijanski zasedbi.

A Gorizia ci siamo a Trento e Trieste ci andremo

slovenskem ozemlju (Idrsko, 4. junij 1915) je italijanska vojska zdesetkala civilno prebivalstvo, ker je bilo potrebno, kot je poudaril italijanski poveljnik Cadorna, »udariti z eksemplarično strogostjo« in preprečiti vsakršne

namene prebivalstva, da bi se uprlo italijanski zasedbi.

Italijanska zasedba slovenskega ozemlja med prvo svetovno vojno je pomenila predvsem pripravo »neodrešenih« pokrajin

11 Italijanska razglednica iz leta 1915: »V Gorici smo, v Trst in Trento gremo!«/Foto: Profimedia

na vključitev v »matično« domovino. Deloma je bila civilna uprava, v kateri je delovalo veliko italijanskih iredentistov, ki so bili vključeni tudi v povojno upravno ureditev, posamezniki celo v italijansko upravo v Ljubljanski pokrajini v letih 1941–1943, utemeljena in usklajena z medvojnimi haaškimi pravilniki, ki so »urejali« začasno upravljanje zasedenih ozemelj, po drugi strani pa si je uprava prizadevala za temeljito prenovo na tistih področjih javnega življenja, kjer sta bili nacionalna in jezikovna pripadnost najbolj izraziti. Ukrepi italijanskih oblasti na področju javne uprave so med drugim temeljili na prepričanju, da Julijska krajina, Južna Tirolska in Tridentinsko niso bila tuja ozemlja, ki bi jih zaradi strategije in poteka vojne italijanska vojska morala okupirati, temveč nacionalno ozemlje, ki ga je bilo treba odrešiti in za vedno vrniti kraljevini. Poudariti je treba, da je bila v javno življenje uvedena italijanščina kot uradni jezik, prav tako je bil vpeljana temeljita šolska reforma z italijanščino kot poučevalnim jezikom, čeprav so bile oblike pouka prilagojene vojnim razmeram, osebna in krajevna imena pa je preimenovala ali italijanščini prilagodila posebna toponomastična komisija. Po drugi strani je italijanska uprava izvajala dejavno ter učinkovito socialno in zdravstveno politiko, na finančnem področju je uvedla italijanski davčni sistem in zamenjala valuto, v upravljanju zasedenih ozemelj se je spustila celo v takšne podrobnosti, kot je bila menjava poletnega in zimskega časa ali smer vožnje.

V posoških krajih, ki jih prebivalci niso zapustili, je življenje potekalo pod vtisom grmenja granat in v nenehnem pričakovanju najhujšega. Hiše so ostajale brez streh, brez sten, cerkveni zvonovi brez zvonov, ki jih je vojska snemala tudi s cerkva v notranjosti monarhije, da se je oskrbela s kovino za topove, preskrba je ves čas nihala, prebivalstvo je delilo usodo s preostalimi državljani monarhije. Zbirali so različne dobrine za vojake, vplačevali vojna posojila, trgovali na črnem trgu, obenem pa obdelovali polja, celo med obema frontama, kar so nekateri plačali z življenjem. Veliko nevarnost so namreč pomenila neeksplozirana bojna sredstva, katerih

Italijanska zasedba slovenskega ozemlja med prvo svetovno vojno je pomenila predvsem pripravo »neodrešenih« pokrajin na vključitev v »matično« domovino.

nevešče razstavljanje je imelo pogosto usodne posledice. Obenem se je razmahnilo družabno življenje, med civilisti in vojaki so se razvila nova razmerja in odnosi. Leta 1916 so se razmere in pravila življenja ob fronti zaostri, vsakdanjik je bil podvržen strogim vojnim odredbam. Vse od začetka vojne med Italijo in Avstro-Ogrsko je bilo celotno slovensko ozemlje izpostavljeno posebnemu režimu »območja armade na fronti«, kar je pomenilo vstop vojne zakonodaje v sfero civilnega življenja, celo z uvedbo naglih sodišč. Obenem je bilo slovensko ozemlje preplavljeno z vojaštvom ter prepleteno s sistemom za preskrbo fronte in neposrednega bojnega zaledja. Javne stavbe v mestih, še posebno v kranjski prestolnici ter drugih večjih mestih, so postale vojaške bolnišnice, delavnice za preskrbo vojaštva, začasno so v njih zaposlovali žensko in celo otroško delovno silo, predvsem v različnih dobrodelnih nabiralnih akcijah. Preplet vojaškega in civilnega je bil totalen.

Vojna v Posočju je za seboj pustila izjemno gmotno, gospodarsko in ekološko opustošenje.

Po ocenah Pisarne za zasedeno ozemlje pri Narodnem svetu v Ljubljani je bilo od 107 slovenskih občin 33 docela porušeni, 35 poškodovanih in 25 deloma opustošenih, od 8000 hektarjev vinogradov jih je bilo 6000 uničenih, od 62.474 hektarjev gozdov jih je bilo uničenih 15.000, uničenih je bilo 20 odstotkov travnikov in njiv ter 10 odstotkov pašnikov. Porušena so bila industrijska poslopja na Tržiškem in Goriškem, v Trstu sta bila najbolj prizadeta trgovina in pristaniški promet. Do leta 1922 je prebivalstvo Julijske krajine vložilo 145.650 napovedi vojne škode, ki pa ni bila nikoli v celoti poravnana. Toda posebnost slovenskega ozemlja v vojni je bila ta, da se je obnova porušene Goriške začela že med vojno, Gorico, ki je bila v navzkrižnem ognju v veliki meri porušena, so začeli pospravljati in stavbe utrjevati že Italijani. Po njihovem umiku v 12. soški ofenzivi so se začela obnovitvena dela, čiščenje izstrelkov s polj in opravljanje jesenskih del. Novembra 1917 je bil na Dunaju ustanovljen »Osrednji odbor za vrnitev beguncev in obnovo Primorja«, ki je sprožil akcijo za oprostitev slovenskih obrtnikov od vojne službe, ker so bili neizogibno potrebni za obnovo Primorja. Sredi februarja 1918 je bila postavljena »Županska zveza po vojni poškodovanih občin« (kasneje »Zveza slovenskih županstev«), ki je nadaljevala obnovo Goriške,

predvsem naj bi obnovili mizarska podjetja, opekarne, apnarne, kamnoseške delavnice in kamnolome ter tako oživili gospodarsko dejavnost na nekdanjem vojnem ozemlju.

Konec vojne med Italijo in Avstro-Ogrsko je prinesel udejanjenje določil Londonskega pakta za ozemlje Primorske ter potisnil novo italijansko mejo do njenih »strateških« meja na vzhodu. Dejstvo, ki ga v primeru vojaške okupacije slovenskih ozemelj med prvo svetovno vojno vendarle ni mogoče obiti, je, da so bile navkljub mednarodnemu pravu, po katerem vojaška zasedba še ni pomenila samodejne pridobitve ozemelj po vojni, v ozemeljskih zahtevah uspešnejše tiste države, ki so med vojno zasedle nasprotnikova ozemlja. Tretjega novembra 1918 se je italijanska vojska namreč vrnila na slovensko (bivše avstro-ogrsko) ozemlje in vojaška uprava je po enoletni prekinitvi nadaljevala delo po novi zasedbi, poleti 1919 pa je upravljanje zasedenih ozemelj prevzela civilna uprava. Po podpisu rapalske pogodbe 12. novembra 1920, ki je postavila mejo med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS, so bila ta ozemlja priključena h Kraljevini Italiji.

Čeprav je I. Matičič svoje spomine sklenil s pomenljivo mislijo »*Naše delo je končano, naše roke so očiščene, iz nas je šel gnev, naša srca so mirna ...*«, pa je prva svetovna vojna, in z njo soška fronta, tlela v slovenskem spominu, nekaj desetletij zelo sramežljivo, pa vendar se je najprej skozi besedo umetnosti ustalila in utrdila ter v različnih oblikah upodobila véliko vojno na Slovenskem. Vojna je ves čas navdihovala sodobnike, pesnike, pisatelje, umetnike, v vojnem času je kot vojna pesem zaslovela Simona Gregorčiča *Soči*, ker je bila edina slovenska bojna pesem, Simona Jenka *Naprej*, prepovedana. Vznik vojne na Soči je v sodobno slovensko vojno slovstvo prinesel značilen slovenski motiv begunstva, ki so ga upesnili Joža Lovrenčič, Ivan Albreht, Alojz Gradnik, »Solkanski«, Silvin Sardenko in Oton Župančič in »Vid«. Boji na Soči so se zapisali v verze Antona Miklavčiča, Miroslava Vilharja, Silvina Sardenka, Iga Grudna in drugih. Leta 1917 sta v korist goriških beguncev v Trstu izdala knjigi *Josip Ribičič* in *Alojz Res*. Pisci spominov na krvave soške poljane so bili prvi, ki so slovenski javnosti obudili spomin na dogodke iz ne tako davne in še ne prebolene preteklosti. Ivan Matičič je svoje spomine *Na krvavih poljanah* izdal že leta 1923, o bojih na Doberdovski planoti je pisal Vitalis (Alojz Pepernik), ki je svoje

spomine naslovil z »mitološkim« naslovom *Doberdob, slovenskih fantov grob* (Celje 1936). V letih po prvi svetovni vojni je izšlo še nekaj spominov (Vinko Gaberc - Gaberski, Rado Pavlič, Fran Wernig), leta 1940 pa je Prežihov Voranc izdal prvi slovenski »prvo-vojni« roman *Doberdob*. Vse do osemdesetih let 20. stoletja so bili prav spomini, razen dveh izvirnih del (Vladimir Gradnik, Ivan Mesesnel), nosilci slovenskega spomina na vojno ob Soči. Toda svojo sled je soška fronta zapustila tudi v slovenski likovni umetnosti, poleg slovenskih slikarjev, ki so bili v službi vojne propagande in zanjo izrisali nepozabne vojne razglednice (Maksim Gaspari, Ivan Vaupotič, Hinko Smrekar, Anton Koželj), je Fran Tratnik upodobil begunce, z vojno se je soočil Tone Kralj in spominjal se je je Božidar Jakac. S soško fronto so ne nazadnje povezana številna slovita umetniška imena vojnih sodobnikov. Tako je bila v Posočju v Ladri pri Kobaridu postavljena vojaška kapela, ki velja za prvo javno delo slovitega italijanskega arhitekta 20. stoletja Giovannija Micheluccija. Češki kipar Ladislav Kofranek je naredil spomenik na vojaškem pokopališču v Logu pod Mangartom, podobe soške fronte je naslikal češki slikar Josef Vachal, slikar, pesnik, dramatik Oskar Kokoschka je v svojih delih upodobil kraje na Tolminskem mostišču leta 1916, prav tako so svoj slikarski navdih ob Soči našli Emil Trutwin, Hans Printz in Ludwik Koch. Kot vojni dopisniki so se na soškem ali širšem italijanskem bojišču kalili italijanski pisatelj in scenarist Carlo Salsa, dunajska pisateljica judovskega rodu Alice Schalek ter ne nazadnje ameriški pisatelj Ernest Hemingway. Zakaj so pisali, zakaj so, navkljub neizmerljivi grozi, ustvarjali in za večnost upodobili čas, ki naj bi pokopal vse vojne, ker so bili prav oni dejavni del »zadnje« vojne? Morda je delni odgovor zapisala Alice Schalek: *O Svetem Mihaelu, Svetem Martinu na Gradu, o Monte Kosiču in Selškem višavju. O Grasu, Rubije, Doberdovski planoti, Gorici, Sabotinu, Oslavju in Podogori. O Sveti gori in o Kuku, Slemenu in Vodil Vrhu. Ni za pozabiti Mrzlega vrha. O sedemdeset kilometrov dolgi soški fronti od Jadranskega morja do Koroške. Mi moramo vedeti o vsem tem, da bodo ta imena za nas nekoč pomenila isto, kar je nekoč Nemcem pomenil Sedan in kar jim danes pomeni Verdun. In če sem ... naklonjenemu bralcu – in še posebej ne-naklonjenemu – vtisnila v spomin ta imena ... potem sem svoj dolg opravila.* « x

Da se ne bi ponovilo

Pot miru povezuje najpomembnejše
ostalnine in obeležja soške fronte

Povsod na poti, ki si jo je Soča vrezala od Alp do morja, je jasno, zakaj so jo opevali pesniki. To naravo lahko dovolj dobro opišejo le pesmi.

Nikjer, od koder se vidi reka, pa tudi niste daleč ostalin in obeležij, ki spominjajo na eno najbolj krvavih front nečloveške vojne. Tudi tega ni mogoče ustrezno opisati brez pesniških metafor. Uporabljali so jih že vojaki, ki so to doživljali.

»Sreda, 24. oktober 1917. Včeraj ob drugi uri zjutraj se je začelo pri Kobaridu. Grmelo je na celi fronti, da se je tresla zemlja in pokalo skalovje. Proti večeru je ogenj nekoliko ponehal, zato da je danes navsezgodaj začelo bruhati iz tisočeriš žrel še huje. Žvižganje, sikanje in udarjanje granat vseh mogočih kalibrov in min je neznosno. Stiskamo se v kaverni drug na drugem, luči nikakor ne moremo prižgati, ker je zračni pritisk presilen. Par metrov smo zariti v živo skalo, toda vse nič ne pomaga. Peklenska sila je močnejša od skale: ruši se in lomi,« je zapisal vojak slovenskega planinskega polka.

Prva svetovna vojna je na slovenskih tleh potekala od marca 1915 do oktobra 1917 na okoli stotokilometrski navidezni črti po dolini Soče. Premiki so bili majhni, a ne zato, ker ne bi poskušali. Kilo-meter napredka je pogosto pomenil preplezati goro.

Na mnogih krajih so morali vojaki kopati zaklone in kaverne v hribe in stene gora in so za vedno spremenili njihovo podobo. Bitk ni bilo malo

Piše: Klemen Košak

in bile so zelo krvave. Zato je nepremičnih spominov na prvo svetovno vojno ob dolini Soče veliko. »En teden je verjetno premalo, da si ogledaš vse ostanke in spomine na vojno,« pravi Vasja Klavora, ki je o bitkah in njihovem ozadju napisal pet knjig.

»Vsega nimamo preštete,« pravi Katja Sivec iz fundacije Pot miru. Zabeležiti in sešteti bi bilo namreč treba vse trdnjave, muzeje in zasebne zbirke, kaverne, rove, jarke, strelske in topovske položaje, luknje, ki so jih povzročili izstrelki, skladišča, vodne zbiralnike, ceste in poti, ki so bili zgrajene zaradi vojne, v skalo vklesana stopnišča in pokopališča. Vsega tega je veliko, predvsem pokopališč.

Pot miru od leta 2007 povezuje najpomembnejše ostaline in spominska obeležja v Zgornjem Posočju. Celotna Pot miru, torej do Jadrana, naj bi bila slovesno odprta 21. marca prihodnje letu na Trgu Evrope med staro in Novo Gorico.

Za ogled Poti, ki je že zdaj opremljena z informacijskimi tablami in za katero že obstajajo uradni vodniki, pa fundacija priporoča šest enodnevni izletov. »Vsa pot je vredna ogleda,« trdi Katja Sivec, ki ne želi izpostaviti nobene točke, da ne bi kateri drugi naredila krivice. »Kam boste šli, je verjetno najbolj odvisno od tega, kaj vam je najbližje, in od tega, ali ste za pohod ali ne,« dodaja.

Kako so zdržali?
Vasja Klavora sicer rad našteje točke, ki jih ne bi smeli izpustiti, a njegov seznam je dolg in se tudi ne

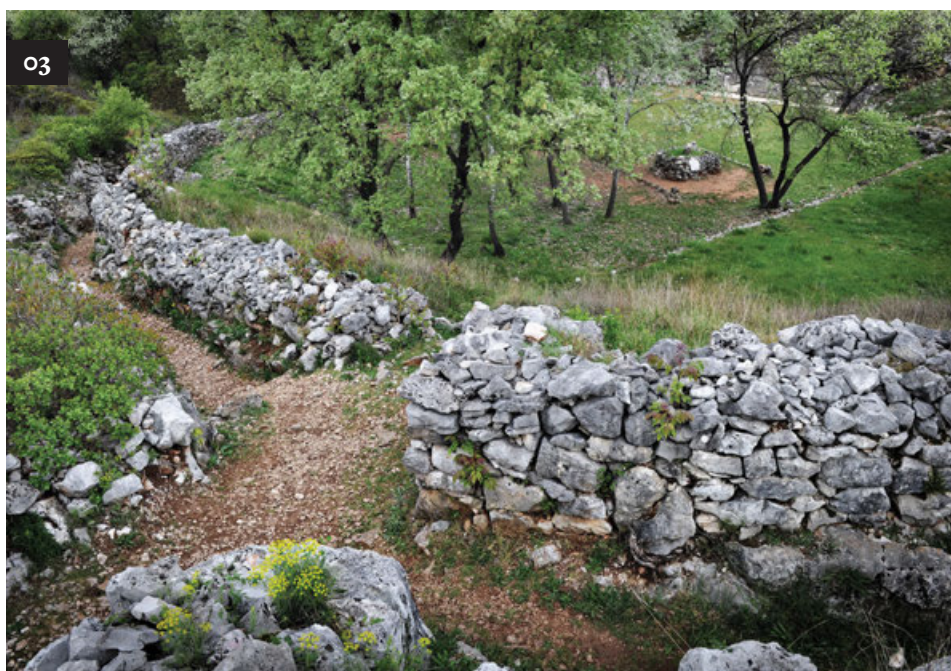

Vrh Batognice je danes nekaj metrov nižji, kot je bil pred vojno. Italijani so namreč julija 1917 pod avstro-ogrsko položaje izkopal rove in vanj položili dva tisoč kilogramov eksploziva. Vendar so avstro-ogrski vojaki to pravočasno odkrili, prerezali žice in postavili zasedo Italijanom, ko so prišli preveriti, zakaj mina ne eksplodira. V podzemni bitki je razneslo skupno več kot 7000 ton eksploziva, zato na vrhu Batognice niste več tako visoko, kot so bili planinci pred vojno. / Foto: Miljko Lesjak

Na mnogih točkah soške fronte so morali vojaki kopati zaklone in kaverne v hribe in stene gora ter so za vedno spremenili njihovo podobo. Bitk ni bilo malo in bile so zelo krvave.

- 02 V Sredipolju oziroma Redipuglii je največji italijanski vojni spomenik in eden največjih vojnih spomenikov na svetu. Kostnica hrani ostanke 100.187 italijanskih vojakov, ki so padli na kraških bojiščih. Spomenik so odkrili 18. septembra 1938 in je sestavljen iz dvaindvajsetih dva in pol metra visokih stopnic. Simbolizira vojsko, ki se spušča z neba in s poveljnikom Emanuelom Filibertom na čelu prehodi vso pot junakov. / Foto: Uroš Abram
- 03 Ostanke frontnih položajev v okolici Sredipolja. / Foto: Uroš Abram
- 04 Italijani so že junija 1915, mesec dni po tem, ko so vstopili v vojno, osvojili Krn, kar šteje za njihov največji uspeh na zgornjem delu soške fronte. Fronta se potem na tem ozemlju ni premikala do končnega spopada, a srditi spopadi so se vrstili. Znamenja boja so pogosta predvsem na Krnu bližnji Batognici. Ponekod so celo v skalo vklesana stopnišča, mnogo je kavern in utrjenih položajev, od daleč so vidne luknje, ki so jih povzročili topovski izstrelki. Na fotografiji je avstro-ogrski rov v Batognici, ki po desni privede do mesta minske eksplozije, po levi pa po strmih stopnicah na vrh. / Foto: Miljko Lesjak
- 05 Na Zaprikraju so dobro ohranjeni in deloma obnovljeni utrjeni položaji prve italijanske obrambne črte, ki je v Krnskem pogorju zapirala prehod po dolini med Krasjim vrhom in Vršičem. Najhujši spopadi so tu potekali jeseni 1915, nato pa so bili večji napadi do 24. oktobra 1917 redki. Do muzeja na prostem Zaprikraj se pride iz Kala - Koritnice ali iz Drežnice. / Foto: Miljko Lesjak

da obdelati v kratkem času. V zgornjem Posočju ga sestavljajo vsaj gora Rombon, Drežnica, Kobarid z osrednjim muzejem soške fronte in ostalinami v okolici mesta, gora Batognica ter vrhovi nad Tolminom (Mrzli vrh, Kolovrat, Mengore). Na Goriškem je vredno videti vsaj Sveto goro, Vodice, Škabrijel in Sabotin, na italijanskem delu Krasa Debelo Grižo in Sredipolje, na Komenskem krasu pa Cerje in kraške jame v okolici Temnice.

Klavora je bil zdravnik, poslanec državnega zbora in direktor bolnišnice v Šempetru pri Novi Gorici. Nekdanjo soško fronto je spoznaval že kot otrok, dijak, študent in planinec ter kot gorski reševalec v Bovcu, kar je bil trideset let. »Ta amfiteater sem prehodil po suhem in preletel s helikopterjem,« pravi.

»Odkrival sem sledove vojne, ki je vso kotlino in njena gorovja zaznamovala s številnimi

Na nekdanji soški fronti je za zdaj le en spomenik padlim Slovincem in ta je na Škabrijelu.

vojaškimi obeležji, kamnitimi okopi, skalnimi bivališči in rovi, kavernami, križi in pokopališči, razmetano zarjavelo vojaško opremo, z zavrženim nevarnim strelivom in z vsem mogočim, kar je po vojni ostalo na bojiščih,« je zapisal v svoji prvi knjigi, Plavi križ, iz leta 1991.

K opisovanju bojev na severu soške fronte ga je gnala tudi želja, da bi dojel, kako so vojaki zdržali v strašnih zimskih razmerah visokogorskega bojevanja. To vprašanje se poraja tudi na mnogih hribih nad Kobaridom in Tolminom, nad Bovcem, na primer na Rombonu, pa še posebej.

Velik del Plavega križa je Klavora namenil čudežu pri Kobaridu, velikemu preboju, ki ga je dosegla avstro-ogrsko vojska ob nemški pomoči 24. oktobra 1917 in je končal soško fronto. Sklenil je, da je »čudež« nepri- merno ime, saj je šlo za »skrbno in natančno pripravljene napad, v katerem je napadalec uporabil za tedanje razmere tako številna in najhujša sredstva za moritev«.

Knjigo je poimenoval po oznaki na plinskem izstrelku, »zahrbtnem« in »nagnu- snem« orožju, s katerim so nasprotniki pre- senetili italijanske vojake.

»Vojakom, ki so ležali v okopih, so ti- sto noč glave utrujeno slonele na listju, travi ali na mrzlih stenah kavern. Niti malo niso slutili, da jih namerava napadalec tako zahrbtno po- moriti. Bil je deževen oktober, povsod megla in mraz, na vrhovih je divjal snežni vihar. Poru- menelo odpadlo listje je zaradi vlage že pričelo

razpadati in povsod je dišalo po trohnobi. Tudi duh belih oblakov plina, ki je v zgodnjih jutra- njih urah tistega dne prekril Bovško kotlino in njena obrobja, ji je bil podoben. Plin, ki je morda dišal po gnilem listju in travi, so tisto jutro ita- lijanski vojaki samo enkrat vdihnili in umrli, ne da bi vedeli zakaj ali da bi izrekli eno samo vpra- šujočo besedo,« je zapisal Klavora.

O zadnjem dejanju soške fronte pre- mišljuje današnji popotnik tudi v najboljše restavriranem muzeju na prostem, na vr- hu Kolovrata, ki je dostopen tudi z avtobu- som. Hrib se razteza ob poti med Kobaridom in Tolminom, a na drugi strani Soče. Sistem jarkov, ki so sestavljali razvejeno italijansko tretjo obrambno linijo, danes ni zelo druga- čen kot pred slabimi sto leti.

Razgled s Kolovrata je izjemen in za- to je bil hrib Italijanom zelo pomemben za nadzor bojišča. Vseeno so se pred čudežem pri Kobaridu nasprotnikovi vojaki brez težav sprehodili od Tolmina do Kobarida, od koder so naskočili italijanske položaje. Ob lepem vremenu bi večina umrla, takrat pa jih je skrila gosta megla. Zato se druga Klavoro- va knjiga imenuje Koraki skozi meglo.

Spomenik zverinstva

Tretja knjiga je posvečena bojem na Gori- škem, naslovljena pa je samo Škabrijel. Ko je Klavora zbiral gradivo o dogajanju na tem hribu v poletnih dneh 1917, je »presenečen in prizadet ugotovil, da hujših strahot in morije na

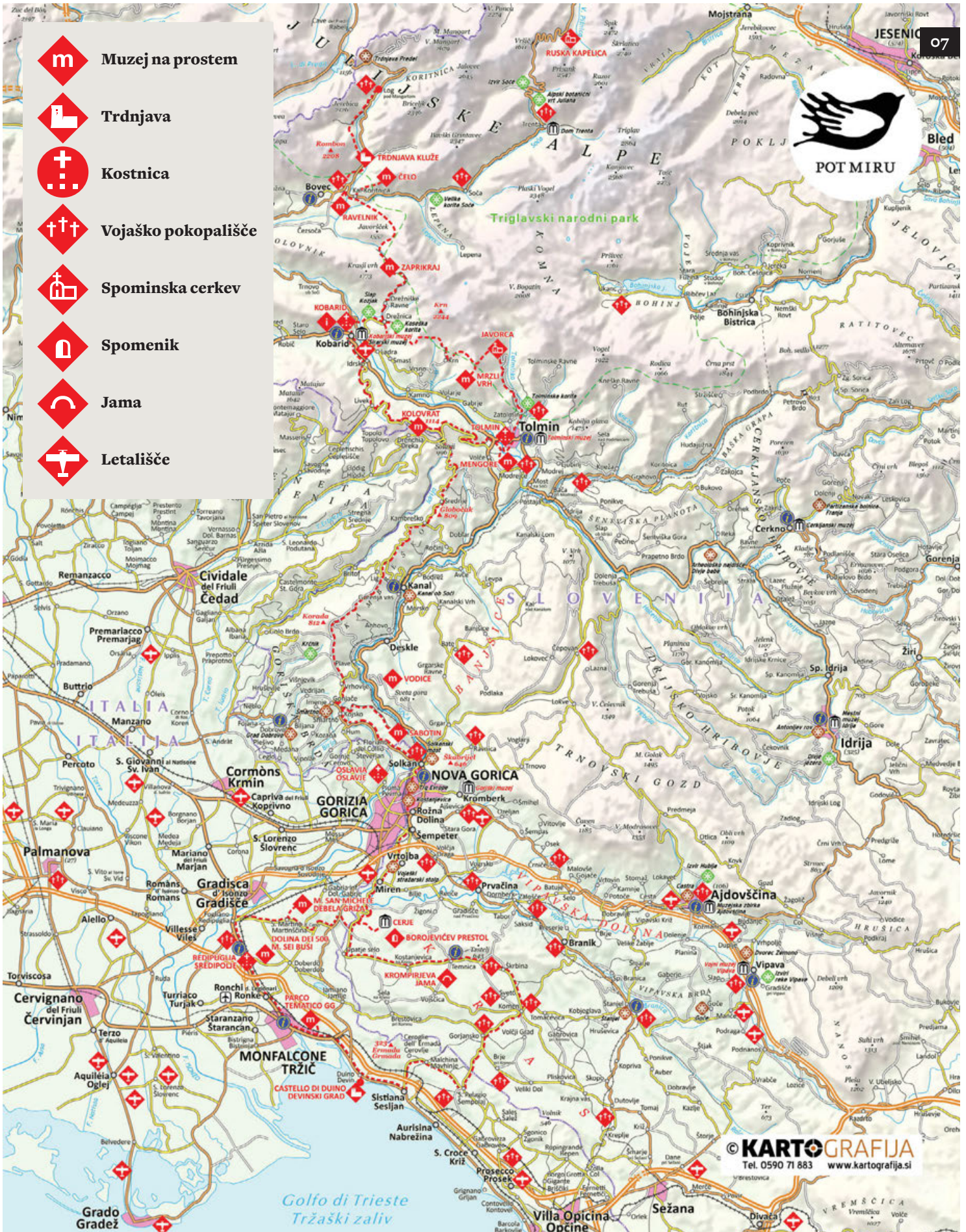
06 V Klobasji jami pri Temnici na Krasu so avstro-ogrski vojaki naredili nivoje, na katerih so bili pogradi. Na pusti kraški zemlji je bilo zaklon težko najti, zaradi kamnitih tal pa ga je bilo težko tudi ustvariti. Zato so vojaki izkoristili naravne kraške pojave. O tem pričajo tudi imena drugih jam v okolici, saj se imenujejo prav po namenu, ki so ga imele med vojno, na primer Krompirjeva in Ruska jama. /Foto: Uroš Abram

07 Pot miru od leta 2007 povezuje najpomembnejše ostaline in spominska obeležja v Zgornjem Posočju. Fundacija, ki ureja pot, je leta 2012 prejela nagrado zlato jabolko, ki ga odbor Svetovnega združenja turističnih novinarjev in piscev enkrat na leto podeljuje državi, mestu, destinaciji, ustanovi ali posamezniku za izjemen prispevek k varovanju, skrbi, promociji in razvoju kulturne in naravne dediščine, pomemben za razvoj kakovosti v turizmu.

soškem bojišču v času prve svetovne vojne ni bilo, kot je bila prav tod«.

Na nekdanji soški fronti je za zdaj le en spomenik padlim Slovincem in ta je na Ška- brijelu. Moralo bi jih biti več, a prvi svetovni vojni je na Primorskem sledila fašistična Ita- lija, tej pa Jugoslavija, nobena od njiju pa ni imela namena slaviti avstro-ogrskih vojakov. A če je samo en spomenik, je morda prav, da je tu. »Gora svetega Gabrijela, dom mrličev, groblja labirintov, grmada človeških kosti, spo- menik zverinstva,« je o njej zapisal pisatelj France Bevk.

Južneje po dolini Soče se teren zravn- na in tu so bili premiki fronte večji. Ven- dar ne samo zaradi manj razgibanega oze- mlja, ampak tudi zaradi italijanskih ambicij. V vojno so stopili, ker jim je tajni londonski sporazum obljubil Gorico, Trst in Istro. Nji- hov trud, da bi jih zavzeli, se na Krasu pozna. Ostaline vojne se raztezajo od Trbiža do Ko- mna.

Premičnih ostankov vojne je bilo pravzaprav malo. Ko so se ljudje, ki so bili med vojno izgnani, vračali v svoje povsem porušene vasi, so pri obnovi uporabili vse, kar so našli.

- 08 Predori pod vrhom Debele griže imajo »okna« za topove s 149-milimetrskimi izstrelki. /Foto: Uroš Abram
- 09 Z Debele Griže oziroma San Michela del Carso so imeli Italijani pregled in nadzor nad velikim ozemljem. Na vrhu sta muzej in muzej na prostem, ki je zanimiv predvsem zaradi obsežnega sistema predorov. Na fotografiji je eden od vhodov vanj. /Foto: Uroš Abram

Italijani zelenega ozemlja niso dobili z vojskovanjem, ampak šele z diplomacijo po vojni. »Pokazalo se je, da so slovenski vojniki z vso vneto in hrabrim žrtvovanjem branili slovensko ozemlje,« je pojasnil Klavora v knjigi Doberdob.

Doberdob se je v slovensko zavest zapisal kot »slovenskih fantov grob«, a tega iz

10

spomenikov v njegovi okolici ne boste razbrali. V Sredipolju oziroma Redipuglii je eden največjih vojaških spomenikov na svetu, s katerim so Italijani počastili svojih sto tisoč mrtvih na kraških bojiščih. Deset minut vožnje je oddaljena Debela Griža ali San Michele del Carso, katerega vrh je prepreden z razvejanim sistemov predorov, ki so bili na prosto odprti z »okni« za topove s 149-milimetrskimi izstrelki. Tamkajšnja obeležja se poklanjajo madžarskim vojakom.

Z Debele Griže se dobro vidi na vzhod, kamor so merili topovi. Ne morete zgrešiti stolpa na Cerjah, v katerem je skromen muzej. Obiskati se ga spleča že zaradi razgleda in je dostopen z avtomobilom. Če pa se po hribu tudi sprehodite, si boste lahko ogledali še kažipot, ki so ga postavili romunski vojaki, ter spomenik Svetozarju Borojeviću, mimogrede pa boste zagotovo naleteli na strelske jarke in podzemne kaverne.

Kras je danes zaraščen in povsem drugačen kot pred stotimi leti. Na pusti zemlji je bilo zaklon težko najti, ker so tla kamnita, pa ga je bilo težko tudi narediti. Zato so vojaki pogosto izkoriščali naravne kraške jame. Okoli Temnice jih je več, ki po imenu spominjajo na namen, ki so mu služile med vojno, na primer Krompirjeva, Klobasja ali Ruska.

V eni jami so skladiščili krompir, druga je bila bolj zračna in so v njej sušili klobase, tretja je bila dovolj velika, da je prostor v njej našlo več sto ruskih ujetnikov. Namembnost vseh pa se je spreminjala, ko se je fronta premikala in se jim približevala. Takrat so bile predvsem skrivališče in zatočišče.

V Klobasji jami se vidi, da so bili v njej pogradi, saj so zanje naredili betonske nivoje, v stenah pa so luknje, v katere so bili vpeti tramovi. Vendar pogradov niso nikoli našli. Ko so začeli jame raziskovati, so bile povsem prazne. Kraševci so se namreč po vojni vračali v povsem porušene vasi in so vse železje, ki so ga našli, uporabili za obnovo hiš.

»Vse kraške vasi so bile porušene na obeh straneh. V resnici je bilo od Rombona do morja vse porušeno. Zato je na neki način še sreča, da se je med vojno zgodila največja znana selitev slovenskega prebivalstva,« pravi Klavora.

Spomin kot opomin

Na zahodnem robu Slovenije ni težko pozabiti na vojno, kljub temu da so njene ostaline in obeležja neločljiv del soške doline. Ob razgledih, kakršni so tu, je občutek o sto let oddaljeni grozi tuj tudi ob najbolje ohranjenih jarkih, rovih in kavernah, ob največji luknjah, ki so jih bombe pustile v gorskih podobjih, in ob najveličastnejših spomenikih.

10 Okoli cerkve sv. Antona v Kobaridu je v nizih obokov na treh nivojih postavljena italijanska kostnica. Njene slovesne otvoritve leta 1938 se je udeležil tudi italijanski diktator Benito Mussolini in člani organizacije TIGR so nanj nameravali narediti atentat, a so jih razkrinkali. Od kostnice pelje pot na obnovljene utrjene položaje tretje obrambne linije: po strelskih jarkih do mitralješkega gnezda, opazovalnice, kaverne in zavetišč ter naprej do slapa Kozjak. / Foto: Milko Lesjak

Pomagajo knjige, muzeji, zbirke v lasti zasebnikov ter vodniki, ki vam jih priskrbi fundacija Poti miru. Z več znanja se povečuje občutek nasprotja med soško vojno in soško naravo, a s tem ni nič narobe. Ni naključje, da se pot imenuje po miru.

»Namen Poti miru je, da ljudje ob dih jemajoči naravi razmišljajo o grozotah vojne. S tem se krepi odločnost, da tega človeštvo ne bo nikoli več ponovilo,« pravi Katja Sivec.

Redkokje so boljše možnosti za to kot ob Soči. x

Bližina oddaljene vojne

Izkušnje prve svetovne vojne, prakatastrofe 20. stoletja, še dandanes prežemajo mednarodno politiko. Ali spomin na milijone mrtvih povezuje narode ali zgolj ohranja zakoreninjene predsodke do sovražnika?

Joachim Gauck, enajsti predsednik Zvezne republike Nemčije, svoje delo opravlja v eni nekdanjih rezidenc dinastije Hohenzollern. A iz gradu Bellevue so odstranili tako rekoč vse spomine na prusko slavo in sijaj. Ni razkošja, ni uniform, zastav je zelo malo. Druga vrata na levi, takoj za portalom, vodijo v salon, v katerem Gauck sprejema obiskovalce.

V uradnih prostorih na policah za pisalno mizo stojita doprsna kipa pesnika Heinricha von Kleista in socialdemokrata Friedricha Eberta, ki je bil po begu cesarja Viljema II. v tujino prvi nemški predsednik. Na stenah visita dve sliki, na eni je italijanska pokrajina, delo nekega nemškega slikarja, na drugi pogled na Dresden italijanskega slikarja Canaletta.

Gaucku ugaja ta simbolika. Narodi na svet pogosto gledajo različno, enako velja tudi za preteklost. Nemški predsednik pravi, da ga to ne moti, ker pozna razloge za to. V tem letu bodo oči sveta usmerjene tudi v prvega moža države, saj bo kmalu

Piše: Klaus Wiegrefe

stota obletnica začetka prve svetovne vojne. To bo za zdaj največji zgodovinski dogodek 21. stoletja.

In Gauck bo zastopal pora-

ženko.

V tej orgiji nasilja je bilo udeleženih več kot 60 milijonov vojakov s petih celin. Življenje je izgubil skoraj vsak šesti, milijoni pa so se domov vrnili s hudimi poškodbami: brez nosu ali čeljusti, samo za eno roko ... Velikih spominskih slovesnosti, polaganja vencev, koncertov in razstav ne načrtujejo le v Franciji, Belgiji in Veliki Britaniji, temveč tudi v bolj oddaljenih državah, kot sta Nova Zelandija in Avstralija, katerih istovetnost se je izoblikovala ravno med vojno.

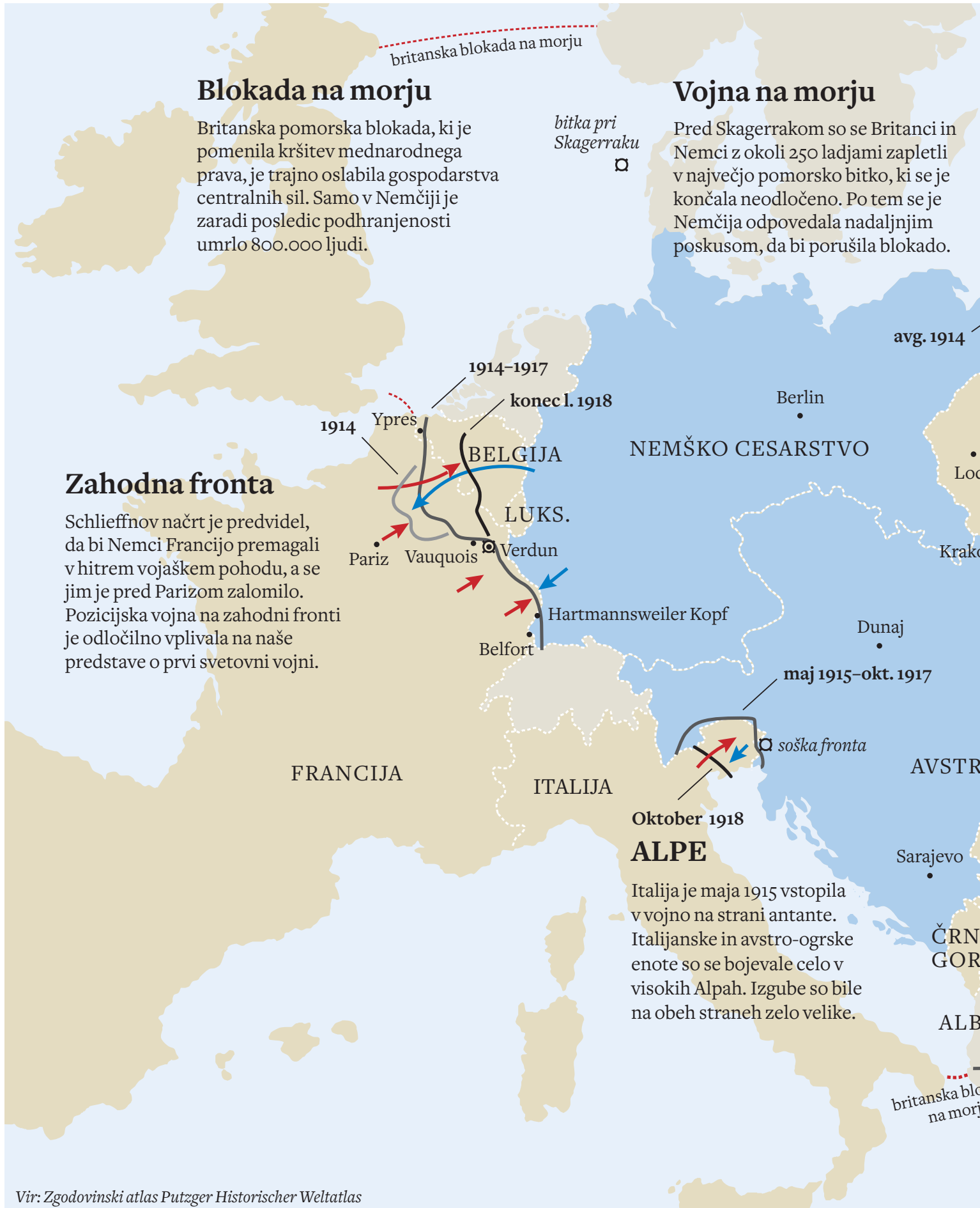
Spomini na obdobje 1914–1918 so živi tudi na Poljskem, v baltskih državah, na Češkem in Slovaškem ter so dober razlog za slovesnosti, saj so po morilskem sporu med zavezniškimi silami antante in centralnimi silami to postale suverene države.

Prva svetovna vojna bo v prihodnjih mesecih

Nemška žrtév nesmiselne
bitke na francoski reki Somi
leta 1916. /Foto: Profimedia

osrednja tema javne kulture spominjanja. Izšlo je in še bo na stotine novih knjig o prvi svetovni vojni – kar bo verjetno zgodovinski rekord za zgodovinsko temo. Zgodovina generacije, ki je že zdavnaj ni več, bo vnovič pripovedovana, postavljala se bodo dodatna vprašanja in odpirale se bodo nove razprave. Britanski premier David Cameron je celo odobril finančna sredstva, da bi vsi otroci iz britanskih državnih šol lahko obiskali nekdanja bojišča na zahodni fronti.

Zahodna Evropa je morala med prvo svetovno vojno plačati višji krvni davek kot v katerikoli drugi vojni v svoji zgodovini, zato jo imenujejo tudi velika vojna. Na rekah Meuse in Soma je umrlo dvakrat toliko Britancev, trikrat toliko Belgijcev in štirikrat toliko Francozov kot med drugo svetovno vojno. Tudi zato, pravi Gauck v svoji pisarni na gradu Hohenzollernov, si pozornost, ki jo Nemčija namenja prvi svetovni vojni, lahko predstavlja le kot izkazovanje spoštovanja do trpljenja tistih, proti katerim so se takrat bojevali Nemci.

Velika vojna ni bila le izjemno krvava, temveč se je z njo začelo novo obdobje vojskovanja s tanki, letali in celo kemičnim orožjem. Njene posledice so imele dolgotrajen vpliv na razmere – na nekaterih območjih tudi celo stoletje.

Govorimo o posledicah prve svetovne vojne, ki jih je občutiti še danes: vzpon Združenih držav Amerike na položaj svetovnega policajca, poseben pogled Francije na Nemčijo, etnične nestrpnosti na Balkanu in samovoljno risanje meja na Bližnjem vzhodu – vse to še danes bremeni in otežuje mirno sobivanje narodov.

Na političnem koledarju za letošnje leto so predvidena tudi različna srečanja na vrhu, na katerih bo kdaj tudi nemški predsednik Gauck. Britanska kraljica bo vodje držav in vlad članic Commonwealtha sprejela v katedrali v Glasgowu. V Avstraliji, na Novi Zelandiji, Poljskem in v Sloveniji načrtujejo srečanja predsednikov in premierov držav vseh oziroma izbranih držav, udeleženi v prvi svetovni vojni.

Na vrhu Gauckovega seznama je 3. avgust, ko se bo s francoskim predsednikom Françoisom Hollandom spomnil preminulih, in sicer na gori Hartmannsweilerkopf v Alzaciji, kjer so divjali hudi boji. Poleg tega bo nemški predsednik eden od več kot 50 vodij držav in vlad vseh v vojno vpletenih držav, ki jih bo v utrdbi v Liègu pozdravil belgijski kralj Filip. Nekdanji državljani Vzhodne Nemčije se ima za Nemca, ki danes predstavlja drugačen narod in se zaveda številnih grozot, povezanih z nemško državo.

Gauck upa, da se bodo Evropejci prav ob teh spominih zavedeli, kaj jim je prineslo evropsko povezovanje po letu 1945. Brezpogojno poudarjanje nacionalnega po vzoru let od 1914 do 1918 navsezadnje ni nikomur od

Zgodovinarji različnih struj nelagodno zaznavajo, da v Evropi razmere iz leta 1914 te dni niti niso tako zelo oddaljene.

nasprotnikov v vojni prineslo srečnih časov.

Zaveda se, da spomini na vojne grozote ne le spravljajo nekdanje nasprotnike, temveč lahko tudi odprejo zabrazgotinjene rane. S tega vidika čas okrogle obletnice prve svetovne vojne ni ugoden: v številnih evropskih državah je pred volitvami v evropski parlament, ki bodo maja, mogoče opaziti naraščanje nacionalističnih tokov proti Nemcem in zamer do njih.

V neki raziskavi javnega mnenja je pred kratkim kar 88 odstotkov Špancev, 82 odstotkov Italijanov in 56 odstotkov Francozov izjavilo, da je vpliv Nemčije v Evropski uniji prevelik. Ni malo ljudi, ki današnjo Nemčijo primerjajo z imperijem bahavega cesarja Viljema II.

Avgusta lani je neki britanski novinar med pogovorom s tiskovnim atašejem na nemškem veleposlaništvu v Londonu dobil vtis, da bi se Berlin spominskih slovesnosti v sosednjih državah najraje udeležil predvsem v imenu sprave. Sledilo je glasno ogorčenje v britanskem tisku, češ da hočejo Nemci Britancem prepovedati slavlja ob zmagi v prvi svetovni vojni.

Gauck ob takšnih izpadih ni neprižadet: »Upamo lahko le, da bo glas razsvetljenec močnejši kot v času med vojnama.«

In če ne bo? »Evropa je preveč miroljubna, da bi lahko razmišljala o vojnih scenarijih, a na Balkanu smo lahko videli, da se tudi sredi mirnega desetletja lahko nenadoma sprožijo arhaični sovražni mehanizmi,« opozarja Gauck.

Takšna razmišljanja v zvezi s prvo svetovno vojno so pogosta. V časih Nata in skupnih vojaških sil si komaj kdo lahko predstavlja vojno med Evropejci. A v 21. stoletju je nemir mogoče sejati tudi drugače. Kar štejemo kot mobilnost bojnih sil, je lahko tudi grožnja, da bi državo, kot je Grčija, poslali v bankrot, če njeni državljani ne bodo ubogali zahtev evropskih finančnih ministrov. Zgodovinarji različnih struj nelagodno zaznavajo, da v Evropi razmere iz leta 1914 te dni niti niso tako zelo oddaljene.

Že pred stoletjem je bil svet po svoje globaliziran. Cvetela je medcelinska trgovina in izvoz je bil tako obsežen kot kasneje spet šele v času Helmuta Kohla. Nemci, agresorji v prvi svetovni vojni, so nosili sukniče iz indijskega bombaža in pili kavo iz Srednje Amerike. Delali so kot frizerji v Londonu, kot peki v Sankt Peterburgu in kot služabniki v Parizu, medtem ko so v Porurju garali Poljaki.

Kdor si je lahko privoščil, je brez pognega lista popotoval po Evropi. Profesorji so

03 Veseli Britanci pred odhodom na fronto na reki Sommi. /Foto: Profimedia

si v angleščini ali francoščini dopisovali s kolegi v Oxfordu in na Sorboni. Vladajoče plemiške družine so bile v sorodu druga z drugo, cesar Viljem II., britanski kralj Jurij V. in car Nikolaj II. so bili celo bratranci. Drug drugega so klicali Vili, Jure in Niki ter se srečevali na družinskih slavljih – zadnje je bilo poroka cesarjeve hčerke v Berlinu leta 1913.

Tako se postavlja vprašanje, kako je lahko kljub številnim čezmejnim povezavam in srečanjem prišlo do tega, da se je 4. avgusta 1914 začel nemški napad, in sicer z vdorom oborožene konjenice čez belgijsko mejo. Kaj se je takrat dogajalo za mizami v kabinetih? Zakaj je ta vojna terjala tako grozljivo veliko žrtev? In kako to, da se je končala šele po dolgih letih?

Poguba se je začela, ko je 28. junija 1914 dunajski prestolonaslednik Franc Ferdinand obiskal bosensko Sarajevo. Pričakovala ga je tudi skupina srbskih samomorilskih atentatorjev, ki jo je oborožila srbska vlada.

Mladenci so sanjali o velikosrbskem kraljestvu, ki bi vključevalo tudi Srbe iz avstro-ogrškega večnarodnega imperija. Voznik nadvojvode Franca Ferdinanda bi moral obrniti avto, ker je zgrešil pravo pot, takrat pa je 19-letni gimnazijec Gavrilo Princip ustrelil v odprti avto. Nadvojvodinja je bila ranjena v trebuh in je umrla med vožnjo v rezidenco, prestolonaslednik pa je izkrmavel zaradi rane na vratu. Tri zarotnike so usmrtili, več drugih pa obsodili na zaporne kazni, nekatere na zelo dolge.

Napad ne sodi med hvalevredna dejanja v srbski zgodovini in sprva so v evropskih prestolnicah sočustvovali z žalujočimi Habsburžani. V srečnejših časih bi se kronane glave udeležile pogreba umorjenih in si izmenjevale izraze naklonjenosti.

A 83-letni cesar Franc Jožef, stric sarajevske žrtve, se je odločil, da se bo lotil srbskega nacionalizma, ki je ogrožal njegovo majavo cesarstvo. Vladar je prestol zasedal že 65 let in že večkrat je razmišljal o vojni proti Beogradu. Atentat je potrjeval mnenja svetovalcev, ki se jim je kompromis zdel nemogoč. Prva svetovna vojna se je tako zanela in netivo je prižgala prav Avstro-Ogrska, je v svoji oceni nedvoumen dunajski zgodovinar Manfred Rauchensteiner.

Prav zaradi takšnih izjav se vedno

znova razvne razprava, ki se zdi že zdavnaj končana. V šestdesetih letih je hamburški zgodovinar Fritz Fischer pretresel Nemčijo kot noben zgodovinar prej in pozneje. Trdil je namreč, da je glavni, če ne celo edini vzrok za množično umiranje želja Berlina, da bi postal svetovna sila. Po razvnetem prepiru med kolegi je njegova ocena načeloma tudi obveljala.

Kakorkoli že, natančno ob stoti obletnici nove raziskave je del zgodovinske debate. Znanstveniki niso oprali imena cesarja Viljema II., ki je sicer nihal med afektiranimi nastopi in bojzljivo zadržanostjo, vendar hkrati poudarjajo tudi napake in neuspešnost Rusije (ameriški zgodovinar Sean McMeekin), Francije (nemški zgodovinar Stefan Schmidt), Avstro-Ogrske (Rauchensteiner) oziroma vseh velikih sil skupaj (avstralski avtor Christopher Clark).

Nasproti sta si stala dva le navidezno tesno povezana bloka: cesarska Nemčija in Avstro-Ogrska na eni strani ter tako imenovane sile antante – francoska republika,

Vladajoče plemiške družine so bile v sorodu druga z drugo, cesar Viljem II., britanski kralj Jurij V. in car Nikolaj II. so bili celo bratranci.

rusko carstvo in britanska kraljevina – na drugi. Že takšna razporeditev sil kaže, da leta 1914 ni šlo za demokracijo in človekove pravice, kapitalizem in plansko gospodarstvo.

Čeprav spomladi nobena od obeh strani ni načrtovala napada, so imele vse velesile vojno za legitimno politično sredstvo in so oborožen spopad videle celo kot srednjeročno neizogiben. Glavne udeleženke so se namreč bale za svoj ugled, vpliv in celo sam obstoj: Francija je bila prepričana, da je izgubila oborožitveno tekmo z Nemčijo, in je silila Rusijo, naj z vzhoda pritiska na cesarstvo. Nemška vojska je domnevala, da je dolgoročno podrejena Rusiji, kar je bil argument za hiter napad. Car je nazadnje ugotovil, da bi Velika Britanija lahko zamenjala stran, in se je zato oborožil. V Londonu se je začel širiti strah, da bo živahno cesarstvo odvzelo primat kraljestvu.

Vmešavale so se tudi majhne države, kot je bila Srbija, ki so skušale velike igralko spreiti med seboj.

To je bil hrhek in zelo zapleten ustroj,

ki bi ga bilo mogoče uravnati le s preudarnostjo in širokim uvidom. Zgodovinar Clark število tistih, ki so poleti 1914 sprejemali odločitve, ocenjuje na nekaj sto: to so bili monarhi, ministri, vojaki in diplomati. Šlo je pretežno za starejše moške, večinoma plemiče.

Cesar Franc Jožef se je zavedal nevarnosti, da bi Rusija v primeru avstrijskega napada na Srbijo priskočila na pomoč slovanskim bratom v Beogradu. Nemške zaveznike je zato prosil, naj mu krijejo hrbet, in 5. julija 1914 se je dunajski odposlanec v Potsdamu sestel s cesarjem Viljemom II.

To se v svetovni politiki nenehno dogaja: šibak zaveznik – Avstro-Ogrska – skuša iz egoističnih motivov v območni konflikt vplesti prijateljsko velesilo – nemško cesarstvo. To ni bilo prvič, a pred letom 1914 so se Nemci tega vedno otepali.

Pa takrat? Cesar je vedel, da Rusija nikakor noče vojne; skupaj s svetovalci se mu je zato tveganje za avstrijsko bliskovito vojno proti Beogradu zdelo obvladljivo. »Nagel fait accompli in nato prijateljsko z antanto, tako bi

zdržali pretrese,« je zapisal kancler Theobald von Bethmann Hollweg.

Liberalno konservativni pravnik iz Brandenburga je bil ključna osebnost med tako imenovano julijsko krizo. Sodobniki ga opisujejo kot uravnovešenega človeka, ne kot brezkompromisneža, a poleti 1914 se je strinjal z oceno vojske. Če se car ne bi umaknil, potem bi vojska najraje šla v boj, dokler Sankt Peterburg še ne bi bil popolnoma oborožen. »Bolje zdaj kot pozneje,« se je glasilo načelo vodje generalštaba Helmutha von Moltkeja.

Danes vemo, da je bila naglica neutemeljena in da je bilo rusko cesarstvo velikano na trhlih nogah. Na obedu z dunajskim veleposlanikom je Viljem II. vseeno izdal tako imenovano bianko menico: Dunaj lahko računa na »popolno podporo«, Franc Jožef pa naj pohiti z napadom na Srbijo.

S to bianko menico se je območna kriza razplamtela v evropski konflikt; bila je odločilni prispevek cesarstva k »prakatastrofi« 20. stoletja.

Ko danes pomembni italijanski pisci,

Voznik nadvojvode Franca Ferdinanda bi moral obrniti avto, ker je zgrešil pravo pot, takrat pa je 19-letni gimnazijec Gavrilo Princip ustrelil v odprti avto.

04 John Singer: Žrtve napada s plinom.

kot je Eugenio Scalfari, trdijo, da Nemčija z evrsko krizo že tretjič grozi evropski celini, njihovo štetje temelji na domnevi, da je bianko menica leta 1914 pripeljala do vojne. Gospodarske reforme v južni Evropi, ki jih zahteva nemška kanclerka Angela Merkel, se s tega vidika marsikateremu opazovalcu zdijo celo nadaljevanje viljemovske politike moči, le da z drugimi, gospodarsko-političnimi sredstvi.

Kakorkoli že, leta 1914 bi sile antante lahko kadarkoli zavrle stopnjevanje napetosti – na čelu s carskim režimom, ki se je postavil na srbsko stran, ker je tako zahtevala razgreta javnost in ker bi z močno Srbijo ob strani v skrajnem primeru lahko bojeval vojno proti Dunaju na dveh frontah.

Tudi francoski predsednik Raymond Poincaré, odvetnik iz okolice Verduna, ki je iz strahu pred nemškim cesarstvom ubral strogo protinemško pot, je imel vojno za neizogibno. Ko je Poincaré na vrhuncu julijske krize obiskal Sankt Peterburg in dobil vtis, da omahljivi car Nikolaj II. razmišlja o popuščanju pri srbskem vprašanju, je začel pritiskati: »Ostati moramo stanovitni.«

Britancem ni mogoče veliko očitati, saj so se pred letom 1914 vsaj nekaj časa trudili za dobre odnose z monarhijo – četudi ne iz ljubezni do miru, temveč iz politične preračunljivosti. Kancler Bethmann Hollweg je zato domneval, da bo London v primeru vojne ostal nevtralen, na Downing street 10 so ga predolgo pustili v tem prepričanju.

Tako je Evropa nekaj tednov po atentatu v Sarajevu stala na robu prepada. Leta 1914 je bilo podobno kot danes med evrsko krizo, trdi zgodovinar Clark v svoji prodajni uspešnici Mesečniki. Vsi naj bi vedeli, da se igrajo z ognjem, a so vseeno poskušali splošno

nevarnost izrabiti za svoje koristi.

Kakorkoli že, konec julija je Viljem II. podvomil o preudarnosti svoje politike. Cesar je imel zmedene govore, iz katerih je bilo jasno le to, da zdaj noče več vojne, je napisal neki minister v Berlinu. Viljem II. je pozval dunajske zaveznike, naj s Srbijo ravnajo previdno, vseeno pa bianko menice ni preklical, in to je bilo ključno.

Donavska flotilja je 29. julija začela obstreljevati Beograd, dan pozneje pa je car Nikolaj II. v Rusiji zaukazal splošno mobilizacijo.

Odtlej je usodo Evrope krojila logika tako imenovanega Schlieffnovega načrta. Nemčija se je bala vojne na dveh frontah, in ker je ruska vojska potrebovala nekaj mesecev, da je lahko v celoti mobilizirala svoje čete, je hotel generalštab v Berlinu ta čas izkoristiti za hitro zmago nad Francijo. Potem bi vojska odkorakala proti vzhodu.

Ta načrt je pripravil slavni vodja generalštaba, grof Alfred von Schlieffen, ki je umrl

Ko danes pomembni italijanski pisci, kot je Eugenio Scalfari, trdijo, da Nemčija z evrsko krizo že tretjič grozi evropski celini, njihovo štetje temelji na domnevi, da je bianko menica leta 1914 pripeljala do vojne.

leta 1913. Slabosti so zdaj jasne: vojaško vodstvo je načrtovalo vojno brez sodelovanja Velike Britanije, čeprav naj bi napadli tudi Belgijo, katere nevtralnost je od leta 1832 varovala ravno Velika Britanija.

Hude posledice je prinesla tudi časovna stiska, za katero je bil prav tako kriv načrt: takoj, ko se je začela ruska mobilizacija, je moralo cesarstvo napasti na zahodu ali pa se posloviti od možnosti za zmago. Diplomatsko upravljanje vojne v Schlieffnovem načrtu ni bilo predvideno.

Vodstvo cesarstva, ki je bilo postavljeno pred izbiro med vojno in političnim porazom, se je zaradi svoje slepe želje po vplivu in prestižu odločilo za napad. Kancler Bethmann Hollweg je z obžalovanjem pripomnil, da je bil ta skok v neznano izjemno težka naloga.

Na začetku avgusta je Nemčija vojno najprej napovedala Rusiji, nato pa še Franciji. Po vkorakanju v Belgijo se je 4. avgusta v vojno vključila še Velika Britanija.

Tako so začele padati domine, ne da bi

bilo opaziti posebne koristi. V človeški zgodovini je nešteto vojn, ki so se začele iz želje po svobodi, maščevanja in gospodarskih razlogov, a po nesmiselnosti bi težko katera prekosila vojno, ki se je poleti 1914 razširila po Evropi.

Pravijo, da je imel cesar Viljem II. solze v očeh, ko je podpisal nemško mobilizacijo. Kmalu nato je s posebnim vlakom odpotoval v štab, ki je bil sprva v Koblenzu. Monarh tam ni imel dosti povedati, saj sta potek vojne določala vojska in Bethmann Hollweg.

Njuna največja skrb so bili delavci, ki so stali za tekočimi trakovi v tovarnah orožja in pomenili tudi večino vojske. Okoli sto tisoč ljudi je zadnje julijske dneve prišlo na protivojne demonstracije nemške socialdemokratske stranke in izrazilo nasprotovanje zločinskemu početju vojnih hujskačev.

So se ti uprli?

Vodstvo stranke se je balo, da bi cesar v skrajnem primeru nad socialdemokrate poslal policijo in vojsko; Viljem in njegovi

generali so dejansko razmišljali o prijetju vodij demonstracij.

A razmere so se z rusko mobilizacijo spremenile. Od časov Karla Marxa je nemška levica prezirala represivni carski režim, ki je zdaj postal agresor. Predsednik stranke Hugo Haase je 4. avgusta v parlamentu izjavil: »V trenutkih nevarnosti domovine ne bomo pustili na cedilu.«

Na koncu so tudi poslanci iz vrst socialdemokratov glasovali za vojna posojila, brez katerih država ne bi mogla financirati vojne. V zapisniku s tega zasedanja parlamenta med drugim piše o večkratnem glasnem odobravanju in ploskanju. Odobritev posojil danes velja za najtemnejšo uro v dolgi zgodovini socialdemokratske stranke.

Vsaj tako pomembna je bila seveda tudi privolitev meščanstva, ki je takrat predstavljalo študente in druge evforične domoljube, kot jih lahko vidimo na številnih fotografijah iz poletja 1914: sijoči fantje s cvetovi v puškinih ceveh, pa drzni napisi na vagonih vlakov (Izlet v Pariz).

Na večer 7. novembra 1918 je nemška kolona treh vozil prečkala fronto pri belgijskem Chimayu. Na prvem avtu je vihrala velika bela zastava, s trobljo pa so oddajali kratke zvočne signale.

Umetniki, profesorji, duhovniki in intelektualci so bili tiste tedne in mesece vir ustreznih gesel: vojna naj bi bila velika in čudovita (sociolog Max Weber), Nemci izbrani narod (ekonomist Werner Sombart), prišlo naj bi očiščenje ljudi (pesnik Thomas Mann). Takrat so se pokazale posledice tega, da so v Nemčiji, pa tudi v Veliki Britaniji in Franciji, desne nacionalne zveze dolga leta propagirale narodno zavest ter domovinsko ljubezen in da je bil precejšen delež evropske mladine včlanjen v paravojaške organizacije. V Sankt Peterburgu je podivjana množica napadla nemško veleposlaništvo, v Londonu so opustošili delavnice tamkajšnjih nemških obrtnikov. Evropska družba, piše berlinski zgodovinar Christoph Nübel, naj bi bila takrat, v nasprotju s sedanjo izrazito militarizirana.

Pripravljenost, da bi za domovino odšli v vojno, je bila velika. V Angliji se je javilo več prostovoljcev, kot jih je vojska lahko oborožila. Iz pisem je mogoče razbrati njihove motive; pogosto jih je gnala žejna po pustolovščinah ali potreba, da bi se v navidezno viteškem boju izkazali kot moški. »Vojna se mi zdi čudovita, je kot velik piknik, le brez odvečne navlake, ki običajno sodi zraven,« je napisal neki britanski častnik.

V nekaj tednih se je ta predstava razblinila. Kot v Napoleonovih časih so možje planili proti sovražniku z glasnimi kriki, ta pa jih je pričakal z orožjem 20. stoletja. Mitralske topovi so v kratkih razmikih odmetavali šrapnele in kosili po pehota. »Ko je takšen izstrelek zadel tarčo, je nastalo mleto meso,« je neki nemški vojak napisal v pismu domačim.

Dinamika industrijske revolucije je Evropi nekoč prinesla prevlado nad velikim delom sveta, zdaj pa je udarila po stari celine. Orjaški stroj smrti je poskrbel, da je v povprečju umrlo po šest tisoč vojakov na dan.

Neki francoski pripadnik pehote je napisal: »Vzpetina je podobna bruhajočemu ognjeniku: smrdi po izstrelkih, videti je rumene, rdeče in zelene signalne rakete, ki topništvu javljajo, naj začnejo ali ustavijo ogenj; svetilne krogle vso sotesko smrti potopijo v blede magnezijevo svetlobo, ki slepi vojake med prodiranjem, povsod odmevajo eksplozije granat, ki za seboj puščajo rdeč soj in črn dim. Hrup je peklenški: pred in za nami vse tuli, poje, žvižga, buči in poka. Grozljivo, koliko trupel leži vsepovsod.«

Takšna so bila videti bojna polja v novi vojni.

05 **Spoštovanje ženevske konvencije: britanski vojaki in ujeti nemški vojak.** /Foto: Profimedia

06 **Britansko nogometno moštvo leta 1916.**

Nemci so na svoje presenečenje že v Belgiji naleteli na močan upor in vojni zločini, povezani z boji, še danes niso pozabljeni. Okupatorji so na domnevne in dejanske napade partizanov odgovorili z drakonsko neusmiljenostjo. Izropali so cele vasi, požigali hiše, postrelili okoli 5500 civilistov, med njimi ženske in otroke.

V starem častitljivem univerzitetnem mestu Leuven so vojaki prve armade ubili 248 civilistov, pregnali okoli 10.000 prebivalcev in požgali del mesta, tudi znano knjižnico. Na sto tisoče Belgijcev je zbežalo v nevtrarno Nizozemsko, se odpravilo čez Rokavski preliv ali se zateklo v Francijo.

Vojna je takrat dobila še ideološki naboj. Zavezniška propaganda je bučala proti zločinom »Hunov«. Proti temu so protestirali umetniki in izobraženci, kot so bili slikar Max Liebermann, teolog Adolf von Harnack in gledališki režiser Max Reinhardt s svojim »pozivom kulturnemu svetu«, ki je skušal upravičiti napad na Belgijo. Nemška »kultura« je stala nasproti francoski »civilizaciji«: dolžnost, red, skupnost narodov proti individualizmu, demokraciji in človekovim pravicam.

Novice o uspehih so razgrele razpoloženje: konec avgusta 1914 je vojska slavila zmago pod Paulom von Hindenburgom in Erichom Ludendorffom pri Grunwaldu kakih sto kilometrov južno od Kaliningrada. Carja je prisilila k umiku, potem ko je njegova vojska vkorakala v vzhodno Prusijo.

Na začetku septembra se je celo zdelo, da je vojna na zahodu že dobljena, saj so nemške čete takrat stale pred Parizom, francoska vlada je zbežala v Bordeaux, poveljnik mesta pa je zaukazal priprave na razstrelitev Eifflovega stolpa.

A nato se je zgodil »čudež na Marni«, o katerem se danes učijo vsi francoski otroci. Nemci, izčrpani po hitrih marših in bojih v razbeljeni poletni vročini, niso mogli obkoliti francoske vojske.

Gospodarske reforme v južni Evropi, ki jih zahteva nemška kanclerka Angela Merkel, se s tega vidika marsikateremu opazovalcu zdijo celo nadaljevanje viljemovske politike moči, le da z drugimi, gospodarsko-političnimi sredstvi.

Njihov vrhovni poveljnik Joseph Joffre je zbral vse razpoložljive rezerve. Sin vinogradnikov z juga Francija in veteran iz let 1870/71 je dal zaseči celo pariške taksije, da so vojake prepeljali na fronto.

Grozljivi boji so trajali pet dni, potem pa je vodja generalštaba Moltke 11. septembra prekinil bitko in svojim ljudem ukazal umik vse do departmaja Aisne. Še danes se strokovnjaki ne morejo zediniti, ali je bila ta odločitev prenapljena. Moltke je takrat doživel živčni zlom in so ga razrešili.

Pokol na reki Marni pomeni veliko zarezo v prvi svetovni vojni, kajti Schlieffnov načrt za hitro zmago nad Francijo je s tem propadel. Obe strani sta skušali premagati druga drugo, a na koncu tako imenovane tekme do morja se je fronta vlekla od Švice do obale Rokavskega preliva.

Cesarstvo je moralo bojevati vojno na dveh frontah, ki se ji je vojska želela na vsak način izogniti. Na zahodu se je sprevrgla v pozicijsko vojno, ki je postala simbol let od 1914 do 1918 in prava mora vojakov.

Vojaki pehote, ki so jih pestile podgane, uši in stenice, so se odtlej skrivali po strelskih jarkih, rovih in zakloniščih, v katere je pogosto prodirala podtalnica. Na številnih krajih na vzhodu Francije, na primer na gori Hartmannsweilerkopf v Alzaciji in v Vauquoisu pri Verdunu, je še danes mogoče videti ostanke kilometre dolgih sistemov jarkov. Sestavljali so jih predvsem španski jezdec in kot

človek visoke ograde iz bodeče mreže, nato so sledile tri vrste jarkov za stražarje, glavne in rezervne čete, ki so bile med seboj oddaljene nekaj sto metrov in pogosto izkopane v cikcaku. Britanci in Francozi tako pri prodiranju ne bi imeli neoviranih možnosti za streljanje.

Nekaj kilometrov zadaj sta bili še dve črti s še več jarki, rovi, postojankami in strelnimi linami. Dovajanje streliva in izmenjava vojakov sta potekali po tako imenovanih povezovalnih jarkih. Vojaki so bunkerje in zaklonišča krstili z imeni, kot sta »bremenska mestna klet« in »Bertina radost«, da ne bi izgubili orientacije.

Možje so morali zdržati več ur trajajoče obstreljevanje. »Okrog nas je vse frčalo v zrak,« je napisal neki francoski vojak, »brez prestanka je donelo in v hrbet smo dobivali grude zemlje in kamne, mimo ušes so nam žvižgali drobci granat«. Med eksplozijami je visoko v zrak metalo razčesnjena debla dreves, dele topov, človeška trupla. Strokovnjaki ocenjujejo, da je približno 60 odstotkov vojakov padlo kot žrtev topništva.

Neki francoski nadporočnik je izgubil živce in je hotel skočiti iz jarka. Poskus, da bi ga zadržali, je propadel. »Komaj je bil na robu jarka, mu je granata odtrgala glavo,« je poročal njegov tovariš. »Na pol omotičen sem opazoval kos spodnje čeljusti, ki je še ostal na vratu, medtem ko sta iz prestreljenega vratu v jarek odtekla kri in mozeg.«

Drugi vojaki so se obdali z oklepom navideznega prezira do smrti; najbolj znan primer je pisatelj Ernst Jünger, iz katerega je govorila ranjena duša. Pisal je dnevnik, ki mu je 17. oktobra 1915 zaupal, da je našel ostanke kosti roke. »Dvignil sem jih in si zamislil okusen načrt, da bi jih predelal v nastavek za cigare. A med kostmi so se še lepili zelenkasto beli razkrojeni ostanke tkiva, zato sem opustil svojo namero.«

Tudi glede tega, ali so jarki več življenj rešili kot pogubili, strokovnjaki niso enotnega mnenja. Varovali so vojake, vendar so hkrati sovražnim četam omogočili, da so se jim lahko približali na nekaj deset metrov, kar je olajšalo medsebojno pobijanje.

Pravzaprav bi se prva svetovna vojna morala končati z začetkom pozicijskega bojevanja, saj so navsezadnje nemški generali pred letom 1914 vztrajali, da v vojni na dveh frontah ni mogoče zmagati. Dejansko je Moltkejev naslednik Erich von Falkenhayn začel preverjati pripravljenost na mirovna pogajanja, da bi za začetek iz igre odstranil Ruse.

A do pogajanj, ki bi obetala uspeh, ni prišlo vse do leta 1917, in sicer niti na vzhodu niti na zahodu.

Obstaja več pojasnil za to. Prvo je izjemno visoko število žrtev. Še danes velja, da je bil 22. avgust 1914 s 27.000 mrtvimi najbolj krvavi dan v francoski vojaški zgodovini. Nemci in Belgijci so že do konca leta 1914 izgubili okoli polovico vojske na bojiščih, v ruski in avstro-ogrski armadi pa je število mrtvih, ranjenih in zajetih vojakov preseгло milijon.

Takšne žrtve niso smele biti zamen. Vdaja, potem ko je bilo prelite toliko krvi, se je zdela kot kršitev obveze do vseh padlih, je prevladujoče stališče nemške strani opisal kancler Bethmann Hollweg. A tudi zavezniške sile so imele podobne argumente.

Priznanje, da si niso priborili zmage, je bilo še toliko težje, ker so vlade vseh velesil v vojno vstopile politično oslABLJENE. Car in oba cesarja centralnih sil so se bali celo revolucije, če bi se umaknili brez zmage.

Namesto da bi skušali doseči kompromis, so dopisovali točke na sezname želja v primeru zmage: Bethmann Hollweg si je želel priključiti precejšnje predele Francije in Belgije ter Luksemburg, obvladovati srednjo Evropo in imeti oporišča na Ferskih ali

Pri Verdunu so cesarski topničarji v prvih osmih urah izstrelili dva milijona granat. Še danes, sto let pozneje, tamkajšnja pokrajina, posejana s kraterji, spominja na Luno.

Kapverdskih otokih – in takšne zahteve so v Berlinu celo veljale za zmerne.

Francoski predsednik Poincaré bi cesarstvo najraje razdelil na posamezne dežele. Zahteval je Alzacijo in Loreno, ki sta bili od leta 1871 del Nemčije, poleg tega pa še Posarje in območja na levi strani Rena. Želel je celo prevlado nad Belgijo.

Na seznamu ruskega carja oziroma mnogih svetovalcev so bili Carigrad, Dardanele, veliki deli vzhodne in srednje Evrope vse do južne Šlezije in Vzhodne Prusije.

Le Britanci so bili zadržani; nihče ne bi smel obvladovati celinske Evrope, tudi zavezniki ne. London si je želel predvsem zagotoviti možnost, da bi v primeru sporov odigral vlogo razsodnika.

Ker je bilo razmerje moči uravnoteženo, sta obe strani upali, da si bosta vendarle priborili zmago, če bosta le uspešni v naslednjem napadu. Vseeno so se do leta 1917 vse velike ofenzive končale brez zmagovalca.

To je bilo še posebej očitno v štiri mesece in pol trajajoči bitki na reki Somi v Franciji, v kateri so Britanci in Francozi Nemce potisnili deset kilometrov nazaj, a to plačali z življenjem 600.000 mož. Pri Verdunu je umrlo 300.000 vojakov, ne da bi se zato bistveno spremenil potek fronte. Tako imenovana Brusilova ofenziva vzhodno od Lvova je pomenila smrt, rane in ujetništvo za dva milijona Rusov. Pridobljeno ozemlje: od 50 do 125 kilometrov.

Generali, ki so napadali, so imeli velike težave pri vodenju množične vojske. Včasih je trajalo več dni, da so ukazi dosegli fronto. Neprekinjenemu obstreljevanju topništva so se učinkovito upirali predvsem z domišljenimi obrambnimi položaji.

Pri Verdunu so cesarski topničarji v prvih osmih urah izstrelili dva milijona granat. Še danes, sto let pozneje, tamkajšnja pokrajina, posejana s kraterji, spominja na Luno. Porasla je le s posamičnimi grmi in drevesi.

Ko so Nemci po obstreljevanju s topovi napredovali, so na svoje veliko ogorčenje našli na preživele francoske vojsake, ki so se jim srborito postavili po robu.

Bitka pri Verdunu je najbolj znan primer, ko sta obe strani okrepili vojaške aktivnosti in se na trpljenje lastnih ljudi odzvali z »usodno brezbriznostjo«, kot sta zapisala zgodovinarja Gerhard Hirschfeld in Gerd Krumeich.

Iz strateških razlogov ni bilo smiselno, da bi za osvojitve utrjenih položajev okoli Verduna žrtvovali na sto tisoče vojakov

– enako neprimerno bi bilo te položaje ubraniti za vsako ceno.

Vojna je najkasneje leta 1916 začela spominjati na totalno vojno. V Nemčiji, Franciji in Avstro-Ogrski je moralo okoli 80 odstotkov moških, sposobnih za vojaško službo, na fronto ali na morje. Vojno dogajanje je zaznamovalo celo generacijo: vanjo so sodili Charles de Gaulle, Winston Churchill, Ludwig Erhard, Adolf Hitler, po vstopu ZDA v vojno pa tudi Harry Truman, kasnejši predsednik in ustanovitelj Nata.

Orojaški smrtonosni stroj so pri življenju ohranjali tako, da so za fronto polagali železniške tire in gradili ceste ter skladišča streliva. Logistiki so izračunali, da je bilo za velike bitke treba na dan dostaviti za 120 vlakov svežih zalog.

Nasilje ni več poznalo meja in to se je odražalo tudi pri orožarski tehniki. Inženirji so razvili metalce plamena, tanke, bojna letala, uporabili so celo strupeni plin. Prvi pri tem so bili Nemci, sledile so zavezniške sile.

V časih te totalne vojne o zmagi in porazu ni več odločala vojaška taktika, temveč zmoglost gospodarske in vojaške mobilizacije. Leta 1917 Rusija ni več zmogla obdržati koraka z drugimi – torej prav tista sila, ki so se je nemški cesar, njegov kancler in vojska nekoč najbolj bali. Rusko gospodarstvo se je zrušilo, car je odstopil in obeti zemljiške reforme so vojsake, ki so bili večinoma kmetje, spodbudili, da so množično dezertirali.

Novi oblastnik Lenin je hotel mir za vsako ceno in decembra so se v Brest-Litovsku začeli pogovori s predstavniki Berlina. Lenin se je nazadnje odpovedal četrtini evropskega ozemlja, Baltiku, Poljski in Finski, ki so si vsi želeli neodvisnosti.

Po brest-litovskem premirju so centralne sile končno lahko začele bojevati vojno na eni fronti, kot si jo je nekoč zamislil vodja generalštaba Schlieffen. A so pred tem v vojno vstopile Združene države Amerike in to je pripomoglo k odločilnemu strateškemu preobratu, kot se je izrazil zgodovinar Gerhard P. Gross.

Največja industrijska država na svetu je angleško matično domovino že od leta 1914 radodarno podpirala s hrano, surovinami in strelivom. V prepričanju, da bo imperij sedel za pogajalsko mizo, če bi te pipice presahnile, sta se cesar in njegov svetovalec na začetku leta 1917 odločila za neomejeno podmorniško vojno proti tovornim ladjam, torej tudi proti ameriškim.

To je bila verjetno najočitnejša

napačna odločitev Viljema II., kajti totalna vojna s podmornicami ni prinesla želenih rezultatov, hkrati pa so se ZDA obrnile proti centralnim silam.

Do julija 1918 je na stari celini pristalo milijon spočitih vojakov. Zavezniške čete so na celi fronti nemške divizije kmalu prisilile k umiku in vojna je bila izgubljena, še preden je dosegla območje cesarstva.

Na večer 7. novembra 1918 je nemška kolona treh vozil prečkala fronto pri belgijskem Chimayu. Pred tem so inženirji celotno pot očistili min in na prvem avtu je vihrala velika bela zastava, s trobljo pa so oddajali kratke zvočne signale. Želeli so preprečiti, da bi kdo po naključju začel streljati, saj je nemška delegacija navsezadnje želela izposlovati premirje.

Francoska vojaška letala so skupino pod vodstvom katoliškega poslanca Matthiasa Erzbergerja vodila do vlaka, ki se je naslednje jutro ustavil pri Compiègneu.

Vzdušje je bilo ledeno hladno, ko je francoski maršal Ferdinand Foch, takrat sive imenovan za vrhovnega poveljnika zavezniških sil, skupaj s tremi britanskimi častniki Nemce sprejel v vagonu svojega vlaka.

Štiri dni pozneje, 11. novembra zjutraj, je Erzberger podpisal premirje. »*Narod 70 milijonov ljudi trpi, a vsaj ne bo umrl,*« je bil patetičen. »*Très bien,*« je odgovoril Foch. Udeleženci so se raje odpovedali stisku rok.

Ob enajsti uri je orožje potihnilo.

Med preživeli prve svetovne vojne je bil tudi zidar Franz Warremann, katerega vnuk Joachim Gauck je danes nemški predsednik. Warremann je s fronte prinesel čelado, ki jo je nad levim sencem preluknjala krogla. Očitno je imel veliko srečo.

Čelada z luknjo se je sicer izgubila, je v svoji pisarni na gradu Bellevue povedal Gauck, a pogled nanjo se mu je vtisnil tako globoko v spomin, da bi jo še danes znal narisati.

Ko je ded zvečer posedal z drugimi stariimi veterani in pripovedoval o vojni, se je mladi Joachim čudil sproščenemu vzdušju. Kako so lahko tako veseli, ko pa so za las ušli smrti?

Šele veliko pozneje je razumel: možje so znali ceniti, da lahko posedajo s tovariši, ki so tako kot sami v obrambnih jarkih gledali smrti v oči. Samo oni so vedeli, kaj to pomeni.

In zato so se veselili življenja. ×

© *Der Spiegel*

Revolucija pobijanja

Na bojnih poljih v Flandriji se je začelo novo obdobje vojskovanja

Piše: Felix Bohr

Moški, ki se je v zgodovino zapisal kot oče kemijskega vojskovanja, je svoj izum najprej preskusil na sebi. Fritz Haber, vodja berlinskega Inštituta cesarja Viljema za fizikalno kemijo, je 2. aprila 1915 na vojaškem poligonu jahal skozi rumeno-zeleni oblak klora.

Poskus je uspel: nad vojno navdušeni znanstvenik je začel silovito kašljati, pobledele je in morali so ga odnesti na nosilih.

Slabe tri tedne pozneje so nemške čete na delu fronte blizu flandrijskega mesta Ieper (Ypres) prvič uporabile klor, in sicer vsega skupaj 150 ton. Francoski vojaki so svetlikajoči se oblak sprva imeli za manever, s katerim naj bi jih sovražnik zmedel – nato pa so nenadoma dvignili roke v zrak in hropeč popadali po tleh. Plin je pobil nekaj manj kot 1200 vojakov, 3000 jih je bilo poškodovanih. Fritz Haber je dogajanje opazoval z varne razdalje.

Uporaba klora pri Iepu je v vojaški zgodovini opisana kot rojstvo sodobnega orožja za množično uničenje. Sledil je nagel razvoj kemičnih bojnih snovi – to je bila revolucija v pobijanju, ki je prinesla nov način bojevanja, ta pa sega od uporabe strupenega herbicida agent orange v vietnamski vojni do napadov s strupenim plinom v pravkar potekajoči sirske državljanski vojni.

Uporaba kemičnih bojnih snovi v Flandriji je bila posledica vojaške nemoči. Že konec prvega leta vojne, leta 1914, je nemška armada na zahodni fronti obtičala v pozicijski vojni in zmanjkovalo ji je streliva. Vojska je iskala novo orožje in pomagala vseh vrst, da bi prebila nasprotnikovo bojno črto – in za to porabila milijarde.

Posledica tega je bil tehnološki napredek brez primere. Znanstveniki so razvili brezžične radijske telefone, inženirji so izdelali top, katerega izstrelki so leteli tudi 120 kilometrov daleč, lovska letala pa so prvič v zgodovini v območje vojskovanja spremenila tudi nebo.

Plin, ki so ga uporabili Nemci

Prvi britanski tank Mark kot nemška vojna trofeja leta 1916

Še stoletje po Iepu velja, da oboroženi spopadi spodbujajo tehnični napredek. Kjer je vojna, tja se steka denar za vojaške izboljšave: milijardno povečanje vojaškega proračuna Združenih držav Amerike zaradi »vojne proti terorizmu« je na primer spodbudilo razvoj ubijalskih brezpilotnih letal, tako imenovanih trotoev.

Nemški politiki in generali so pred prvo svetovno vojno marsikateri orožarski projekt sicer še odklonili, a po letu 1914 se niso branili nobene naložbe. Neki berlinski inženir je tako na primer že leta 1901 patentiral metalec ognja, ki pa je bil prvič bolj množično uporabljen šele med vojno – to je bilo februarja 1916 v bitki pri Verdunu. Domet ognjenega zublja je bil 35 metrov.

Podobno je bilo pri razvoju tankov, vendar so pri tem vodili zavezniki, kajti avstrijskemu cesarju Francu Jožefu I. so se tanki podjetja Austro-Daimler leta 1906 zdeli neuporabni. Šele ko so se deset let pozneje v bitki na Somi v Franciji privarili britanski tanki, so centralne sile veliko

prepozno obudile projekt in izdelale svoj tank.

V štirih letih vojne se je vojaški proračun nemškega cesarstva povečal za 505 odstotkov, tehničnega razvoja pa ni doživelo le orožje. Najpomembnejši komunikacijski pripomoček v prvi svetovni vojni je postal telefon. V enem korpusu so na dan v povprečju prejeli okoli pet tisoč klicev. Leta 1917 se je nemško telefonsko omrežje raztezalo na 920 tisoč kilometrih. Med boji povezav v strelskih jarkih sicer ni bilo prav težko prekiniti, a to je potem samo spodbudilo uporabo radijskih naprav: prvi »mobilni telefoni« v zgodovini so tehtali 50 kilogramov.

Na vsak napredek na eni strani se je hitro odzvala tudi druga stran. Letalske eskadrilje so sprva uporabljali predvsem za ogled fronte, leto 1915 pa je prineslo novost. Francoz Roland Garros je na svojem letalu Morane-Saulnier vgradil mitraljez, na kar so Nemci odgovorili z enosedelnim lovцем Fokkerjem: ta je imel z vrtenjem elise sinhronizirano strojnico, obrnjeno v smeri letenja.

In čeprav so zavezniki nemško uporabo plina na fronti v Flandriji sprva označili za barbarstvo, so tudi sami septembra 1915 začeli uporabljati smrtonosne vrste plina. Skupaj so strani, vpletene v vojno, porabile 112 tisoč ton kemičnih bojnih snovi.

Fritz Haber, oče kemičnega vojskovanja, je po uspešnem nemškem napadu pri Iepu napredoval v stotnika. Menda se je zjokal od sreče. x

© Der Spiegel

Francosko letalo Morane-Saulnier

Bosanski vozel

Vest o umoru avstrijskega prestolonaslednika junija 1914 v Sarajevu je odjeknila sredi partije pokra, ki so ga velesile igrale na Balkanu. Sto let in tri uničevalne vojne pozneje območje, kjer živijo pripadniki več narodov, še vedno ni našlo miru.

V Bosni, kjer se je s strelji v Sarajevu začela prva svetovna vojna, je od leta 1992 potekalo zadnje množično umiranje na evropskih tleh. Država je zaradi uporniških Srbov še vedno krizno žarišče.

Piše: Walter Mayr

Na skrajnem vzhodu Sarajeva, v blokovskih soseskah nedaleč od letališča, atentator Gavrilo Princip še danes velja za junaka.

Tam, kjer bosanski Srbi živijo sami zase, brez pomislekov slavijo svojega najslavnejšega sina: študenta z brki, ki je sončne junijske nedelje leta 1914 v Sarajevu ustrelil avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Vratno arterijo je zadel z enim samim nabojem, izstreljenim iz pištole kalibra 7,65.

Smrtonosni napad mladega bosanskega Srba na potomca vladarjev avstrijsko-madžarske dvojne kraljevine je bil uvertura v tragedijo brez primere. Med prvo svetovno vojno je življenje izgubilo 15 milijonov ljudi; rodbine Habsburg, Hohenzollern in Romanov je stala prestole.

Je bilo Principovo krvavo dejanje iz srbskega zornega kota upravičeno maščevanje Habsburžanom, ki so leta 1878 zavzeli otomansko Bosno in jo leta 1908 priključili svoji deželi? Na vzhodu

Sarajeva so v kavarni Soho vsekar stene še danes, stoletje pozneje, bogato okrašene z atentatorjevimi podobami. Natisnjene so tudi njegove zadnje besede, ki jih je vpraskal v steno v zaporniški celici v češkem Terezinu: *Naše sence bodo hodile po Dunaju.*

Gavrila Principa in sozarotnike v panslovanski organizaciji Mlada Bosna je pred stotimi leti gnala eksplozivna mešanica skrajnega nacionalizma, povezana z nezaupanjem do zahodnega življenjskega sloga in s srdom zaradi lastne gospodarske zaostalosti. Podpihovalci vojne na tem območju so bili na pohodu že pred atentatom, zlasti v sosednji kraljevini Srbiji (kjer so sanjali o državi, ki bi povezovala vsa srbska območja na avstro-ogrskih tleh), opogumil pa jih je zaton Otomanskega cesarstva, ki je stoletja vladalo Balkanu.

Še danes stabilnost v osrčju Evrope ogrožajo nacionalisti, ki živijo na območju razpadle večnacionalne države Jugoslavije – in to ni nikjer očitnejše kot v Bosni in Hercegovini, državi, ki je pisana kot krpanka in v kateri živijo muslimanski Bošnjaki, pravoslavni Srbi in katoliški Hrvati.

Tudi sivolasemu gospodu, ki ga tukaj kličejo Bato, se zdi, da smo se iz trpljenja v prejšnjem stoletju med dvema svetovnima vojnama

Avstrijci streljajo uporne Srbe
med okupacijo leta 1917.

Odnos med Bosno in preostalim svetom dejansko že od nekdaj zaznamuje izrazito protislovje – med nezanimanjem za divjo, gorato balkansko deželjo v mirnih časih in žalostnim slovesom, ki si ga pridobi vedno, ko postane prizorišče prelivanja krvi.

- 02 Napad na prestolonaslednika Franca Ferdinanda: sarajevski izvirni greh (ilustracija je iz nekega pariškega časnika 1914).
- 03 Atentatorjev sorodnik Princip: vojne ne mara.
- 04 Franc Ferdinand in njegova žena v Sarajevu tik pred atentatom.
- 05 Obiskovalci v muzeju na mestu atentata v Sarajevu: usodni kraj za Evropo na stičišču Orienta in zahodnega sveta, Rima in Bizanca.

kar so mi povedali – in bil je še zelo mlad.«

Bato je strelcu, ki je leta 1914 sejal smrt, na zunaj podoben le po dolgem, ozkem nosu, a globoko v notranjosti ga z njim povezuje tudi ponos na vse, kar je srbsko, in gnus do vsake oblike tuje oblasti. Moti ga, da uporni Princip ne sodi več k sodobni zgodovinski podobi neodvisne Bosne. »*Ko sem v Sarajevu hodil na gimnazijo, so tam še visele slike njemu v čast, in Mlado Bosno so slavili kot revolucionarno organizacijo,*« pripoveduje začudeno, »*zdaj, ko ni več Jugoslavije, pa naj bi bili to na vsem lepem teroristi?*«

Pojugoslovanski pogledi na to so zelo različni, sploh zdaj, ko se približuje stota obletnica atentata, ki se je zgodil v nedeljo, 28. junija 1914. Zagovorniki in kritiki Principovega volila ostajajo enako nespravljivi kot takrat, ko so med krvavo državljansko vojno, ki se je začela leta 1992, stali na tej ali oni strani frontne črte – prepri o zgodovinskem položaju atentatorja v Sarajevu spominja na bojne razmere pred 20 leti.

V prvem taboru prevladujejo Hrvati in muslimani, ki v Gavrilu Principu vidijo velikosrbskega nacionalista in morilca; po njihovem v neodvisni Bosni in Hercegovini nimajo razloga, da bi ga slavili.

V nasprotju s katoliškimi Hrvati in Bošnjaki, ki so bili leta 1914 večinoma zvesti cesarju, so bojeviti Srbi v habsburški monarhiji vedno zbuvali sume – bili naj bi peta kolona Beograda. Danes je v Bosni prepad med narodi in veroizpovedmi globlji kot kadarkoli: v vojni v devetdesetih letih je na teh s krvjo prepojenih tleh spet umrlo sto tisoč ljudi, med njimi največ muslimanov.

V zgodbi Nobelovega nagrajenca Iva Andrića Pismo iz leta 1920 zdravnik judovskega rodu pravi, da je »*Bosna deželja*

in državljansko vojno po letu 1992 naučili presenetljivo malo. Temu 61-letnemu ekonomistu in poslovnežu je ime Gavrilo Princip. Je dedič imena in pranečak mladeniča, ki je le nekaj kilometrov proč zagrešil najusodnejši atentat v 20. stoletju. Batov oče je z bodočim atentatorjem živel pod isto streho,

zato vse, kar je sinu povedal o slavnem predniku, izvira iz prve roke.

Gavrilo Princip, ki je s strelji iz pištole pisal svetovno zgodovino, je bil zelo pošten, deloven fant, odraščajoč v preprostih razmerah. Si je kdaj očital zaradi atentata? Pranečak pravi: »*Nisem zgodovinar, vem tisto,*

Gavrilo Princip z vzdevkom Bato nedelje najraje preživlja na vzhodu Bosne nedaleč od srbske meje, kjer tesno skupaj ležijo množični grobovi iz zadnje vojne. Tam živi njegova mama.

sovraštva in strahu.

Andrić je menil, da bi bilo to specifično bosansko sovraštvo treba preučevati in se spoprijeti z njim kot z nevarno in po vsem svetu razširjeno boleznijo. V Bosno naj bi tako prihajali tuji znanstveniki in raziskovali sovraštvo, kakor raziskujejo gobavost.

Kar so Srbi ob koncu 20. stoletja povzročili nekdanjim jugoslovanskim rojakom v Bosni, je povezano z dogodki na začetku stoletja. Med letoma 1914 in 1918 je življenje izgubilo 550 tisoč srbskih vojakov in civilistov, kar je bila skoraj petina celotnega prebivalstva. Ni naroda, ki bi v prvi svetovni vojni doživel takšno tragedijo, če gledamo relativne podatke.

Kraljevina Jugoslavija, imenovana Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki so jo ustanovili leta 1918 in so imeli v njej prevlado Srbi, je bila predhodnica in zgled za kasnejšo Jugoslavijo, hkrati pa je bila nekakšna odškodnina za visok krvni davek. A v njej so se Srbi združili s tistimi, ki so se na fronti bojevali na drugi strani.

V kraljevini SHS so bile zato že na začetku zasejane klice razdora. In tako so prav tam, kjer so zmagovalci in poraženci iz leta 1918 sobivali na tesnem prostoru, med drugo svetovno vojno in nato spet v devetdesetih letih izbruhnili najbolj krvavi spopadi: v Bosanski krajini in ob reki Drini.

Batu vse te besede o sovraštvu in balkanskem izvirnem grehu, ki ga je s streli v Sarajevu zagrešil njegov prednik, ne kradejo spanca. Raje pripoveduje o mračnih silah iz ozadja. Sprašuje se, zakaj so Avstrijci takrat svojega Franca Ferdinanda, prihodnjega vladarja imperija, ki je segal od Trsta ob Jadranskem morju do Lemberga v Galiciji, na pot v nemirno Bosno poslali s tako maloštevilnim varnostnim spremstvom.

Znano je bilo, da je bil nadvojvodov zakon morganatičen, poročil se je torej z žensko iz nižjega plemstva, zato niti na dunajskem dvoru ni bil prav priljubljen. V ime nu otrok se je moral celo odpovedati prestolu, da se je smel poročiti s Čehinjo Zofijo. Bato pravi, da se zato vsiljuje vprašanje, ali ni atentata morda pripravila skupina zahrbtnih dunajskih dvornih lizunov iz krogov blizu ostarelemu cesarju Francu Jožefu.

Vzhodno obrobje Sarajeva je zunanji predel razdeljenega bosanskega glavnega mesta, ki po daytonskem mirovnem sporazumu iz leta 1995 uradno ne sodi v federacijo z muslimansko-hrvaško prevlado, temveč v drugo polovico države, v Republiko srbsko.

Tam, kjer sta srbska voditelja Rado- van Karadžić in general Ratko Mladić dajala ukaze regimentu, ki ni poznal milosti, življenje zdaj spet teče kot po navadi. Medtem ko si glavna krivca še vedno prizadevata, da bi pred haaškim sodiščem za vojne zločine ovrгла obtožbe o genocidu, se po srbskem delu Sarajeva čez nekdanje območje vojašnice v Lukavici brezskrbno sprehajajo študentje in klepetajo. Le malo še spominja na to, da so od tam vodili in usmerjali skoraj štiriletno obleganje in uničevanje Sarajeva, kar je – vsaj glede na dolgotrajnost

– barbarstvo brez primere v zgodovini Evrope 20. stoletja.

Gavrilo Princip, ki ima škatlico cigaret Drina vedno na dosegu roke, cilj pa pred očmi, z golfom spretno vijuga po miniranem območju. Ustavi se ob zapuščeni stražarnici nekdanje vojašnice, ki so jo še med vojno poimenovali po stricu Slobodanu Principu, partizanskem poveljniku in posmrtno odlikovanem junaku Socialistične federativne republike Jugoslavije. Pokaže tudi letališče, na katero so v letih obleganja letala OZN dostavljala nujne življenjske potrebščine, ter

Prva svetovna vojna na Balkanu

1914

28. JUNIJ

Umor avstro-ogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove žene v Sarajevu.

6. JULIJ

Nemško cesarstvo si je zagotovilo brezpogojno zavezništvo Avstro-ogrške.

23. JULIJ

Avstro-ogrška je Srbiji postavila 48-urni ultimatum, naj preneha z vsemi dejanji, naperjenimi proti monarhiji, in ukrepa proti odgovornim za umora.

25. JULIJ

Prekinitev diplomatskih odnosov med Avstro-ogrsko in Srbijo. Obe državi sta ukazali mobilizacijo.

28. JULIJ

Avstro-ogrška je napovedala vojno Srbiji.

6./7./11. AVGUST

Srbija je napovedala vojno nemškemu cesarstvu, Črna gora pa Avstro-ogrski in nemškemu cesarstvu.

6. SEPTEMBER

Bolgarija je sklenila zavezništvo z nemškim cesarstvom in Avstro-ogrsko.

6. OKTOBER

Začetek ofenzive centralnih sil proti Srbiji. Srbi premagajo centralne sile v bitki pri Cer in se še eno leto uspešno upirajo.

1915

14. OKTOBER

Bolgarija je napovedala vojno Srbiji.

OD OKTOBRA DO DECEMBRA

Avstro-ogrške, nemške in bolgarske čete zasedejo celo Srbijo.

1916

27. AVGUST

Kralj Ferdinand I. Romunski je zaradi pritiska antante napovedal vojno Avstro-ogrski. V zameno naj bi dobil Transilvanijo, Bukovino in Banat. V dneh, ki so sledili, so Nemčija, Bolgarija in Turčija napovedale vojno Romuniji.

3. SEPTEMBER

Začetek pohoda centralnih sil proti Romuniji.

1917

AVGUST

Vodilni bosenski muslimani so od cesarja Karla I. na Dunaju zahtevali avtonomnost za Bosno, ki je bila priključena 1908.

1918

15. DO 24. SEPTEMBER

V ofenzivi antante so bolgarske čete potisnili iz Makedonije; vsa Bolgarija je bila operativno območje zavezniških sil.

30. SEPTEMBER

Bolgarija se je umaknila z vseh nekdanjih srbskih in grških območij.

29. OKTOBER

Jugoslovani so v Zagrebu razglasili narodno osvoboditev in na jugoslovanskih območjih monarhije je nastala samostojna Država Slovencev, Hrvatov in Srbov.

1. NOVEMBER

Oblikovanje samostojne vlade na Madžarskem.

3. NOVEMBER

Prekinitev ognja med Avstro-ogrsko in zavezniškimi silami.

1. DECEMBER

Razglasitev Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Beogradu.

prve hiše v Dobrinji, olimpijski vasi, ki je med zimskimi igrami leta 1984 gostila športnike.

Med vojno v Bosni je Dobrinja postala vir vsakodnevnega pekla za več deset tisoč prebivalcev obkoljenega mesta, ki so živeli v bližini prve bojne črte in so v tistem času pokadili zaloge čaja, pojedli ves regrat in žrtve srbskega granatiranja pokopavali na hišnih vrtovih. Oblegani so na snežno bela terenska vozila OZN in tanke, ki so se valili mimo hiš, ne da bi jim zagotovili kakršnokoli pomoč, gledali z obešenjaškim humorjem: »Dokler pogrebnički med kopanjem grobov tu ne bodo naleteli na nafto, se svet ne bo zmenil za nas.«

Odnos med Bosno in preostalim svetom dejansko že od nekdaj zaznamuje izrazito protislovje – med nezanimanjem za divjo, gorato balkansko deželo v mirnih časih in žalostnim slovesom, ki si ga pridobi vedno, ko postane prizorišče prelivanja krvi.

Lahko bi rekli, da se slabo zabrazgotinjene stare rane vedno znova odpirajo z neprijetno predvidljivostjo. V Bosni in Hercegovini se ne srečujejo le orient in okcident, Rim in Bizanc, katolištvo, pravoslavlje in islam, latinica in cirilica. Tam se stikajo tudi podedovana interesna območja Otomanov, ruskih carjev in Habsburžanov. Njihov zagrizeni poker za vpliv na območju je bil predigra tragedije v Sarajevu leta 1914.

Še danes se na bosanskih tleh stikajo interesi velesil in območnih igralcev – od Rusov in Turkov ter Američanov do

Tito, naduti pritlikavec ga je označil Stalin, ki je državo vodil od leta 1945 do 1980, je znal umiriti etnične centrifugalne sile. A po letu 1991 so jezovi popustili.

- 06 Nemški in bolgarski vojaki (desno) v Srbiji novembra 1915.
07 Avstro-ogrski vojaki v Bukarešti 6. decembra 1916.

Evropske unije in predstavnikov islamskega sveta.

Morda je mnenje bosanskega pisatelja Dževada Karahasana, da je 20. stoletje pravzaprav minevalo med dvema sarajevskima mostovoma, res poenostavitev, a umor Franca Ferdinanda leta 1914 na Latinskem mostu in umor civilistk na Vrbanjskem mostu ob izbruhu vojne aprila 1992 sta bila izjemno pomembni iskri. Zaradi prvega se je v prah sesul s trdom vzpostavljeni evropski red, zaradi drugega so se razblinili upi, da je konec hladne vojne omogočil trajen mir v Evropi.

Kot že leta 1914 so bili tudi leta 1992 Srbi, največji slovanski narod na Balkanu, udeleženi pri povzročitvi izbruha nasilja. Še danes to, da v sebi vidijo steber zahodnega, krščanskega sveta, temelji na – izgubljeni – bitki z vojsko Otomanskega cesarstva na Kosovem polju leta 1389, pa tudi na uporu proti Nemcem in Habsburžanom v prvi svetovni vojni in na partizanskem boju proti fašističnim okupatorjem med drugo svetovno vojno.

Srbi, ki imajo res veliko izkušenj z vojno, ostajajo kritična masa na Balkanu tudi zato, ker po razpadu Jugoslavije pripadniki tega naroda živijo v več državah: ne le v Srbiji, ampak tudi v Bosni in Hercegovini, na Hrvaškem in na odpadniškem Kosovu, kjer njihov položaj še danes ni popolnoma urejen.

Tito, naduti pritlikavec ga je označil Stalin, ki je državo vodil od leta 1945 do 1980, je znal umiriti etnične centrifugalne sile. A po letu 1991 so jezovi popustili. Srbi so – s tradicionalno zaščitnico Rusijo za hrbtom – pod Slobodanom Miloševićem v Beogradu začeli pohod za uresničitev zamisli o veliki Srbiji, Miloševićev sodelavec Karadžić pa je na bosanskih tleh hkrati udeleževal politiko etničnega čiščenja. Šele po posredovanju Združenih držav Amerike in

Natovem bombardiranju je začelo prelivanje krvi ponehavati – to je bil boleč nauk za Evropejce, sploh pa za Nemce.

Že leta 1914 so na strani Avstrije bolj ali manj brezglavo zdrsnili v katastrofo, kot se je izrazil takratni britanski premier Lloyd George. V drugi svetovni vojni so bile Hitlerjeve čete skupaj s hrvaškimi sateliti

odgovorne za to, da je življenje izgubilo milijon Jugoslovanov. Na začetku devetdesetih let pa se je Bonn pod egido kanclerja Helmuta Kohla in zunanjega ministra Hans-Dietricha Genscherja z zgodnjim priznanjem odcepljenih Slovenije, Hrvaške ter Bosne in Hercegovine izpostavil očitkom, da je podcenjeval kočljiva zaveznitva in vse

Batu besede o sovraštvu in balkanskem izvirnem grehu, ki ga je s streli v Sarajevu zagrešil njegov prednik, ne kradejo spanca. Raje pripoveduje o mračnih silah iz ozadja.

- o8 Avstro-ogrška straža v Srbiji 1915.
- o9 Bosenski vojaki in civilisti v srbskem ostrostrelskem ognju v Sarajevu 1992: najgrozovitejša nasilna dejanja na evropskih tleh po drugi svetovni vojni.

nimajo opravka s sebi enakimi,« se pošali general.

Heidecker se s svojimi vojaki trudi, da bi v državi lahko čim prej sami poskrbeli za varnost. »Zdaj imamo tu prve rekrute, ki so rodili po vojni,« pravi poveljnik Evroforja. To po njegovem zbuja upanje: »Bosanska vojska je za zdaj edina v državi, ki je večnarodnostna in deluje.«

Od daytonskega sporazuma leta 1995 Bosna in Hercegovina ni le razdeljena na dva dela in večnacionalno območje, temveč se poleg tega deli na deset kantonov in ima skupaj 180 ministrov. Dve tretjini proračuna požre javna uprava. Enotnosti med deli države in narodnimi skupnostmi niso dosegli niti pri tako osnovnih stvareh, kot so pravice manjšin. EU že dolgo grozi s sankcijami, a brez uspeha.

Kakšna ironija zgodovine, da sto let po atentatu ravno Avstrijci poveljujejo ne le na vojaškem, temveč tudi na civilnem področju. V Sarajevu je Valentin Inzko, visoki predstavnik ZN, v skladu z daytonskim sporazumom najvišja civilna oblast v državi. Uspešnost Evrope, pravi, bi morali soditi glede na to, kako rešuje težave v Bosni in Hercegovini, navsezadnje je to njeno dvorišče.

Inzko se je moral posloviti od prvotnih sanj, da bi Bosna že na stoto obletnico atentata postala članica EU. Zdaj govori le še o pripravljavnih korakih za vključitev v EU in Nato. Zakaj je tako težko razvozlati bosanski voz? Pravi, da Bošnjakom, Hrvatom in Srbom očitno manjkajo temelji za delujočo državo – ni soglasja med tremi narodi.

To je sodba, ki skoraj ne bi mogla biti stvarnejša, velja pa ne le za Sarajevo, kraj, usoden za Evropo, ampak za vso Bosno.

Če se različni narodi in etnične skupine zdaj lahko zedinijo o čem, je to teza, da so

izrazitejše dedno sovraštvo na Balkanu.

Bato je bosansko vojno od leta 1992 preživel na Palah, v srbski trdnjavi nad Sarajevom, kjer je imel sedež despot Karadžić. Tam so mu ponudili položaj na ministrstvu za turizem in trženje, ker je zaradi bivanja v Cambridgeu in Parizu med bosanskimi trgovlanci veljal za poliglota in svetovljana. »Edina druga možnost je bila puška, a vojskovanje ni zame,« se opravičuje potomec atentatorja iz leta 1914.

V povojni Bosni je prišel do skromnega premoženja. Ima delež v motelu M3 blizu

letališča. Nevidna ločnica med srbskim in federativnim območjem, ki se skoraj v celoti ujema s frontno črto ob koncu vojne leta 1995, poteka tako rekoč mimo njegovih vrat. »A dejansko je meja tu zgoraj,« razloži Bato in se s prsti potaplja po čelu, »v glavi«.

Podobnega mnenja je generalmajor Dieter Heidecker, ki poveljuje 600 vojakom iz 22 držav. Avstrijec je vojak z najvišjim činom v misiji EU Althea, katere vojaki morajo v Bosni in Hercegovini vztrajati tudi še več kot 21 let po izbruhu vojne. »To je čudovita dežela z izjemno prijaznimi ljudmi – dokler

Kakšna ironija zgodovine, da sto let po atentatu ravno Avstrijci poveljujejo ne le na vojaškem, temveč tudi na civilnem področju.

od berlinskega kongresa 1878, od Versaillesa 1919, Jalte 1945 in Daytonu 1995 tako rekoč vedno za vse krivi drugi: vsi tisti, ki se o tem kosu zemlje odločajo za zeleno mizo in s tem povzročajo gorje na pravzaprav miro-ljubnem območju, vsaj tako ga vidijo sami prebivalci, na katerem pogosto radi zamižijo na eno oko.

Dokler se spet ne zalomi.

Gavrilo Princip z vzdevkom Bato nedelje najraje preživlja na vzhodu Bosne nedaleč od srbske meje, kjer tesno skupaj ležijo množični grobovi iz zadnje vojne. Tam živi njegova mama. Pot do tja vodi skozi Republiko srbsko, kjer živi skoraj poldrugi milijon Srbov. Državo v državi vodi brezkompromisni predsednik Milorad Dodik, ki Bosno in Hercegovino vidi kot peklenski konstrukt, zapisan pogubi. Pri tem se lahko zanaša na podporo iz Beograda in Moskve.

V Republiki srbski so leta 1992 med krajema Bratunac in Srebrenica zagrešili najhujše nasilje na evropskih tleh po drugi svetovni vojni. Pokol več kot 8000 moških in fantov iz Srebrenice je pretresel svetovno javnost. Morilci so bili pripadniki rednih in paravojaških srbskih enot – torej rojaki Gavrila Principa.

Sredi bosanskih polj smrti se Bato srečuje z mamo, ki je bila tja preganana iz okolice Sarajeva. Dragica Princip je stara 92 let in je od leta 1995 begunka v Bratuncu. Stara gospa skuša ohraniti dostojanstvo med lesenimi zaboji, polnimi jabolk, toaletnega papirja in steklenic z doma skuhano slivovko. A vjena je bila drugačnega življenja: v jugoslovanskih časih so jim bila odprta vsa vrata in uživali so številne ugodnosti, pravi Dragica – sorodstvo z atentatorjem jim je zelo koristilo.

Zunaj, pred vrati njenega doma, leži izmučeno mesto. Od hotela Fontana, kjer je srbski general Mladić nizozemskemu poveljniku enot OZN Tonu Karremansu v roke potisnil šilce žganja, preden se je začela dopolnjevati mračna usoda muslimanskih mož in fantov z območja pod nadzorom OZN, so ostale samo še ruševine.

Okoli šole, v kateri so leta 1992 postrelili na stotine muslimanov, divjajo otroci. Stadion Bratstva in enotnosti, na katerem nogometni klub Bratstvo danes spet gosti domače tekme, s sveže pokošeno travo hlino podoba navidezne idile – kot izvemo iz sklepnega poročila strokovne komisije OZN, so leta 1992 tja množično zapirali muslimane,

jih nato pobili in trupla odvrgli v bližnjo Drino.

V Bratuncu je nasilne smrti umrlo 3337 ljudi oziroma skoraj petina prebivalstva. V okolici mesta so doslej odkrili 75 množičnih grobov, pogrešanih je 612 ljudi. Še vedno izkopavajo žrtve, preiskujejo DNK in prepoznavajo dele trupel. Adam Boys iz mednarodne komisije za pogrešane pravi, da je to nujno, če hočejo pojasniti, kaj se je dogajalo: *»Kajti netivo, ki je pripomoglo k izbruhu bosanske vojne v devetdesetih letih, je bilo nerazčiščeno dogajanje med prvo in drugo svetovno vojno; ta začarani krog nerazčiščenega je treba prekiniti.«*

Župan Bratunca, kjer živi Dragica Princip, je Srb iz Karadžićeve stranke. Trdi, da njegov nekdanji strankarski voditelj ni kriv za 8000 mrtvih v Srebrenici, kar pa zaveda prihodnost Bosne, bi bilo po njegovem najbolje, ko bi vsak narod imel svojo državo, čeprav bi zaradi tega morali spremeniti meje.

Takšnega mnenja je marsikdo v Bosni in Hercegovini, in to ne le med Srbi, temveč tudi med Hrvati.

Sedem ur vožnje od Bratunca, tik ob zunanji meji novinke v EU, Hrvaške, se v divji pokrajini, kjer prevladujeta gozd in skalovje, v zlovesči tišini skriva mestece Bosansko Grahovo. Tam, na območju današnje Bosne in Hercegovine, se je rodil atentator Gavrilo Princip.

Od hiše, v kateri je preživel otroštvo, so ostali le zunanji zidovi iz grobega naravnega kamna. Razdejele so jo neusmiljene hrvaške čete med pohodom leta 1995, s

katerim naj bi vnovič osvojile izgubljeno ozemlje – potem ko so tam že leta 1942 za partizani ostale samo ruševine, kot ve povedati sosed, 81-letni Miljkan Princip, Batov bratranec. Je zadnji iz številne družine, ki je ostal v tem kraju. Doživel je kraljevino Jugoslavijo, partizane, Titovo socialistično republiko, prodor srbskih skrajnežev na začetku devetdesetih let in poznejše surovo hrvaško maščevanje.

V Bosanskem Grahovu so leta 1995 porušili, zminirali in požgali 98 odstotkov hiš. Glavni odgovorni za opustošenje, hrvaški general Ante Gotovina, je stopil pred haaško sodišče zaradi več vojnih zločinov, vendar so ga kasneje oprostili. Zdaj uspešno posluje na območju EU in je častni meščan Splita.

Danes se v Bosanskem Grahovu med ruševinami šole in kulturnega doma, ki nosita ime Gavrila Principa, srbski povratniki prebivajo, kot vedo in znajo. Njihovo mesto je zdaj v hrvaškem delu federacije – branik srbstva v sovražno razpoloženem okolju. Kar 70 odstotkov prebivalcev je brez dela, v javnem sektorju imajo pri zaposlovanju prednost Nesrbi. Pred policijsko postajo v Grahovu ne visi zastava Bosne in Hercegovine, temveč hrvaška.

»Na tem območju ne bo miru, dokler ne bo vsak živel med rojaki,« napoveduje srbski župan. Bato Princip, potomec atentatorja, preostalo Evropo svari pred utvaro, da so si tam, kjer je izbruhnula prva svetovna vojna, vsi zapomnili nauk, ki so ga dobili: *»Kajti v naši domovini vedno obstajajo tri resnice – po ena za Srbe, Hrvate in muslimane.«* x

Je bil Princip junak?

In če je bil junak – kdo je potem žrtev? Zdi se, da tudi pri Principu velja stara formula, da je vsak terorist za koga borec za svobodo, vsak borec za svobodo je za koga terorist.

Menda se eno zadnjih sporočil, ki nam jih je zapustil Gavrilo Princip, glasi: »Nашe sence bodo hodile po Dunaju, tavale bodo po dvoru in naganjale strah v kosti gospodi.« To misel je zapisal na steno zaporske celice, nad nekaj deskami na lesenih nogah, ki so mu rabile za posteljo, domneva pa se, da je to storil z desnico, saj so mu, medtem ko je bil zaprt, levico odsekali. Zdaj, ko se približuje stota obletnica začetka prve svetovne vojne, te besede vse bolj zvenijo kot »samouresničujoča se prerokba« (*self-fulfilling prophecy*). Senca Gavrila Principa ne naganja strahu v kosti samo dunajski gospodi, ampak hodi in tava po različnih koncih sveta.

Če obstaja kaka zgodovinska osebnost, ki še danes velja za kontroverzno, potem je to brez dvoma ta bosanski Srb, ki je 28. junija 1914 v Sarajevu ubil avstrijskega nadvojvodo Franca Ferdinanda. Nikoli prej kak 19-letni mladenič ni povzročil toliko preglavic: ob koncu štiriletne vojne so bili kar štirje mogočni imperiji – avstro-ogrsko, nemško, turško in rusko cesarstvo – izbrisani z zemljevida sveta, med to vojno je umrlo 16 milijonov ljudi, 20 milijonov jih je bilo ranjenih, leta 1917 so v Rusiji oblast prevzeli boljševiki ... Težko bi našteali vse posledice tega »strela, ki je odjeknil povsod po svetu«. Seveda bi se naštetih dogodki verjetno vseeno zgodili, toda dejansko je bil povod zanje prav Gavrilo Princip.

Wall Street Journal ga je pred kratkim primerjal z Osamo bin Ladnom, pisec, ki je v London Review of Books pisal o knjigi Christopherja Clarka *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, pa je šel celo tako daleč, da je prav Gavrilo Principu pripisal »največjo odgovornost za holokavst«. Ne le da

Piše: Srečko Horvat

je bila druga svetovna vojna po svoje neposredna posledica prve svetovne vojne, ampak je ironija, kakršne je sposobna samo zgodovina, hotela, da je mladi terorist aprila 1918 vreden vsega usmiljenja umrl v Terezinu, v zaporu, ki je pozneje postal del zloglasnega koncentracijskega taborišča Theresienstadt.

Čeprav je to, da enemu samemu človeku pripisesh krivdo za holokavst, podobno kontroverzni teoriji, imenovani »Jud iz Linza«, po kateri je Adolf Hitler postal antisemit, ker je bil leta 1904 v avstrijskem Linzu njegov sošolec Ludwig Wittgenstein (ki ni bil le Jud, ampak je bil menda tudi inteligentnejši od njega), je srbski tednik Vreme pred kratkim prvič objavil fotografijo, ki dokazuje, kako pomemben je bil v resnici Gavrilo Princip za Hitlerja.

Na fotografiji nekaj častnikov Hitlerju izroča spominsko ploščo, posvečeno Gavrilo Principu, ki so jo nacisti odstranili s sarajevske ulice, na kateri je atentator streljal na Franca Ferdinanda. Hitler je ploščo dobil prav na 52. rojstni dan, 20. aprila 1941. Samo tri dni prej je Jugoslavija kapitulirala.

Še en dokaz, da razprava o pomenu Gavrila Principa še zdaleč ni končana, je, da so približno taktat, ko je Vreme v Srbiji objavilo omenjeno fotografijo, oblasti v sosednji Bosni – kjer bo 28. junija 1914 potekala osrednja in menda spektakularna prireditvev Sarajevo, srce Evrope – napovedale, da bodo dale postaviti spomenik – surprise, surprise – Francu Ferdinandu! Le nekaj mesecev pozneje je srbska vlada sporočila, da bo postavila velik spomenik Gavrilo Principu.

Seveda se vsiljuje vprašanje, kdo je bil tu junak. In kdo žrtev? Zdi se, da tudi v tem primeru velja stara formula: »Vsak terorist je za koga borec za svobodo; vsak

Priprave na ponovno postavitve spomenika ubitima Ferdinandu in Sofiji v Sarajevu.

Gavrilo Princip kot ga danes vidi študent oblikovanja v Sarajevu Dino Hujć.

Gavrilo Princip v zaporu v češkem Terezinu.

Vojne ni povzročil Gavrilo Princip, ampak imperializem. In v nasprotju s sedanjimi težnjami zgodovinskega revizionizma so bili ti mladi ljudje predvsem politični romantiki in antiimperialisti.

Darilo za rojstni dan: Hitlerju so 20. aprila 1941 prinesli spominsko ploščo iz Sarajeva.

borec za svobodo je za koga terorist.« Če govorimo o spomeniku Francu Ferdinandu in spomeniku Gavrilo Principu, za katerega naj bi se odločili? Odgovor je jasnejši kot kadarkoli: ne za enega ne za drugega, oba sta enako nepriemerna. Tu v resnici manjka tretja možnost.

Oba spomenika pomenita zgodovinski revizionizem. Iz zapisnika s sojenja 12. oktobra 1914 vemo, kakšno je bilo v resnici Principovo prepričanje. Ko je sodnik mladega Gavrila vprašal, katera ideja točno je botrovala atentatu, je obtoženi odgovoril: »Verjamem v združitev vseh južnih Slovanov.« Čeprav je z Gavrilom Principom in njegovimi tovariši nesporno manipulirala srbska ultranacionalistična organizacija Črna roka, so bili vse, samo srbski nacionalisti ne. Če kaj, so bili »jugoslovanski nacionalisti«, kot je sam Princip dejal na sojenju. Zdaj bi seveda lahko odvrnili: »Aha, pa smo te, torej je bil nacionalist after all.« Toda mar ni bil potemtakem tudi Tito »jugoslovanski nacionalist«? Pomemben dejavnik vsakega protikolonialističnega ali osvobodilnega boja, od boja afriških sužnjev pa do boja jugoslovanskih partizanov, je bila tudi »nacionalna združitev«.

To jugoslovansko prepričanje pripadnikov Mlade Bosne, ki se danes popolnoma – in verjetno namenoma – spregleduje, je mogoče dokazati tudi s seznamom literature, ki so jo prebirali – od Komunističnega manifesta do Bakunina in Černiševskega ... Noč pred atentatom je Gavrilo bral Zapiske nekega revolucionarja Petra Kropotkina, Danilo Ilić pa je

istega večera prevajal Oscarja Wilda. Bil je samo tri leta starejši od Principa, pa je že prevedel Kierkegarda, Ibsena, Edgarja Allana Poeja, Strindberga in druge. Seveda so bili tudi pod vplivom nemških romantikov. Če literatura ni zadosten dokaz, saj ljudje gotovo berejo marsikaj, pa to še ne dokazuje njihovega prepričanja, bi bilo dovolj zgolj omeniti, da je bil eden od glavnih ideologov Mlade Bosne Vladimir Gaćinović prijatelj Trockega, Martova in Victorja Sergeja. Mlada Bosna ni bila nikakršna izjema, kako netipično nacionalistično brezumje z divjega Balkana, ampak tipičen proizvod tistega časa, porojen iz internacionalizma in delavskega boja, ki je bil značilen za začetek prejšnjega stoletja od Rusije do Nemčije pa vse do – celo – Jugoslavije.

Na kratko, če želimo odgovoriti na vprašanje, »kaj ponazarja Gavrilo Princip«, moramo nujno poznati prepričanje in ideale pripadnikov Mlade Bosne. Če pa želimo razložiti »strel, ki je odjeknil povsod po svetu«, moramo najprej pojasniti zgodovinski kontekst tega strela. Prve svetovne vojne ni povzročil Gavrilo Princip, ampak imperializem. In v nasprotju s sedanjimi težnjami zgodovinskega revizionizma – naj si bo srbskega pogleda na Principa kot »nacionalističnega junaka« ali bosanskega prilizovanja EU z izkazovanjem spoštovanja Francu Ferdinandu – so bili ti mladi ljudje predvsem politični romantiki in antiimperialisti. Kolikorkoli že naivni so bili glede na to, za kakšne metode so se odločili.

Zakaj je torej Gavrilo Princip še vedno pomemben? Navadno mislimo, da je sto let dovolj dolga doba, da se česa naučimo iz zgodovine – toda če kaj, prav stota obletnica začetka prve svetovne vojne znova dokazuje, da je imel Hegel prav, ko je trdil, da je edina stvar, ki smo se je naučili od zgodovine, da se od zgodovine nikoli ničesar ne naučimo. Medtem ko države po vsem svetu kar tekmujejo, katera bo lepše proslavila sto let »miru«, evropski narodi morda znova »kakor mesečniki« tavajo vojni naproti, kot je ugotovil Christopher Clark, ki je v zvezi s tem uporabil izraz *Sleepwalkers*. Hkrati pa – čeprav se je vojna menda končala, sploh ni naključje, da imperializem ostaja. In ali je kaj nenavadnega, če je eden od največjih dobičkarjev iz zadnje vojne, tiste iz devetdesetih let, nihče drug kot avstrijska banka?

Kakor je razkril sodni proces zoper nekdanjega hrvaškega premiera Iva Sanaderja, so tega med drugim razglasili za krivega »vojne dobičkarstva«, ker je med letoma 1994 in 1995, torej med vojno, pri banki Hypo Alpe Adria za Hrvaško najel posojila z visoko obrestno mero, pri tem pa dobil pet odstotno provizijo, kar je znašalo približno sedem milijonov tedanjih avstrijskih šilingov. Z drugimi besedami, to, kar je naredil v devetdesetih letih, je neposredno vplivalo na prihodnost ene od nekdanjih avstro-ogrskih kolonij – konkretno na višino današnjega hrvaškega zunanjega dolga. »Svobodo« smo dobili, ostali pa smo dolžniki.

In kot da je imel Gavrilo Princip prav tudi glede tega. Izčrpan od mučenja in tuberkuloze nam je poleg stavka na steni zaporске celice zapustil še nekaj verzov. Na pločevinasto posodo, v kateri mu je paznik skozi okence v celico vsak dan potisnil obrok, je vrezal tele besede:

*Leno se vleče čas
in nič se ne zgodi.
Danes je vse kot včeraj,
jutri bo temu enak.
Prav je imel nekdaj
Žerajčić, sokol sivi:
Kdor hoče živeti, naj umre,
kdor hoče umreti, naj živi.
In namesto v vojni,
kjer bojne trobente ječe,
smo v kazemati,
kjer okovi nas teže.
Vse je enako dan na dan,
poteptan, trpinčen in strt,
ker nisem brezumnež,
je to zame smrt. ×*

Revija, s katero boste na tekočem:

ZABAVNA ELEKTRONIKA

RAČUNALNIŠTVO

NOVE TEHNOLOGIJE

IZ VSEBINE:

Testi | Mobilna in lokalna brezžična omrežja |
Novice | Komentarji |
Cenovni trendi | Nasveti |
TEMATSKÉ ŠTEVILKE

Monitor

www.monitor.si

Ukradena zmaga

Rusija skoraj sto let ni namenjala pozornosti prvi svetovni vojni, zdaj pa obuja spomine nanjo. Meni, da se je tako ali tako že od nekdaj lahko zanesla le sama nase.

Kdor bi rad odkril zadnje človeške sledi, ki jih je v Rusiji pustila prva svetovna vojna, naj se pelje z moskovsko podzemno železnico, in sicer z zeleno proggo, ki pelje do rečnega pristanišča, od koder plujejo izletniški parniki proti Volgi. Izstopiti je treba tri postaje prej, na postajališču Sokol.

Iti je treba še 400 metrov peš, stran od uličnega hrupa Leningrajskega avenije, skozi obok mimo cerkve vseh svetih, prečkati ozko cesto, dokler se med visokimi zgradbami ne odpre park. To je ena tistih zelenic, kjer 14-milijonska Moskva pride do malce svežega zraka.

Tako kot v vseh moskovskih parkih tudi tu mame potiskajo otroške vozičke, starejše gospe se sprehajajo s psi, ljudje tekajo, telefonirajo, igrajo nogomet. A vseeno je ta park nekaj posebnega – in sicer zaradi kamna iz rdečega granita, ki osamljen stoji sredi trave. Na njem je vklesano z belimi črkami: Sergej Aleksandrovič Šlihter, študent moskovske univerze, rojen 31. decembra 1894, ranjen v boju 20. junija 1916 pri Baranovičih, umrl 25. junija 1916.

Nikjer drugje v Rusiji ni mogoče najti nagrobnika z imenom vojaka, ki je padel v prvi svetovni vojni. Skoraj dva milijona mrtvih sta izginišla iz spomina Rusov – tudi zato, ker se velika vojna, kot so ji rekli nekoč, dolgo ni ujemala z uradnimi zgodovinskimi razlagami.

Piše: [Christian Neef](#)

A zakaj obstaja spominsko obeležje prav za Sergeja Šlihterja?

Nekdo je na nagrobnik pritrnil vojakovo fotografijo, poleg nje

pa portreta dveh sester usmiljenk, ki sta bili v Šlihterjevi enoti in sta med vojno prav tako izgubili življenje, prva zaradi granate, druga zaradi tifusa.

Sergej Aleksandrovič Šlihter. V arhivih je mogoče najti marsikaj o njem. Rodil se je v ukrajinski Poltavi, oče je bil prepričan boljševik. Ko se je leta 1914 začela vojna, je bil Šlihter vpisan v drugi semester na zgodovinsko-filološki fakulteti carske univerze.

Javil se je za delo v nekem lazaretu, novembra pa so ga poslali na fronto. Šlihter je bil očitno pogumen možki. Kot pogajalec je odšel na drugo stran fronte k Nemcem in si za to prislužil medaljo svetega Jurija, kasneje so ga odlikovali tudi z Jurijevim križem. Maja leta 1916 se je kot prostovoljec pridružil 266. pehotnemu regimentu.

Nekaj tednov pozneje se je njegov regiment premaknil v bližino beloruskega mesta Baranoviči, in ko so častniki padli v boju, je soborce povedel Šlihter. Zavzeli so vojaški tabor Avstrijcev in boj je bil že pri koncu, ko ga je zadel drobec zablojede granate. Sergej Šlihter je umrl med dolgo potjo v bolnišnico.

Pokopali so ga v Moskvi, na vojaškem pokopališču za padle v vojni. Šlihter je zadnje počivališče dobil v 13. sektorju, na mestu, kjer danes stoji njegov nagrobnik.

Kdor se danes sprehodi od postaje podzemne železnice Sokol do parka, hodi čez tisoče trupel iz prve svetovne vojne brez obeležij.

Rusija med prvo svetovno vojno

1914

25. JULIJ

Ruski državni svet se je odločil podpreti Srbijo, če jo bo napadla Avstro-ogrška.

31. JULIJ

Ruska splošna mobilizacija.

1. AVGUST

Nemško cesarstvo je napovedalo vojno Rusiji.

6. AVGUST

Avstro-ogrška je napovedala vojno Rusiji.

10. AVGUST

V Vzhodni Prusiji se je končala razvrstitev čet nemške 8. armade.

17. AVGUST

Ruske čete so prečkale mejo z Vzhodno Prusijo.

23. AVGUST DO 11. SEPTEMBER

Bitke pri Lvovu, ki so se končale z umikom avstro-ogrške vojske iz vzhodne Galicije.

26. DO 30. AVGUST

Bitka pri Tannenbergu v Vzhodni Prusiji, med katero so bile ruske čete obkoljene – bilo je 93.000 vojnih ujetnikov.

7. DO 14. SEPTEMBER

Bitka pri Mazurskih jezerih, po kateri se je ruska prva armada umaknila iz Vzhodne Prusije.

28. SEPTEMBER

Nemške in avstro-ogrške čete so vkorakale na južno Poljsko.

2. NOVEMBER

Rusija je po pomorskih bitkah na Črnem morju Turčiji napovedala vojno.

1915

7. DO 21. FEBRUAR

Ruska deseta armada je bila premagana v Mazuriji, 100.000 vojakov je končalo v ujetništvu.

OD MAJA DO OKTOBRA

Ofenzive centralnih sil so rusko armado potisnile nazaj: Litva, Kurlandija, Poljska, Galicija so pripadle nemškim in avstro-ogrskim četam.

5. SEPTEMBER

Car Nikolaj II. je prevzel poveljstvo nad ruskimi četami.

1916

OD JANUARJA DO MARCA

Uspešen prodor ruske kavkaške armade proti Turčiji.

4. JUNIJ DO 13. AVGUST

Z Brusilovo ofenzivo na jugozahodni fronti so si priborili zmago v Bukovini, 200.000 vojakov centralnih sil je pristalo v ujetništvu.

1917

8. MAREC

Po stavkah in nemirih v Petrogradu se je začela februarjska revolucija. Uporniški deli čet so podprli revolucionarne socialiste.

15. MAREC

Car Nikolaj II. se je odpovedal prestolu, oblast je prevzela začasna civilna vlada.

16. APRIL

Vrnitev Lenina in vodilnih boljševikov iz izgnanstva.

JULIJ

Ruska ofenziva v Galiciji je propadla.

7. DO 8. NOVEMBER

Puč boljševikov, Lenin je sestavil svet ljudskih komisarjev.

15. DECEMBER

Rusi in centralne sile so se dogovorili za 28-dnevno premirje.

22. DO 28. DECEMBER

Začetek uradnih mirovnih pogajanj v Brest-Litovskem.

1918

10. FEBRUAR

Trocki je prekinil mirovna pogajanja v Brest-Litovskem (rekel je, da niso niti vojna niti mir).

18. FEBRUAR

Vojna je spet vzplamtela, Nemci so rusko armado brez upiranja potisnili proti vzhodu.

3. MAREC

Mirovna pogodba iz Brest-Litovskega med Rusijo in centralnimi silami; odpovedala se je Poljski, baltskim državam, Ukrajini in Finski.

- 02 **Vojaki carske vojske: Rusi v prvi svetovni vojni niso vedeli, za kaj umirajo.**
- 03 **Padli ruski vojaki po bitki pri Tannenbergu.**
- 04 **Nagrobni kamen Sergeju Šlihterju v Sokolu: Stalin je dal pokopališče zravnati z zemljo.**

Usoda Sergeja Šlihterja in usoda vojaškega pokopališča v Sokolu simbolizirata vse preobrate, ki jih je ruski imperij doživel v prvem stoletju po odpravi monarhije. Ko so 28. februarja 1915 z veliko hrupa in številnimi pomembnimi gosti odprli to pokopališče, naj bi bilo 22 hektarjev veliko zemljišče kraj spomina ponosnega naroda. Prišli so konzuli zavezniških držav Velike Britanije, Francije, Belgije, Japonske in Srbije, pravoslavni škof in velika kneginja Jelizaveta Fjodorovna, starejša sestra carice, ki je sicer izviralica iz nemške plemiške družine.

Pogrebci so imeli na pokopališču veliko dela. V Sokolu so k zadnjemu počitku namreč pospremili 17.920 generalov, častnikov in vojakov iz carske vojske, dokler niso novembra 1917 oblasti prevzeli boljševiki.

Pokopališki red so tisto zimo obrnili na glavo, pokojnikom so se pridružili junckerji, ki so moskovski Kremelj branili pred rdečimi. Kasneje so ob zidovih pokopališča svoje delo opravljali strelski vodi. Novi voditelji so nekoč v enem samem dnevu dali pobiti škofa, arhiprezbiterja, dva carjeva notranja ministra, predsednika državnega sveta in senatorja.

Mrtvih z vojnih bojišč kmalu ni bilo več in boljševiki so marca 1918 z Nemci sklenili separaten mir. A takrat se je zaostri la vojna v notranjosti. Čete nekdanjega režima so streljale na Leninove revolucionarje. Padle iz Rdeče armade so v Sokolu pokopavali poleg belogardistov.

Leta 1925 so pokopališče zaprli, leta 1932 pa so ga pod Stalinom celo zravnali z zemljo – nagrobnike je šef Kremlja ukazal izrjavati iz zemlje in na delu zemljišča urediti park. Legenda pravi, da se je oče Sergeja Šlihterja, ki je bil tesen Leninov sodelavec, vrgel na nagrobni kamen svojega sina, ko so ga hoteli tako kot druge izrjavati. In kamen je tako ostal. Nad preostalimi grobovi so v petdesetih letih zgradili hiše in kino. Kdor se danes

Za Rusijo je bila ključni dogodek Leninova revolucija. Ne vojna, med katero je Rusija izgubila četrtno svojega evropskega ozemlja, med drugim Poljsko, baltska območja, Ukrajino in Finsko.

sprehodi od postaje podzemne železnice Sokol do parka, hodi čez tisoče trupel.

A zakaj je Rusija za skoraj sto let izbrisala spomine na prvo svetovno vojno? In zakaj jo zdaj vnovič odkriva?

V veliki sovjetski enciklopediji so bitke narodov med letoma 1914 in 1918 opisane kot imperialistična vojna med dvema koalicijama kapitalističnih velesil za novo razdelitev sveta. Kot vojna, ki je bila na obeh straneh

aneksionistična in nepravilna, vendar je pripomogla k zaostrovanju razrednega boja in leta 1917 k veliki socialistični oktobrski revoluciji. Z njo naj bi se ruski delavci otresli jarma kapitalistov in veleposestnikov.

Ta opis v enciklopediji pomeni, da je bil ključni dogodek Leninova revolucija. Ne vojna, med katero je Rusija izgubila četrtno svojega evropskega ozemlja, med drugimi Poljsko, baltska območja, Ukrajino in

Finsko. Takratni boji so v zgodovinskih učbenikih skopo opisani, čeprav je revolucija vzplamtela prav iz njih. Zaradi njih so se namreč družbene in politične napetosti tako zaostriale, da je boljševikom – četudi so bili v manjšini – uspel prevrat.

Iz velike vojne ni znanih junakov. Potekala je tako rekoč zunaj ruskega območja in se širila od Vzhodne Prusije do Kavkaza zdaj sem, zdaj tja. Rusi niso vedeli, zakaj

Rusije, ki je bila od leta 1917 pod komunistično oblastjo, niso povabili na večerjo zmagovalcev v Versailles. Koristi od zmage so imele le Francija, Velika Britanija in Združene države Amerike.

05 Ruski plakat iz leta 1917.

06 Car Nikolaj II.

07 Politik Putin in pravoslavni duhovniki v moskovski katedrali Kristusa Odrešenika: za ohranitev velesile Rusije.

naj bi umirali v njej, to je bilo povsem drugače kot v vojni proti Hitlerju. Celo ko je leta 1945 Sovjetski zvezi pripadla Vzhodna Prusija, območje, kjer je na začetku prve svetovne vojne padlo ali bilo ranjenih 160.000 Rusov, je Moskva prikrila vse, kar bi lahko izdajalo tamkajšnje množične grobove. Pri pisanju

zgodovine so se vojni preprosto izognili, da ne bi oskrnili mita o revoluciji.

Zdaj, skoraj sto let pozneje, naj bi bila resnica drugačna. Prvega avgusta 2013 so se v Kremlju prvič spomnili začetka vojne in razpisali natečaj za obeležje v počastitev spomina na 15 milijonov vojakov, ki so se leta

1914 prijeli za orožje, da bi branili domovino. Spomenik bodo postavili 1. avgusta 2014 na Gori poklona, kjer so doslej obujali spomin le na vojno proti Hitlerju.

Zdajšnje obujanje spomina na prvo svetovno vojno se napaja iz občutka manjvrednosti, ki Ruse pesti že stoletja, še posebej izrazito pa od začetka Putinovega obdobja. Rusije preostali svet ne jemlje resno, je prepričana kremeljska elita, čeprav je njihova domovina še vedno velesila.

Tako je bilo tudi med letoma 1914 in 1918. Sovražniki so morali na ruske fronte poslati več kot polovico svojih divizij, tako da je Rusija s tem sile antante pravzaprav obvarovala pred zanesljivim zlomom, trdijo zgodovinarji. V boju za skupno zmago je Rusija izgubila več ljudi kot vse zavezniške države skupaj.

Kljub temu Rusije, ki je bila od leta 1917 pod komunistično oblastjo, niso povabili na večerjo zmagovalcev v Versailles in je tudi takrat ostala pred vrati. Koristi od zmage so imele le Francija, Velika Britanija in Združene države Amerike. K takšnemu pogledu na svet se po mnenju zgodovinarjev lepo prilega izjava Winstona Churchilla, da usoda do

Za Kremelj je prva svetovna vojna dobrodošla podlaga za sedanost. Mar Zahod ne poskuša vedno zatreti Rusije? Mar ni Nato prodrli vse do meja Rusije?

nikogar ni bila tako zahrbtna kot do Rusije: »Njena ladja je potonila, ko je bilo že videti pristanišče.«

Rusija pred letom 1914 ni bila le velika in bogata, temveč tudi izrazito urejena dežela – po zaslugi carja, policije in duhovščine. Doživljala je gospodarski razcvet, več kot polovica njenega izvoza je bila namenjena v Nemčijo in tako je podpirala nemško vojaško industrijo. Sovražnikom ta razcvet ni bil všeč in k njim ne smemo šteti le Nemčije in njenih zaveznic, temveč celo same ruske partnerice, med katerimi so bile tudi ZDA. Skratka, vsi, sile antante in centralne sile, so hoteli predvsem izbrisati Rusijo.

Carstvo, imperialistična sila kot vse ostale? O tem se v Putinovi državi ne govori več. Zdaj velja, da je bil car pameten in velik ter bi bil zmagal, če mu ne bi načrtov prekrizala revolucija. Za Kremelj je prva svetovna vojna dobrodošla podlaga za sedanost. Mar Zahod ne poskuša vedno zatreti Rusije? Ni sokriv za zaton Sovjetske zveze? In da je Nato prodrli vse do meja Rusije in Zahod začel svojo ofenzivo na ruskih vplivnih območjih, kot je Ukrajina – vse to naj bi bila znamenja ohranjanja starega cilja, to je razdeliti Rusijo

ali jo uničiti. Temu bi se bilo treba upreti.

Ni mogoče spregledati, da si Rusija prizadeva, da bi na zunanjepolitičnem področju spet govorili o njej. Ukrajina, Sirija, Iran in primer Edwarda Snowdena – Rusi svedu pošiljajo jasna sporočila.

In Putin se doma vede tako, kot da bi imperij vstal od mrtvih.

»Odpusti nam, vladar,« je pisalo na velikih tablah, ki so pred kratkim spominjale na 400. obletnico začetka dinastije Romanov. Že leta 2008 so na televiziji predvajali film Nikolaj II. – ukradeno zmagoslavje. V filmu so nastopili vodilni politiki, duhovniki in zgodovinarji, da bi predstavili resnico o vladanju carja Nikolaja, ki naj bi bilo med najuspešnejšimi v ruski zgodovini.

Car – tudi to je prisposoba za trenutnega šefa Kremlja. Kulturni minister Vladimir Medinski Putina slavi kot prvega vladarja po Nikolaju Romanovu, ki je na oblast prišel zakonito. Glavar cerkve, patriarh Kiril, pa mu je novembra lani podelil visoko cerkveno odlikovanje za njegovo vlogo pri ohranjanju položaja Rusije kot velesile.

Zgodovino predelujejo tako pri velikih dogodkih kot pri podrobnostih.

Rusko-japonska vojna, v kateri je bil car leta 1905 poražen, zdaj simbolizira prvi poskus »oranžne revolucije«, da bi zaustavili ruski vzpon med svetovne velesile. Ofenziva pod generalom Brusilovom poleti 1916, med katero je njegova vojska Avstrijcem in Nemcem iztrgala Bukovino in Vzhodno Galicijo, velja za preobrat v odnosu zahodnih zaveznikov do Rusije. Američani in Britanci naj bi takrat končno došli, da bo ruski imperij samostojno premagal Nemčijo, Avstro-Ogrsko in Turčijo ter postal največja svetovna sila, če ne bodo s poti spravili Nikolaja II.

Povprečen Rus naj bi verjel, da naj bi bilo rusko carstvo paradiz za meščansko življenje in imperialno oblast. Ta občutek nostalgije po pretekli domovini naj bi vel tudi iz obnovljene moskovske blagovnice Gum na Rdečem trgu, ki so jo zgradili pred 120 leti, televizijska reklama se sklicuje na stare čase. In aprila je predsednik Putin moskovski elitni enoti, ki je pristojna za sprejemanje državnih gostov in boj proti terorizmu, podelil častni naziv polk Preobraženski – tako se je 230 let imenovala carjeva globoko vdana telesna straža. ×
© Der Spiegel

Ofenziva do zadnjega diha

Prva svetovna vojna s svojimi številnimi žrtvami v sodobni francoski republiki velja za junaški ep. Država se je avgusta 1914 znašla pred katastrofo – in rešilni preobrat doživela s čudežem na Marni.

Lazare Ponticelli je vztrajno odklanjal pogreb z državniškimi častmi, ko je v zadnjih letih njegovega biblično dolgega življenja pogovor nanesel na to temo. A tik pred smrtjo je zaradi pritiska medijev in politikov vendarle privolil v slovesno ceremonijo, vendar brez odvečnega hrupa in parade, v imenu vseh, ki so izgubili svoje življenje, tako moških kot žensk.

Ponticelli je bil uradno zadnji veteran prve svetovne vojne v Franciji. Bil je zadnji preživel od dobrih osmih milijonov, ki jih je država vpoklicala v vojsko. Krvavega pokola prve svetovne vojne jih ni preživelo 1,4 milijona. Ko je Ponticelli 12. marca 2008 v starosti 110 let umrl v Le Kremlin-Bicêtre pri Parizu, je žalovala vsa država.

Bil je zadnji od poslednjih navadnih vojakov na frontah »velike vojne«, ki so v skrajnih razmerah branili položaje v blatu strelskih jarkov, neumiti in neobriti, in kot takšen postal prava ikona mitološkega sveta vojne ter se zapisal v kolektivni spomin.

Žalno slovesnost je v živo prenašala tudi televizija. Državno vodstvo se je izkazalo z navzočnostjo najvišjih predstavnikov: prišli so predsednik Nicolas Sarkozy in njegov predhodnik

Piše: Romain Leick

Jacques Chirac, predsednika državnega parlamenta in senata ter premier z najpomembnejšimi člani kabineta. Krsto je nosilo enajst vojakov tujske legije.

Ponticelli, ki se je rodil leta 1897 v Italiji, se je v Francijo preselil pri devetih, ne da bi znal brati in pisati ali vsaj kako besedico francosko. Ko je izbruhnila vojna, se je prijavil v legijo in se zlagal o svoji starosti, da bi ga sprejeli. »*Hotel sem braniti Francijo, ker mi je dala jesti.*« Francosko državljanstvo je dobil šele leta 1939.

Od njega so se poslovili z mašo v katedrali svetega Ludvika in z vojaškimi častmi. Pisatelj in zgodovinar Max Gallo, veliki mojster domoljubne literature, je napisal pogrebni govor o preminulem, »skromnem in junaškem možu miru, Italijanu po rojstvu in Francozu po izbiri«. Devetošolec Guillaume Kaleff je prebral pesem, ki jo je njegov razred spisal v spomin navadnemu vojaku in njegovemu boju za svobodo. Zastave na javnih zgradbah so obesili na pol droga, v šolah in uradih pa so z minuto molka počastili spomin na pokojnika.

»*Ko smo začeli juriš,*« je pripovedoval Lazare Ponticelli, »*smo drug od drugega zahtevali obljubo: če bom umrl, se me moraš spominjati.*« Tej prisegi je Francija ostala zvesta, in država bo to ob stoti

Bojevanje v rovih je bila glavna
značilnost prve svetovne vojne.

Že kmalu po letu 1918 si je francoska družba naložila dvojno nalogo, ki jo je bila Nemčija pripravljena sprejeti šele po letu 1945: nikoli pozabiti in nikoli več dopustiti takšne katastrofe.

obletnici velike vojne nedvomno slavnostno potrdila.

V nasprotju z Nemčijo v Franciji ta vojna nikakor ne velja za oddaljeno zgodbo, očiščeno vseh čustev, temveč je nazoren predmet »družbene in kulturne prakse, aktivizma od leta 1914 do 1918«, kot je to opisal zgodovinar Nicolas Offenstad. Država, ki je notranje razklana, polna dvomov o sebi in v največji nevarnosti doslej, da bo v konkurenčnem boju globaliziranega svetovnega gospodarstva zaostala za tekmicami, išče varnost in zavetje v sami sebi.

Spomin na zadnjo zmagovito vojno sodobnega časa, priseganje na tista štiri leta, v katerih je Francija (vsekakor v prevladujočem lastnem umevanju sebe) združeno, junško in požrtvovalno prestala preskus svetovne zgodovine, zato pomeni prvovrsten izvor samospoštovanja. V času gospodarskih

in političnih prelomov pomeni varnost in trdnost, poleg tega dopušča spravljivo razlaganje preteklosti, v kateri bi se lahko vnovič znašli levičarji in desničarji, pacifisti in domoljubi, evropski idealisti in na dom navezani nacionalisti.

Vojak, ki so ga povzdignili v simbol, kar so pokazale slovesnosti v čast Lazaru Ponticelliju, je za politiko koristna opora pri prečiščevanju ter pri obnovi nesrečne in trpeče narodne samobitnosti, ki ji grozi, da se bo razblinila v vetrovnihih sunkih moderne.

Že konservativni predsednik Sarkozy, še izraziteje pa njegov socialistični naslednik François Hollande sta v stoti obletnici izbruha vojne videla dobro priložnost, da narodno enotnost, pogum in požrtvovalnost Francozov iz leta 1914 preneseta v sodobni čas. Danes je spet mogoče črpati iz vrlin tistih let. Izrazi povezanost, zedinjenje,

02 Francoske žrtve v pokrajini šampanjca. /Foto: Profimedia

03 Francoske čete v bitki pri Verdunu.

medsebojna podpora so se vrnil v domoljubne razprave, ki si prizadevajo, da bi s priznanjem preteklim generacijam naložili dolžnosti sedanjim.

Spomin naj bi okrepil pojemajoče samozavedanje, kar vse pripomore k povsem drugačni spominski kulturi od nemške, v kateri prevladujejo kompleksi zaradi krivde (tako pravi francoski filozof Pascal Bruckner). Slabe tri mesece pred Ponticelijem je v bližini Kölna umrl domnevno zadnji nemški udeleženec prve svetovne vojne. To je bil Erich Kästner, svetnik višjega deželnega

Bitka na Marni se je začela 6. septembra na frontni liniji, dolgi več kot sto kilometrov. Končala se je slab teden kasneje z ukazom razrvanega nemškega šefa generalštaba Helmutha von Moltkeja k umiku.

sodišča, star 107 let. Pri tem je pomenljivo, da nemška javnost o smrti tega veterana in soimenjaka slavnega pisatelja ni izvedela tako rekoč ničesar. Prav tako ni bilo uradne izjave o tem – zanj so se bolj zanimali Britanci, Kanadčani, Američani in Francozi kot njegovi rojaki.

Za zgodovinarja Arndta Weinricha, znanstvenega sodelavca nemškega zgodovinskega inštituta v Parizu, ta primer pomeni »stabilno asimetrijo v dojetanju let od 1914 do 1918« med Francozi in Nemci. Druga svetovna vojna s holokavstom je negativna legenda o nastanku nemške države in je prvo bolj ali manj izrinila iz kolektivne zavesti. »V simboliki in samoumevanju Nemčije ter v nemški politični kulturi nasploh prva svetovna vojna sploh ne igra vloge,« pravi Weinrich.

Francozom je to težko doumljivo – tako kot je za nemške opazovalce skoraj

nepojmljivo, da se je iz prve svetovne vojne ravno v zadnjem desetletju ali dveh s kultom, povezanim z zadnjim vojakom in odštevanjem njegovih let do smrti, razvil pravi pozitivni mit o nastanku sodobne Francije.

Kot ugotavlja Weinrich, je s tem »la grande guerre« v narodnem naboru simbolov pete republike dobila pomen, ki je primerljiv s francosko revolucijo leta 1789. V skladu s tem Pariz na letošnje jubilejno leto navezuje zgodovinsko-politični mandat brez enakovrednega moralnega izhodišča v Berlinu. Pristnega skupnega spomina v Evropi ni.

Opredelitev za evropsko povezovanje in nemško-francosko prijateljstvo na obeh straneh Rena že dolgo zveni kot obredna molitev, kot bi se dogovorili za vnovično vzpostavitev karolinškega cesarstva. Očitno ni krize, ki bi lahko razdrla ta par. A neenakopravnost v tem odnosu se povečuje. Francija

zato budno opazuje Nemčijo in v njenem pogledu je včasih pričakovanje, drugič nezaupanje. Nemčiji pa grozi, da bo v pogledu na soseda kmalu zaznati le blagohotno brezbriznost, začinjeno s kančkom omalovaževanja.

Postopno odtujevanje med Parizom in Berlinom, pa četudi pod krinko nenehnih spravnih public, bi bilo menda začetek konca evropske pustolovščine in dejanska izdaja volila tistih, ki so življenje izgubili v prvi svetovni vojni. Že kmalu po letu 1918 si je francoska družba naložila dvojno nalogo, ki jo je bila Nemčija pripravljena sprejeti šele po letu 1945: nikoli pozabiti in nikoli več dopustiti takšne katastrofe. Na tej skupni izkušnji, čeprav je med njima 30 let razlike, temeljita zadovoljstvo in združitev Evrope. Za Francijo je žalostni dan poleg 14. julija, začetka francoske revolucije, tudi 11. november 1918, dan

Francija je 22. avgusta 1914 doživela zgodovinsko katastrofo: v belgijskih Ardenih blizu meje so v enem samem dnevu pobili 27.000 francoskih vojakov.

Francija v prvi svetovni vojni

1914

3. IN 4. AVGUST

Nemčija napove Franciji vojno. Nemške enote prodrejo v Belgijo.

11. AVGUST

Francija napove vojno Avstriji.

19. AVGUST

Začetek nemškega napada na Francijo. Po nemškem načrtu bi morali nasprotnikove položaje na severu preseči v hitrem naskoku.

19. – 22. AVGUST

Francoska proti-ofenziva v Alzaciji in Loreni propade.

30. AVGUST

Nemci prodrejo preko reke Marne in ogrozijo Pariz.

3. SEPTEMBER

Francoska vlada se umakne iz Pariza v Bordeaux.

6. – 12. SEPTEMBER

V bitki pri Marni prisilijo francoske sile Nemce k umiku.

22. – 25. SEPTEMBER

V bitkah pred Verdunu francoske sile kljub nemškemu naporu obdržijo strateško pomembne utrdbе.

JESEN/ZIMA

Pred zimo pride med vojskami do pozicijske vojne. Fronte se utrdijo.

1915

22. APRIL DO 25. MAJ

V bitki pri Jepru uporabijo nemške sile prvič bojne strupe.

22. SEPTEMBER DO 6. NOVEMBER

Velika ofenziva Antante v Šampanji. Kljub 5,4 milijona izstreljenih granat prodor skozi nemške enote spodleti. Prek 200.000 vojakov umre ali je ranjenih.

1916

21. FEBRUAR

Začetek nemške ofenzive proti Verdunu. Za časa petmesečne bitke, v kateri pade okrog 300.000 vojakov, Francozi obdržijo svoje utrdbе.

24. JUNIJ DO 25. NOVEMBER

V bitki pri reki Somi je ubitih ali ranjenih preko 1,2 milijona vojakov – brez da bi prišlo do kakršnekoli spremembe frontnih linij.

1917

SREDINA MAJA

Po neuspešnih ofenzivah in visokem številu mrtvih pride v francoski vojski do odkritega negodovanja. Vrhovni poveljnik Nivelle je razrešen. Poveljevanje prevzame general Petain.

1918

MAREC/APRIL

Nemci z velikimi ofenzivami v Picardiju in pri Jepru sicer pridobijo nekaj ozemlja, a brez pričakovanih vojaških uspehov.

18. JULIJ DO 3. AVGUST

General Ferdinand Foch pelje zavezniške sile, med katerimi so tudi Američani, pri Reimsu v širok napad. Nemcem preostane le še umik.

8. – 11. AVGUST

V bitki pri Amiensu uporabijo zavezniki tokrat 450 tankov. Nemške sile so zaradi tega vržene nazaj, v začetne položaje.

11. NOVEMBER

Premirje. Predsednik vlade Georges Clemenceau razglasi v Parizu zmago. Parižani slavijo po cestah.

premirja, meni Patrick Cabanel, predavatelj zgodovine v Toulousu. Takrat je narod umrl in se spet rodil – enako velja tudi za Evropo, bi lahko dopolnili Cabanelovo ugotovitev.

S prvo svetovno vojno so povezani številni mejniki nemško-francoske sprave: načrt Roberta Schumana o evropski skupnosti za premog in železo iz leta 1951, rimska pogodba iz leta 1957, elizejska pogodba med

Charlesom de Gaullem in Konradom Adenauerjem leta 1963, stisk roke med Françoisom Mitterandom in Helmutom Kohlom na verdunskih grobovih leta 1984 in Sarkozyjevo povabilo Angeli Merkel na grob neznanega vojaka pod slavolokom zmage 11. novembra 2009.

Ta vojna naj bi bila s francoskega vidika zadnja, če bi sledili utopiji pesnika

Charlesa Peguyja, ki je, tik preden je septembra 1914 padel na fronti, nekemu prijatelju napisal: »*Grem v boj za splošno razorožitev, za zadnjo vseh vojn.*« V tem duhu Francija pri nemški partnerici ne bo želela zbuditi vtisa, da od nje pričakuje slavje ob zmagi.

Francozi so 200. obletnico revolucije, žareče sonce razsvetljenstva s svojimi univerzalističnimi zahtevami, leta 1989 burno proslavili. Velike vojne pa se lahko spomnimo le z žalostjo, saj katastrofe ni mogoče proslavljati, pravi zgodovinar in strokovnjak za svetovni vojni Stephane Audoin-Rouzeau. V Evropi leta 1918 ni bilo zmagovalcev, temveč le žrtve in poraženci, zato tudi ni bilo razloga za evforijo, ta se je tako ali tako hitro končala. Takšno stališče je pri Francozih prevladalo že v prvih letih po koncu vojne.

Takrat, med letoma 1920 in 1925, so po vsej Franciji postavili okoli 36.000 spomenikov padlim – tako rekoč v vsaki vasi in kraju. Skoraj povsod arhitektura teh spomenikov odraža voljo preživelih in vojakov, ki so se vrnili domov, z njimi so se hoteli pokloniti žrtvam, ne pa častiti zmagovalcev. Poleg žalovanja za 1,4 milijona mrtvimi je bilo treba poskrbeti še za to, da bi v družbo vnovič vključili 4,3 milijona ranjenih in invalidnih ljudi. K njim moramo prišteti še 537.000 ujetnikov in pogrešanih. V francoski vojski je pri okoli osmih milijonih vpoklicanih vojna zahtevala 78 odstotkov žrtev (Nemčija na primer 56 odstotkov).

Kako bi lahko ob takšnih strahotnih podatkih govorili o zmagi? Francija je imela na eni fronti le enega sovražnika, in pri tem ni bila osamljena. Nemčija pa je imela preštevne sovražnike – kako so torej zavezniški na zahodni fronti imeli bistveno večje izgube kot Nemci, ki so bili ves čas spretnejši pri pobijanju kot Francozi in Britanci? In zakaj so v francoski vojski, ki je bila ob izbruhu vojne menda odlično izurjena, že v prvih treh mesecih od avgusta do oktobra 1914 izgubili kar 230.000 vojakov oziroma več kot v kateremkoli primerljivem poznejšem obdobju, tudi med krvavim pokolom v Verdunu?

Ves čas vojne, ki je trajala skoraj 52 mesecev oziroma 1564 dni, je v povprečju padlo okoli 900 Francozov na dan. Vojska je 22. avgusta 1914 doživela zgodovinsko katastrofo: med vrsto bojev za kraj Rossignol v belgijskih Ardenih blizu meje so v enem samem dnevu pobili 27.000 francoskih vojakov, štirikrat toliko kot stoletje prej pri Waterlooju: to je pokol brez primere v dolgi vojaški zgodovini dežele.

Kot resnični oče zmage se Francozom v spomin ni vtisnil vojak, temveč politik, bojeviti republikanec Georges Clemenceau.

04 Leta 1917 se je pri Francozih povečalo število dezertarjev. Z njimi so obračunali brez milosti.

Katastrofalni konec poletja, po katerem se je Francija za las izognila temu, da bi bila v nekaj tednih poražena, je odprl vprašanja, ki se jih je posebna parlamentarna preiskovalna komisija lotila šele po vojni, poleti 1919: Kako je mogoče, da je kljub brezhibni mobilizaciji sovražnik prodr tako globoko v državo? Posledica je bila, da je ta frontna črta ves čas potekala prek francoskega ozemlja. Zakaj so tako hitro izgubili rudnike v Brieyju v Loreni, ki so bili pomembni za izdelavo orožja? Na vzhodu in severu države je 13 departmajev zdrsnilo v vojno in ostalo v celoti ali deloma pod nemško okupacijo. Mednje je sodilo tudi središče francoske težke industrije – Lorena je bila namreč nekakšno francosko Porurje.

Poslanci v komisiji niso prišli do jasnih sklepov. Neprizanesljiva preiskava politično tudi ne bi bila koristna, saj bi po zmagi preveč razgalila nove narodne junake, sploh vrhovnega poveljnika v prvih letih vojne, Joseph Joffra.

Predvsem pa bi morala opraviti z legendo, da je Francija avgusta 1914 bojevala popolnoma obrambno vojno, da je bil narodni boj zato brezmadežno pravičen in da je bil strahotni krvni davek zato upravičen.

Kajti Joffre – inteligenten, vendar aroganten in nezaupljiv častnik, ki je bil neizprosno do svojih poveljnikov – v nasprotju s splošnim prepričanjem sploh ni imel natančnega načrta operacij, temveč se je opiral predvsem na načelo, da je treba napasti za vsako ceno, vedno in povsod, ko so čete naletele na sovražnika. Pravega načrta obrambe ni bilo, kot so nakazovala že Joffrova prva navodila vsem poveljnikom z dne 8. avgusta: »*Bitka z vsemi silami, ofenziva na vso moč.*«

Francosko vodstvo ni iskalo vojne in si je ni želelo, vendar je vedno računalo z njo. Ko bi izbruhnila, bi ukazalo ofenzivo do zadnjega diha, »*offensive à outrance*«, skladno s tezo, ki jo je polkovnik Louis de Grandmaison razvil že leta 1906. Takšno razmišljanje je bilo posledica prepričanja, da so zaradi sodobnega orožja in mobilizacije velike vojske nujne hitre odločitve. V Nemčiji in tudi v Franciji so bili prepričani, da dolge vojne ne bi zdržali niti gospodarsko niti moralno.

Tako je bila Francija pripravljena politično in vojaško. Novi načrt XVII, ki ga je od aprila 1913 do aprila 1914 razvijal Joffre, je predvidel hitre in močne napade na leta 1871 izgubljena območja v Alzaciji in Loreni. Nektanja departmaja na Mozeli in Renu z mesti Metz, Strasbourg in Müllhausen naj bi spet iztrgali dednemu sovražniku.

Splošna mobilizacija, ki so jo razglasili 1. avgusta, dva dni prej, preden je Nemčija napovedala vojno, je bila za predsednika Raymonda Poincaréja in njegovega šefa vlade Renéja Vivianija kritični trenutek nepredvidljivosti. Tik pred tem, 31. julija 1914, je neki nacionalistični študent skozi odprto okno restavracije na Rue Montmartre v Parizu iz zasede ustrelil vodjo socialistov Jeana Jaurésa. Politik, vpliven glasnik levega mirovnega gibanja, je z enim od zaupnikov sedel pri večerji. Umor, ki je bil nekakšno francosko nadaljevanje atentata v Sarajevu, bi lahko imel dramatične posledice – upor med delavci, sindikalne pozive k stavki, blokade železnice.

Vlada je bila pripravljena na najhujše. Na črni seznam so oblasti uvrstile 2481 sumljivih oseb, in sicer pacifistične agitatorje, domnevne hujskače in morebitne vohune, ki bi jih v skrajnem primeru aretirala. A kljub prizadetosti zaradi napada je bilo v sicer zelo napeti prestolnici še naprej mirno. Francoski proletariat je opravil svojo domoljubno dolžnost in sledil pozivu k orožju. Ob Jaurésovi krsti se je generalni sekretar

sindikata CGT Léon Jouhaux pohvalil, da bodo delavci na mobilizacijo odgovorili z odločnim vzklikom »*na položaje!*« in »*se dvignili, da bi udarili po vsiljivcu*«.

Tako je francoski zbor potekal mirno in urejeno. Na položaje na meji na severu in vzhodu se je premaknilo 800.000 aktivnih vojakov in skoraj 1,3 milijona rezervistov. Od 2. do 18. avgusta so množično vojsko na železniške postaje Sedan, Montmédy, Toul, Nancy in Belfort pripeljali s kar 4278 vlaki. Bojne sile so bile opremljene z več kot 600.000 konji in mezgi. Hkrati je mornarica začela seliti kolonialne čete iz Alžirije in Tunizije. Šele leto prej je Francija podaljšala vojaški rok z dveh let na tri, saj je bila nemška vojska občutno številnejša.

V poslanski zbornici je predsednik Poincaré 4. avgusta pozval k »*union sacrée*«, ki naj bi za zaščito naroda povezala vse stranke, veroizpovedi in sloje v sveti enotnosti – kar v politično globoko razdeljeni republiki, ki je šele leta 1905 v bridkem kulturnem boju s katoliško cerkvijo dosegla ločitev cerkve od države, ni bil mačji kašelj. Notranji mir je vladal skoraj do konca vojne.

V nasprotju z Nemčijo je politika ohranila prvenstvo pred vojaškim vodenjem in se je med vojno celo okrepila. Joffre je moral zaradi neuspešne strategije z velikimi izgubami konec leta 1916 oditi, njegov naslednik Robert Nivelle pa leta 1917. Kot resnični oče zmage se Francozom v spomin ni vtisnil vojak, temveč politik, bojeviti republikanec

Med letoma 1920 in 1925 so po vsej Franciji postavili okoli 36.000 spomenikov padlim – tako rekoč v vsaki vasi in kraju.

- 05 Francoski položaji pri Verdunu.
- 06 Po bitkah so pobrali trupla, na poljanah so ostali nahrbtniki padlih.
- 07 Brezmiselni juriš francoskih vojakov na nemške položaje na začetku vojne leta 1914.

bili uspešni, po padcu belgijskega mesta Liègea 7. avgusta so tri nemške armade v hitrem maršu do 30 kilometrov na dan korakale skozi Belgijo na francosko mejo. Pri Dinantu in Charleroiu sta dve nemški armadi naleteli na 5. armado Francozov, ki se je premikala proti Namurju.

Njihov poveljnik Charles Lanrezac se je obotavljal: Za kakšno taktiko naj se odloči? Naj brezpogojno brani črto Charleroi–Namur in breg Meuse, kot si je želel Joffre? Samovoljni general, ki ni bil privrženec veljavne doktrine ofenziv, je prepoznal nevarnost, da bi ga lahko z njegovega levega in desnega boga obkolili Nemci. Ne da bi se posvetoval z nadrejenim Joffrom, se je s celotno 5. armado začel umikati. Marsikateri častnik v njegovem štabu je bil ogorčen zaradi takšnega očitnega obupa, kajti Lanrezacova odločitev je večino francoskih čet skupaj z britanskim ekspedicijskim korpusom prisilila, da so se prav tako umaknili s celotne dolžine fronte od vzhoda na zahod.

Z na videz sramotnim porazom so se Francozi rešili iz pasti, čeprav se tega takrat ni še nihče zavedal.

Nemške armade so najprej ogrozile Pariz. Vlada se je umaknila v Bordeaux (tako kot že leta 1871 in nato spet 1940). Poveljnik mesta Joseph Gallieni je razglasil izredne razmere v prestolnici, ki je bila takrat še utrjen kraj s stolpi, zidovi in topovi. Načrtoval je celo, da bi v nujnem primeru razstrelil Eifflov stolp in mostove na Seni.

Nepričakovani preobrat, ki je Francijo rešil pred katastrofo, v zgodovinskih učbenikih za vse generacije šolarjev zdaj opisujejo kot čudež na Marni. General Alexander von Kluck, ki je poveljeval prvi nemški armadi na skrajnem desnem krilu, odločilni v Schlieffnovem načrtu, je nenadoma spremenil smer. Ker je domneval, da se odločilna bitka napoveduje na njegovi levi, je svoje čete usmeril na jugovzhod, namesto da bi v širokem loku Pariz obšle na zahodu, kot je bilo sprva predvideno.

Gallieni, ki je bil na svoje presenečenje razbremenjen, je svoje branilce sprostil za

Georges Clemenceau. Tiger, kot so ga imenovali, je bil od novembra 1917 spet vodja vlade in vojaški minister, nato pa je vodil tudi mirovna pogajanja v Versaillesu – to je bil nekakšen francoski odgovor na Bismarcka leta 1871. Zasedba Porenja, ki je sledila leta 1919 po njegovih prizadevanjih, naj bi Franciji zagotavljala varnost – vendar je

v naslednjih letih samo zastrupljala odnose med državama.

Vojna bi se na zahodu lahko končala že po šestih tednih, sredi septembra 1914, s popolnim porazom Francije, in to še hitreje, kot je načrtoval nemški generalštab (in kot se je posrečilo leta 1940). Napadi v Alzaciji in Loreni, ki jih je ukazal Joffre, niso

Ves čas vojne, ki je trajala skoraj 52 mesecev oziroma 1564 dni, je v povprečju padlo okoli 900 Francozov na dan.

07

protinapad; na fronto so jih prepeljali pariški taksiji. Vojaki so tam ogrozili Kluckov bok – marnski taksiji pa so postali legenda. Joffre je svoje čete prerazporedil, postavil dve novi armadi in prepoznal priložnost, da vdre v vmesni prostor, ki se je odprl med Kluckovo prvo in drugo nemško armado.

Bitka na Marni se je začela 6. septembra na frontni liniji, dolgi več kot sto kilometrov. Končala se je slab teden kasneje z ukazom razrvanega nemškega šefa generalštaba Helmutha von Moltkeja k umiku. Zaukazal je utrdbe na novih krajih na bregovih reke Aisne – prav cezura (zastoj) na zahodni fronti je kriva za začetek pozicijske vojne v strelskih jarkih.

Od jeseni 1914 do spomladi 1917 oziroma pravzaprav do zadnje nemške ofenzive marca 1918 je bila fronta, ki se je širila 750 kilometrov od Ieperna v Flandriji do Mulhousa v Alzaciji, bolj ali manj statična. V eno ali drugo smer se ni premaknila za več kot 20 do 30 kilometrov. Vsako prodiranje (leta 1915 pod

Joffrom v Artoisu in v Šampanji, leta 1916 pod Falkenhaynom pri Verdunu, leta 1917 pod Nivellom na gorski verigi Chemin des Dames) je propadlo ob strašnih izgubah po strateško nepomembnih osvojitvah ozemlja.

Maršali in generali so mrtvi rokav zgodovine. Kultura žrtvovanja je nadomestila čaščenje junakov. Ostali so žalost, nejevera in morbidna očaranost nad strahom. Velika vojna je pomenila vrhunec katastrofalnega niza med letoma 1870 in 1940, ki je Francijo in Nemčijo vklestil v mimetično nihanje med ljubeznijo in sovraštvom dveh dednih sovražnikov.

Protislovno, a velika vojna je kljub vsemu pomenila temeljni kamen za kasnejšo spravo – morda ravno zato, ker se za Francijo ni končala z zmago. V jubilejnem letu sta si takratni smrtni sovražnici bliže kot nekdanji vojni pobratimi, Francozi in Britanci. *Entente cordiale oziroma Srčna zveza (t.j. zavezništvo)* preveva Nemčijo in Francijo, ne več podpisnic Francije in Anglije. Predstava o

vojni med evropskimi državami je očitno postala absurdna, povezovanje Evrope se zdi kot območna uresničitev svetovnega miru, o katerem so sanjali Immanuel Kant in razsvetljenci.

Zgodovinar Antoine Prost, predsednik znanstvenega sveta za spominske slovesnosti, v tem vidi najpomembnejšo spremembo, ki jo je prinesla prva svetovna vojna: ogrožena je bila absolutna suverenost nacionalnih držav, katerih najvišji izraz in najhujša kulminacijska politika je bila vojna. Država, boginja pokola, je izgubila svojo legitimnost.

Lazare Ponticelli, zadnji vojak, bi bil lahko pokopan v pariškem Panteonu, mavzoleju velikih osebnosti domovine. A to je odklonil in dal prednost družinskemu grobu. Na koncu so mu ostali le spomini na mrtve tovariše: »*Ne morem jih pozabiti,*« je vedno povedal obiskovalcem, ki so hoteli za prihodnost zapisati njegovo pričevanje in volilo, »*kako zapleteno je to!*« ×
© *Der Spiegel*

Tridesetletna vojna

Svet se je moral dvakrat odločiti, kaj napraviti z Nemčijo: leta 1918 in 1945. Ker se je prvi mir sprevrgel v naslednjo vojno, so zmagovalci pri drugem poskusu razmišljali, da bi premagano državo poslali nazaj v srednji vek.

Konec prve svetovne vojne je vojak Adolf Hitler dočakal v vojaški bolnišnici blizu Baltskega morja. V noči s 13. na 14. oktober 1918 je s svojim regimentom zašel na območje britanskega napada s plinom. Britanci so pri prodoru proti nemškim položajem v belgijskem mestu Comines uporabili več ton iperita, ki so mu vojaki zaradi vonja po gorčici rekli tudi gorčični plin.

Iperit je sodil med najgrozljivejše orožje v tej vojni. V stiku s kožo je povzročil opekline in razjede, pojavili so se mehurji, ob vdihavanju pa je uničil bronhije.

Hitler je očitno staknil hudo vnetje očesne veznice in vek, zaradi česar je bil ogrožen njegov vid. V nekem pismu zdravniku je celo omenjal oslepitev, ki pa je po njegovih besedah kmalu nato prešla.

Bolnišnični duhovnik je 10. novembra ranjencem sporočil, da se je vojna končala. Dinastija Hohenzollern naj bi bila padla, v Berlinu so razglasili republiko, Nemci pa so menda privolili v ustavitev spopadov in se odločili, da bodo zaupali v sovražnikovo velikodušnost.

Hitler se je na novico odzval s histeričnim napadom. »Spet se mi je stemnilo pred očmi, tipaje sem se opotekel v skupno spalnico, se vrgel na posteljo in glavo zakopal v odejo in blazino,« je pozneje opisal trenutek, ko je spoznal, da je »bilo torej vse zaman«. Prvič od dneva, ko je stal ob materinem grobu, je

Piše: Jan Fleischhauer

spet nezadržno jokal.

V delu Moj boj je dan poraza opisal kot dan, ko je doživel politično spreobrnitev. Poglavje, v katerem opisuje izkušnje iz vojne in pretres zaradi sklenitve premirja na škodo Nemčije, konča s kasneje pogosto navajanim stavkom: »Jaz pa sem se odločil, da bom postal politik.«

Prva svetovna vojna je bila, kot pove že ime, prvi zares globalni spopad, katerega posledice so bile prihranjene le redkim državam – spomini nanjo še vedno razdvajajo udeleženske. Ko se bodo letos v Franciji in Veliki Britaniji spominjali vojne, bo to enkratni dogodek, katerega pomen za samorazumevanje obeh držav se kaže že v oznaki te vojne kot *grande guerre* oziroma *great war* (velika vojna).

V Nemčiji se, nasprotno, ni uveljavila značilna kultura pomnjenja te vojne. V številnih krajih so sicer spomeniki v čast padlim. A v skupinskem spominu so se ohranila kvečjemu imena, povezana z nekaterimi še posebej krvavimi spopadi, med njimi seveda Verdun, bitka na Somi, Galipoli, Tannenberg in Skagerrak.

Eden od razlogov za različno kulturo pomnjenja je zagotovo bilanca žrtev. V prvi svetovni vojni so najvišji krvni davek plačali Nemci. Umrla sta dva milijona vojakov, vendar jih je v naslednji vojni umrlo celo več kot dvakrat toliko. Pri nasprotnikih na Zahodu je bilo ravno nasprotno: na bojnih poljih je umrlo dvakrat toliko Britancev in štirikrat toliko Francozov kot med drugo svetovno

Mirovna konferenca v Versaillesu.

Hitler je očitno staknil hudo vnetje očesne veznice in vek, zaradi česar je bil ogrožen njegov vid. V nekem pismu zdravniku je celo omenjal oslepitev, ki pa je po njegovih besedah kmalu nato prešla.

03

- 03 Veselje nemških vojakov ob odhodu na fronto leta 1914: mnogi so mislili, da bodo do božiča že doma, redki so se sploh vrnili živi.
- 04 Adolf Hitler leta 1915 med okupacijo francoskega mesta Lille.
- 05 Reparacije kot kazen za Nemčijo: francoski vojak na vagonu koka, ki ga bodo odpeljali iz Nemčije v Francijo leta 1920.

vojno. Število žrtev z današnjega vidika ni le izraz trpljenja, temveč vedno tudi znamenje junaštva naroda, brez katerega mitiziranje vojnega dogajanja ni mogoče.

Še bolj kot spomin na preminule razdvaja izkušnja zmage oziroma poraza. Težko je reči, koliko nemških vojakov, kakršen je bil Hitler, je premirje doživelo kot šok, a najkasneje ob podpisu mirovne pogodbe v Versaillesu so se sanje o možnosti poprave krivice zaradi doživetega ponižanja sprevrgle v obsedenost. Zaradi tega med obema vojnama obstaja ne le časovna, temveč tudi vzročna povezava.

Številni zgodovinarji vidijo povezavo med Verdunom in Stalingradom. Nekateri zato govorijo o 30-letni vojni, s čimer želijo poudariti kontinuiteto nasilja. S tega vidika se leta med 1914 in 1945 strnejo v en sam spopad, ki ga je prekinilo le daljše premirje.

Brez napada na Belgijo avgusta 1914 ne bi bilo napada na Poljsko 25 let pozneje? Kar je slišati preprosto, vodi na zgodovinsko-politično minsko polje. Če razmišljamo o obeh vojnah hkrati, mora biti vprašanje o vzrokih različno?

Vsako dobro premirje naj bi poleg tega, da odpravi razmere, zaradi katerih so izbruhnili spopadi, po možnosti pripomoglo tudi k temu, da se napetost ne bi več pojavila. V ta namen je treba odpraviti neravnovesje, ki je bilo razlog za začetek vojaških akcij.

Pri Nemčiji je ta namera za vzpostavitev miru spektakularno umanjala. Na začetku prve svetovne vojne je obstajal strah pred obkolitvijo. Nemška politika je sumila, da bi Francija in Rusija vzpenjajočo se centralno silo lahko dobili v precep – in to je bilo izhodišče za vse drugo.

Mirovna pogodba iz Versaillesa je na prvi pogled pokopala vse strahove. To, da bo Francija vztrajala pri vrnitvi Alzacije in

04

Redko kdo je vedel več o tleči zameri rojakov (in kako jo izrabit) kot desetar iz Münchna. V treh letih se je neznan veterani Adolf Hitler prelevil v »kralja Münchna«, ki je z nastopi polnil največje dvorane v mestu.

Lorene, ki ju je izgubila v vojni leta 1870/71, je bilo mogoče predvideti. Tudi finančna odškodnina ni bila presenečenje. Vendar to dvojce francoskemu premieru Georgesu Clemenceauju ni bilo dovolj.

V 231. členu mirovne pogodbe so Nemčijo prisilili k priznanju, da je izključno ona odgovorna za vojno – na podlagi tega so zmagovalke zahtevale precejšnjo odškodnino. Clemenceauju ni šlo le za poravnavo, temveč je hotel Nemčijo omejiti tako, da bi jo nenehno slabil.

Mikavno je razmišljati, kaj bi se zgodilo, če bi predsednik Woodrow Wilson ostal pri svoji prvotni nameri, da se ZDA ne vključijo v vojno. Nemci so bili taktično skoraj vso vojno korak pred nasprotniki. Kar jim je manjkalo pri materialu in ljudeh, so nadomestili z inovacijami pri bojevanju.

Francija je bila poleti 1917 dejansko na robu zloma. Padlo je milijon vojakov. Čeprav je generalštab nenehno premeščal vojskujoče se čete, da bi se izgube porazdelile po vsej deželi in bi bile žrtve za posamezne province znosnejše, se je širil obup. Nemška družina je v povprečju imela tri do štiri otroke, francoske so imele po dva. S tem je vsaka smrtna žrtev pomenila še hujši psihološki davek. V družinah, ki so imele le po dva sinova, so številni starši nenadoma ostali brez otrok.

Tudi med vojaki se je širila vdanost v usodo. Po uničujoči ofenzivi na reki Aisne, med katero so Francozi v nekaj dneh izgubili 130 tisoč mož, je precejšen del vojske začel stavkati. General Philippe Pétain je vojakom po poplavi obravnave na vojaškem sodišču obljubil, da jih ne bo več pošiljal v velike ofenzive. Vendar je bila s tem njegova vojska le še pogojno uporabna.

Veliko torej govori v prid tezi, da bi Francozi brez upanja na izboljšanje razmer sklenili separatni ali posebni mir z nemškim cesarstvom. Zlom antante bi bil mogoč, saj je bila tudi Rusija že na robu preživetja. Čeprav so bili Britanci po treh letih vojne kljub grozljivim izgubam še presenetljivo bojeviti, se kraljestvo brez zaveznikov na celini verjetno ne bi moglo več bojevati.

Vojno srečo so tako krojile Združene države Amerike. Od pomladi 1918 so imele nemške nasprotnice na voljo skoraj neomejen dotok spočitih enot; do avgusta so iz ZDA v Evropo poslali 1,3 milijona mož. »Nemška vojska je zdržala dlje kot druge, njeni vojniki so bili v povprečju izpostavljeni večjim obremenitvam in njihova bojna učinkovitost je bila večja – a vojska je vseeno izžrpala moči,« se

glasi bilanca, ki jo je v izstopajoči študiji Velika vojna napravil politolog Herfried Münkler.

Ko so zavezniške sile 27. septembra prodrle čez Siegfriedovo črto, zadnji obrambni položaj nemške vojske na zahodu, se je tudi najvišje vojaško vodstvo na čelu z generalom Erichom Ludendorffom

zavedalo, da je vojna izgubljena. General je doživel živčni zlom in naslednji dan prosil cesarja, naj mu dovoli začeti pogajanja o ustavitvi spopadov – toliko o nožu, ki naj bi ga bili politiki na domači fronti zarinili srčni vojski v hrbet.

Versailles danes velja za največjo napako s Francozi v vlogi maščevalne

Kdor bere življenjepise ljudi, kot je bil Kurt Franz, zadnji vodja taborišča v Treblinku, ugotovi, da so nacistični krvniki in množični morilci vse do začetka šestdesetih let v Nemčiji živeli, kot da se ne bi bilo nič zgodilo.

zmagovalke. Vendar so bile v resnici ZDA tiste, ki niso bile kos odgovornosti.

Wilson je zasnoval novo ureditev sveta, v kateri so vsem narodom priznali pravico do samoodločbe. A ko bi se moral dejansko izkazati v novi vlogi hegemonu, mu je kongres spodnesel tla pod nogami, saj je predsednika zavezal k strogi politiki nevmešavanja. Evropejci so bili spet odvisni od sebe, le da tokrat v popolnoma drugačni sestavi kot pred izbruhom vojne.

Britanci, ki so vanjo vstopili kot upniki sveta, so jo končali kot dolžniki ZDA. Francozi so bili sicer med zmagovalci, a dejansko niso bili več vojaška velesila. Iz strahu pred sosedi so se vkopali in ob meji uredili številne bunkerje in utrdbe na razdalji več kot tisoč kilometrov – to je bilo prej psihološko vkopavanje kot dejanska zaščita, kar se je potrdilo leta 1940. Edina sila, ki si je spet drznila začeti vojaško akcijo, je bila, protislovno, prav Nemčija, čeprav naj bi jo ravno z versajsko pogodbo odvrnili od takšnega početja.

Že med mirovnimi pogajanjmi se je pokazala neodločnost ZDA, katerih politična elita se je prepirala o tem, kako naj odigra vlogo nove svetovne velesile. Tako so sklenili mir, katerega izhodišča niso bila dovolj odločno zastavljena, da bi dolgoročno oslabili nemški imperij, hkrati pa so bila prestroga, da pri premagancih ne bi zbudila želje po priložnosti, ko bi mirovni dogovor lahko poteptali.

Zahteve zmagovalcev z nemškega vidika niso bile le pretirane, temveč so Nemčijo tudi nenehno opominjale na poraz. Vojno odškodnino, ki je nazadnje pod silnimi pritiski dosegla vrednost 132 milijard zlatih mark, bi Nemčija odplačevala 66 let. K temu je treba prišteti še 26 odstotkov vrednosti izvoza. Obveznosti so ostale ponovno združeni Nemčiji in dolg je bil v celoti poplačan šele leta 2010, ko so bile poravnane še zadnje obresti. Boleče je bilo predvsem to, koliko let je trajalo odplačevanje.

Redko kdo je vedel več o tleči zameri rojakov (in kako jo izrabiti) kot desetar iz Münchna. V treh letih se je neznani veteran Adolf Hitler prelevil v »kralja Münchna«, ki je z nastopi polnil največje dvorane v mestu.

Podpis versajske pogodbe, ki so ga izsilili zavezniki, je bil osrednja tema Hitlerjevih govorov. Ni bilo zborovanja, kjer se ne bi spomnil sramotne pogodbe, s katero je bila Nemčija za nedoločen čas ponižana v dekle. Osrमतitev, za katero so bili krivi zmagovalci, je bila skupinska travma, ki je povezala ljudi še daleč zunaj kroga pripadnikov nastajajoče nacistične stranke.

Kar je bil sprva predvsem psihološki problem, je z izbruhom gospodarske krize postalo vprašanje obstoja. Do leta 1929 je nemško gospodarstvo tudi zaradi ameriških naložb nekako preživelo. Tega leta pa so upniki z druge strani oceana zavrli dotok

- o6 **Zasedba Nemčije: Francoski tanki v Porurju leta 1923.**
- o7 **Megalomanska inflacija v Nemčiji: bankovce so uporabljali za tapete.**

denarja in država se je znašla v vrtincu depresije. Zaradi deflacijske politike kanclerja Heinricha Brüninga se je število brezposelnih povečalo na več kot šest milijonov.

Kljub porazu leta 1918 so nemški častniki ohranili ponos: vsem od generalštaba navzdol se je zdelo samoumevno, da Francozi zgolj s svojimi močmi ne bi nikoli zmagali. Če zmagovalci slavi le zaradi tuje milosti, lahko takšen razplet pri nasprotniku zbudi različne zamisli in želje. To je veljalo tudi za Hitlerja, ki je razmišljal, zakaj v drugem poskusu ne bi popravil napak iz prvega.

Ko se je leta 1940 začel napad na Francijo, se je nemška vojska učila tudi iz napak. Nemci so v ofenzivah vedno znova pogoreli zaradi taktičnih težav, spodletelo jim je pri poskusih, da bi topništvo in pehoto dopolnjevali dovolj hitro, da bi jurišni odredi ohranili napadalni zagon. Zato so tankovske enote povezali z bojnimi letali, ki so delovala kot leteče topništvo. Tako je prodiranje potekalo s hitrostjo, kakršne vojska dotlej ni poznala. Nemške čete so bile v dveh dneh pri reki Meuse, po šestih tednih pa je Francija kapitulirala. To je bil največji poraz ponosnega naroda v vseh vojaški zgodovini: ko so Francozi položili orožje, polovica vojakov sploh še ni prispela na območja bojevanja.

Za večino nemških častnikov je bila zmaga nad Francijo zadoščenje, po katerem so hlepeli – za vrhovnega poveljnika pa je bil bojni pohod na zahod le prva etapa v precej obsežnejši osvajalni vojni. Svet se je tako še drugič spremenil v pekel na zemlji, in kar se je začelo kot povračilna vojna, se je sprevrglo v uničevalno vojno, še bolj brezobzirno in totalno, kot so bili množični poboji pred tem.

Kaj storiti z Nemčijo? To so se zavezniške sile poleti 1944 spraševale že drugič. Najkasneje po izkrcanju Američanov v Normandiji je bilo vsem jasno, da so tretjemu rajhu šteti dnevi. A tako so se znašli pred enako težavo kot četrto stoletje prej: kako preprečiti, da bi Nemčija kmalu po porazu spet začela načrtovati naslednjo vojno?

Med možmi, ki so se s tem vprašanjem ubadali že dlje, je bil tudi ameriški finančni minister Henry Morgenthau. Zanj so bili

Nemčije ne smemo preveč oslabiti, morda jo bomo še potrebovali proti Rusom, je Churchill že leta 1943 namignil zunanjemu ministru Anthonyju Ednu.

Nemci narod, katerega sla po vojskovanju je neustavljiva. Ker po tretjem poskusu, da bi prevzeli nadzor nad svetom, ne bi bilo nikogar več, ki bi se jim postavil po robu, je bilo treba ugotoviti, kako jih onemogočiti – to je bilo vprašanje obstoja ne le Evrope, temveč človeštva.

Septembra 1944 je Morgenthau predsedniku predstavil načrt, v katerem je predlagal uničenje nemške težke industrije. Vse, kar bi bilo uporabno pri proizvodnji orožja, naj bi uničili, razglasili za razlaščeno ali postavili pod mednarodni nadzor. To pomeni, da Nemčija ne bi več smela imeti kemične, jeklarske in elektroindustrije.

Nemci ne bi smeli nikoli več sestaviti česarkoli, kar bi bilo nevarnejše od opekača, sesalnika ali kodralnika, je pisalo v daljši različici njegovega načrta za Nemčijo, ki ga je po vojni objavil v knjigi. »Dolga leta bodo stroje zamenjevale njihove roke, da bodo iz tal iztisnili, kar je mogoče.«

Morgenthau je imel vplivnega nasprotnika: ameriško zunanje ministrstvo in vojska v Evropi sta odločno nasprotovala temu, da bi Nemčijo poslali nazaj v srednji vek. Če bi storili kaj takšnega, bi morali računati na več milijonov mrtvih zaradi lakote, saj Nemčija po njihovem sploh ne bi mogla prehraniti prebivalstva, če ne bi bilo izvoza. A finančni minister ni znal biti le zelo prepričljiv, temveč je imel na svoji strani tudi predsednika Roosevelta. Njuni ženi sta bili dobri prijateljici in zasebno so se veliko družili.

Poleg tega Roosevelt ni maral »Hunov«. Očeta, ki je bil srčni bolnik, je v otroštvu večkrat spremljal v zdravilišče v Bad Nauheimu in pri tem razvil izrazito nenaklonjenost do dežele in njenih prebivalcev. Med njegove klasične anekdote sodi zgodba, kako so ga na en sam dan kar štirikrat prijeli, med drugim tudi, ker je pljuval koščice češenj. »Nemce moramo trdo prijeti,« je Roosevelt zaupal finančnemu ministru. »Ali jih kastriramo ali pa kako drugače poskrbimo, da se med njimi v prihodnje ne bodo več rojevali ljudje, ki bodo nadaljevali po starem.«

Na srečanju med Rooseveltom in britanskim premierom Winstonom Churchillom septembra 1944 v Quebecu je očitno obveljal Morgenthauov predlog. Churchill je sprva sicer odločno nasprotoval načrtu in je Morgenthauu zarenčal, da se ne bo pustil prikleniti na »mrtvo Nemčijo«. A nato je spregovoril denar: Churchill je nujno potreboval novo ameriško posojilo – in tako sta poglavarja zapisala svoje začetnice

na dokument, s katerim so potrdili, da se bo Nemčija spremenila v »deželo pretežno podeželskega in pastoralnega videza«.

A takšna usoda je bila Nemcem navsezadnje prihranjena, za kar sta imela zasluge ogorčena ameriška javnost in strah pred Rusi.

Roosevelt je sanjal o dolgoročnem zavezništvu s Sovjetsko zvezo, njegov naslednik Harry S. Truman pa ni gojil utvar o značaju ruskega diktatorja Stalina. Tudi Churchilla ni bilo treba prepričevati o njegovi zlonamernosti. »Nemčije ne smemo preveč

oslabiti, morda jo bomo še potrebovali proti Rusom,« je Churchill že leta 1943 namignil zunanjemu ministru Anthonyju Ednu. »Ne bi rad, da tisti, ki bo ostal v Evropi, ostane sam z medvedom.«

Tako so se zahodne sile drugače kot leta 1918 odločile za velikodušnost. Kdor je živel na zahodnih zasedbenih območjih, mu je koristilo, da so ZDA v Versaillesu pozabile na svoj načrt. Kdor je imel smolo in je konec vojne dočakal na vzhodu, je občutil breme vojne, ki bi ga pravzaprav morala nositi vsa

Nemci so upoštevali nauke vojn. Mnenje, da jim v roke nikoli več ne sme priti orožje, so srečno razoroženi v dolgih letih ponotranjili. Z začetkom mirovnih gibanj je pacifizem postal državna politika.

08 Konferenca v Jalti na Krimu, kjer so veliki trije razdelili svet po drugi svetovni vojni. /Foto: Profimedia

dežela. Da so popravili še to krivico, je moralo miniti nadaljnjih 44 let.

Pacifikacija Nemčije z dobronamerno prevzgojo je bila poskus, ki se ga na takšen način niso lotili še nikoli prej, in za vse vpletene je bil presenetljivo uspešen. Prav narod, ki je celino dvakrat potegnil v vrtnec vojne, se je spreobrnil v zgled demokratičnosti in evropsko povezovalno silo.

Tokrat so vse naredili drugače. Namesto da bi premaganki razsežnost poraza nenehno ponazarjali s poniževalnim odnosom do nje, so ZDA državo, ki je bila na vseh ravneh popolnoma uničena, popeljale nazaj v družbo drugih narodov. Zmagovalci so bili popustljivi tudi pri pravosodni obravnavi:

omejili so se na sodni pregon peščice najhujših zločincev, večina pa jo je odnesla s formalnim zaslišanjem, s čimer je bilo zadoščeno sklepu o denacifikaciji.

Šele po dveh desetletjih, po letu 1963, se je z auschwizkimi procesi začelo dejansko razčiščevanje zločinov. Kdor bere življenjepis ljudi, kot je bil Kurt Franz, zadnji vodja taborišča v Treblinku, ugotovi, da so nacistični krvniki in množični morilci vse do začetka šestdesetih let v Nemčiji živeli, kot da se ne bi bilo nič zgodilo.

Nemci so upoštevali te nauke. Mnenje, da jim v roke nikoli več ne sme priti orožje, so srečno razoroženi v dolgih letih ponotranjili. Z začetkom mirovnih gibanj je

pacifizem postal državna politika. Že prisega rekrutov v soju bakel lahko zbudi nejevoljo.

Ko se Nemci česa lotijo, to opravijo temeljito. Med neverjetno menjavo vlog so se znašli v položaju nespornih zločincev, ki druge poučujejo, kako je mogoče tudi brez orožja doseči mir. Še leta 1989 ni bilo malo takšnih, ki so verjeli, da mora Nemčija ostati razdeljena, da bi duhove preteklosti držali v šahu. »Nikoli več Nemčije« je bilo na Zahodu slišati enako pogosto kot »Smo en narod«.

Nezaupanje vase še do danes ni povsem izkoreninjeno. V evropski razpravi je strah, da bi se vse spet zasukalo čisto drugače, prikrit, vendar jasno zaznaven. Skoraj ni poziva k evropski solidarnosti, v katerem se ne bi sklicevali na vojno in dolžnost, da varujemo mir. Vključevanje v Evropsko unijo velja za nekakšno samoomejevanje nemškega velikana, s katerim naj bi pri sosedih pomiril strahove pred svojo velikostjo in gospodarsko močjo.

Britanski zgodovinar Niall Ferguson, ki se posveča zgodovini gospodarstva, je opozoril, da prispevek Nemčije k evropski integraciji približno ustreza obveznostim, ki jih je država prevzela z versajsko pogodbo. Če upoštevamo samo neto prispevek v proračun Evropske unije, je Nemčija med letoma 1958 in 1992 preostali Evropi plačala več kot 163 milijard mark. K temu je treba prišteti še 379,8 milijarde nepovratnih transferjev, je izračunal Ferguson.

Zavzetost Nemcev, da bi s transferji prispevali k miru v Evropi, se je med evrsko krizo vidno zmanjšala. Kako živi so še vedno spomini na obe svetovni vojni, dokazuje dejstvo, da se stranki, ki je nedvoumno kritična do Evrope, ni uspelo prebiti v nemški parlament.

Morgenthau je do smrti leta 1967 vztrajal pri prepričanju, da Nemčije ni mogoče pacificirati. »Premladi ste, da bi lahko sodili, ali je bil Morgenthauov načrt napaka ali ne,« je zavrnil svojega biografa, ko ga je ta hotel pripraviti do priznanja, da je bil njegov načrt zgrešen. »Stavim, da se boste morali pred smrtjo tudi sami bojevati z Nemci.«

Nekdanji ameriški finančni minister je tako kot številni zgodovinarji v prvi svetovni vojni videl začetek – vendar ne le 30-letne, temveč stoletne vojne. x

© Der Spiegel

MLADININ DVD

Že deseto leto zapored vam ponujamo možnost, da si vsak teden izberete nov film na devedeju. Na voljo je več kot 500 različnih naslovov!

www.mladina.si/trgovina

»Rešili smo svet«

Vstop Združenih držav Amerike v vojno leta 1917 pomeni začetek njihovega razvoja v velesilo. A takratni predsednik Wilson ni mogel uresničiti smelih načrtov, ki bi zagotavljali mir. Odtlej se idealisti in realisti prepirajo, kakšna bi morala biti ameriška zunanjepolitična usmeritev.

»Sarajevo v različici 21. stoletja.« S temi besedami je politologinja Anne-Marie Slaughter, najbližja sodelavka zunanje ministrice Hillary Clinton, opisala, kaj se pripravlja pred kitajsko obalo, tam, kjer se prekrivajo ozemeljske zahteve več držav.

Primerjava s časom pred izbruhom prve svetovne vojne se ponuja kar sama: Kitajska, »ta nemški rajh sodobnega časa«, pravi ameriški zgodovinar Robert Kagan, je vzpenjajoča se svetovna sila, ki si mora šele zagotoviti svoje mesto med državami, kljub temu pa že jasno kaže svoje zahteve po virih surovin, zastrašuje svoje sosede in si prizadeva z ogromnimi pomorskimi bojnimi silami ohraniti svoje trgovske poti.

Z vsem tem bi bila Kitajska zlahka tekunica druge svetovne velesile: Združenih držav Amerike, ki jim v tej zgodovinski primerjavi pripada vloga Velike Britanije. Tako kot takrat Združeno kraljestvo danes ZDA poskušajo pridobiti zaveznice med sosedami svoje tekmece. Pekinško vodstvo pa je na poskuse, da bi obkolili kitajsko državo, odgovorilo podobno ogorčeno kot takrat histerično nemško cesarstvo.

Tiha kriza na Vzhodnokitajskem morju torej vnovič izpostavlja, da ima prva svetovna vojna sto let pozneje še vedno pripravljenih nekaj

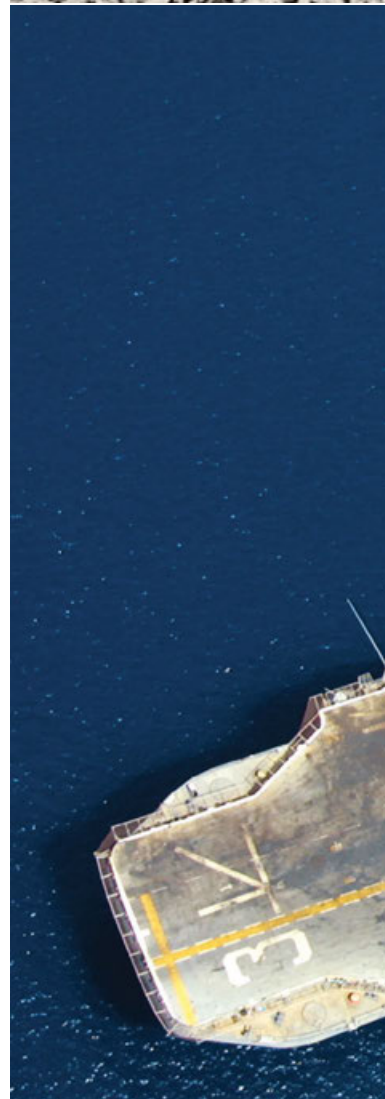
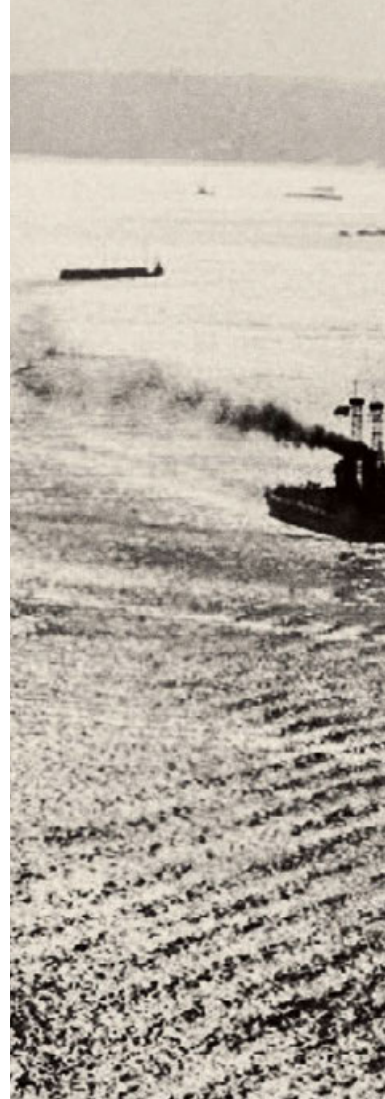
Piše: Hans Hoyng

zgodovinskih naukov, in na obeh straneh je mogoče zaznati poskuse politikov, da bi se izognili takratnim napakam. Le nečesa v tej primerjavi ni najti: države, ki bi lahko prevzela vlogo ZDA, kakršne so bile takrat, in ki bi s svojim poznejšim posredovanjem lahko odločila o vojni, nato pa prehitela tako zmagovalce kot poražence.

Z vstopom ZDA v prvo svetovno vojno leta 1917 se je začel njihov pohod na položaj svetovne velesile. V Washingtonu je bilo nekaj politikov, poroča nemški zgodovinar Herfried Münkler, ki so si zastavili prav takšen cilj. Takratni finančni minister William Gibbs McAdoo, zet predsednika Woodrowa Wilsona, je že koval načrte, kako bi britanski funt kot vodilno mednarodno valuto nadomestil z ameriškim dolarjem.

A njegov tast, pravnik in politolog, edini ameriški predsednik, ki je v politiko vstopil kot vodja ene od univerz, ni imel takšnih prozaičnih načrtov. Wilson je bil pobožen idealist, potomec škotskih prezbiterijancev, vendar povsem prizemljen in v marsičem, na primer v svojem rasizmu, sin ameriškega juga, ki je hotel rešiti svet ter enkrat za vselej končati vojno.

To mu seveda ni uspelo. Mir je trajal le dvajset let. A na argumente, s katerimi je prepričal svoje rojake, da so se odpovedali osami na drugi

Izplule ameriške bojne ladje v New Yorku leta 1918: mir brez zmage.

Ameriška letalonosilka Belleau Wood leta 2002: luč v temnem predoru nesvobode in odvisnosti. /Foto AP

Z vstopom ZDA v prvo svetovno vojno leta 1917 se je začel njihov pohod na položaj svetovne velesile.

ZDA v prvi svetovni vojni

1914

19. AVGUST

Ameriški predsednik Woodrow Wilson je v ameriškem kongresu povedal, da bi ZDA morale ohraniti nevtralnost. A je nato vse izraziteje podpiral Veliko Britanijo s posojili, orožjem in hrano.

OD JESENI

Britanska blokada na morju je ustavila trgovino ZDA s centralnimi silami.

1915

7. MAJ

Potniška ladja Lusitania se je potopila po nemškem podmorničkem napadu; umrlo je 1198 ljudi, med njimi 128 ameriških državljanov. V ZDA so se okrepili protesti proti Nemčiji.

1916

12. DECEMBER

Centralne sile so predsedniku Wilsonu ponudile primirje.

1917

1. FEBRUAR

Nemška mornarica je spet začela vojno s podmornicami brez omejitev.

6. APRIL

ZDA so napovedale vojno Nemčiji.

MAJ

ZDA so uvedle vojaško obveznost za vse moške, stare od 21 do 30 let; nazadnje so jih vpoklicali 4,75 milijona.

1918

8. JANUAR

Wilson je v kongresu predstavil svoj načrt s 14 točkami; med drugim je zahteval avtonomijo vseh narodov in ustanovitev mednarodne organizacije – Društva narodov.

ZAČETEK POLETJA

Po počasni mobilizaciji in usposabljanju ameriških čet so se ameriški vojaki pridružili Francozom in Angležem na zahodni fronti – in tako pripomogli k svežemu zagonu v boju proti Nemcem.

strani Atlantskega oceana in se vmešali v dogajanje v Evropi, se ameriški politiki sklicujejo še danes, ko morajo upravičevati vojaško posredovanje.

S tem je Wilsonu uspelo nekaj izjemnega: pozornost nekdanjih britanskih kolonij je spet usmeril na Evropo – in dobro stoletje je stara celina ostala zdaj bolj, zdaj manj izrazito v središču ameriške politike. Evropa se menda umika v ozadje šele zdaj, v času ameriškega predsednika, ki je tako kot Wilson odlikovan z Nobelovo nagrado za mir in je prav tako nagnjen k velikim, z idealizmom in patosom prežetim govorom, a mu enako kot Wilsonu grozi neuspeh. Živahna Azija je namreč mamljivejša.

A takrat je bila stara celina svetovno vozlišče. Vojna je do konca leta 1916 terjala življenje milijonov vojakov in zdelo se je, da v vojno vpletene strani niso sposobne končati morije. Wilson ni videl druge možnosti, kot da se vmeša. V senatu je 22. januarja 1917 pojasnil svojo predstavo o miru: dolžnost ZDA naj bi bila, da sodelujejo pri vzpostavljanju trajnega miru.

Kdor bi rad spet sestavil razbiti svet, se ne sme poglobljati v »ravnovesje moči«, temveč v »skupne moči«, ne v »urejeno tekmovalnost«, temveč v »s skupnimi močmi urejen mir«. Skratka, le mir brez zmage bi lahko končal vojno v Evropi.

S tem je Wilson jasneje kot dotlej poudaril, katero stran podpira v izhodiščnem konfliktu ameriške zunanje politike. Na eni strani so bili realisti, ki so si prizadevali izenačiti interese različnih držav tako, da bi dobili čim trdnejše ravnovesje.

Na drugi, Wilsonovi strani so se prepirali predstavniki idealističnega krila, ki se je kasneje poimenovalo po njem. Njegova zunanja politika izhaja iz predstav, podedovanih iz puritanskih pionirskih časov, po katerih so ZDA biblično mesto na vrhu hriba, ki je zgled vsem drugim državam. Imajo

poslanstvo, ki so ga dolžne uresničevati tudi zaradi soigralk, so luč v temi nesvobode in odvisnosti.

Wilsonu je z ognjevitimi govori uspelo prepričati večino v kongresu. To so bile »najplemenitejše izjave, ki so prišle iz človeških ust vse od deklaracije o neodvisnosti«, je žarel senator Ben Tillman, v časniku New York Times pa so pisali o »moralni preobrazbi« ameriške politike.

Nemci, ki dotlej niso bili nenaklonjeni zamisli o mirovnih pogovorih, so devet dni pozneje odgovorili z nadaljevanjem neomejene vojne s podmornicami. Wilson je pobledele, ko mu je zasebni sekretar Joseph Tumulty posredoval to vest: »To pomeni vojno.«

Wilson je 5. marca 1917 uradno začel svoj drugi mandat in mož, ki v svojem uvodnem govoru štiri leta prej zunanje politike ni niti omenil, je poznal le še eno temo: vojno. »Nismo več provincialci,« je zagotavljal, saj naj bi z vojno v Evropi postali državljani sveta. Slab mesec dni pozneje je kongres končno prosil za dovoljenje, da Nemčiji napove vojno. ZDA so se bojevale za osvoboditev narodov, vključno z nemškim. Takrat je bil izgovorjen stavek, ki so ga ameriški predsedniki v rahlo prilagojenih različicah že večkrat ponovili, da so upravičili vojaško posredovanje – in tega ni nihče naredil jasneje in manj verodostojno kot George W. Bush pred napadom na Irak. »Svet mora postati varen za demokracijo,« je rekel Wilson.

Potem ko so v Rusiji boljševiki zrušili carski režim, je Wilson govoril o vojni med demokracijo in silami absolutizma. Nemški zgodovinar Karl Dietrich Erdmann je leto 1917 imenoval tudi znamenito leto svetovne zgodovine: vstop Washingtona v vojno in oktobrski revolucija sta poskrbela, da je Evropa izgubila vlogo glavne igralke v svetovni zgodovini.

A navdušenje ob Wilsonovem govoru se mu je zdelo nenavadno. »Moj današnji govor je bil sporočilo smrti za naše mlade moške,« je povedal zvestemu sekretarju Tumultuju, »kako nenavadno, da so mi ploskali«. Nato se je predsednik naslonil z glavo na pisalno mizo in zaihtel, »kot bi bil otrok«, je povedal sekretar.

Vojaško moč ZDA je nemški generalštab uvrstil nekam med Belgijo in Portugalsko. Ta ocena ni bila povsem zgrešena, vendar štab pri njej ni upošteval, kako hitro je prihajajoča industrijska sila lahko zagotovila dodatne moči. Wilson je najprej mobiliziral floto, ki se je odzvala na nevarnost

Vojna je do konca leta 1916 terjala življenje milijonov vojakov in zdelo se je, da v vojno vpletene strani niso sposobne končati morije. Wilson ni videl druge možnosti, kot da se vmeša.

- 03 Potop Lusitanie – risba iz maja 1915.
 04 Plakat vojne propagande 1918: nismo več provincialci.

nemških podmornic. Poleg tega je lahko zaplenil 97 nemških in avstrijskih ladij v ameriških pristaniščih, kar mu je zadostovalo, da je v Evropo prepeljal 40.000 vojakov. Do jeseni 1918 naj bi jim sledila dobra dva milijona pešakov.

Wilson je med svoje najtesnejše sodelavce imenoval newyorškega finančnika Bernarda Barucha. Baruch in njegovi pomočniki, ki jih je izbral med najvidnejšimi imeni v industriji, so naloge opravljali osupljivo hitro. Med letoma 1914 in 1918 se je nominalni bruto domači proizvod ZDA povečal za dvakrat. Nemški feldmaršal Paul von Hindenburg je v Baruchu videl dejanskega zmagovalca nad Nemčijo.

Wilson pa se je bojeval tudi za srce in razum svojih rojakov. Predsednik je za to, da bi »evangelij amerikanizma« razširil v zadnji kotic z zemlje, sestavil pravo propagandno ministrstvo, ki je delovalo po vsem svetu, in sicer je bil to komite za javne informacije, vodil pa ga je novinar George Creel. Njegova knjiga *How we advertised America* (Kako smo oglaševali Ameriko) je dve desetletji pozneje navdušila tudi šefa nacistične propagande Josepha Goebbelsa.

Zakon o vohunjenju, ki so ga sprejeli leta 1917, je bil v primerjavi s komitejem manj nedolžen. Prah z njega so otrsli šele lani, da bi ga uporabili proti neprijetnim zvižgačem, kot sta Bradley Manning in Edward Snowden. Zakon je vladi omogočil veliko več kot samo odpoklic tujih agentov: po sprejetju zakona je lahko po svoji presoji odločila, ali je na primer kritika vojne že najhujša izdaja. Skupaj z dopolnilom je bil zakon o vohunjenju iz leta 1917 hud udarec za svobodno izražanje mnenja.

Wilson, ki se je v notranji politiki vse življenje zavzemal za liberalna načela, je neusmiljeno udaril po odpadnikih. Zaradi nasprotovanja vladni vojni politiki so takrat obsodili 1500 Američanov, med njimi

predsedniškega kandidata socialistične stranke Eugena Debsa. Wilson, sin duhovnika, je bil sposoben takšnega sovraštva kot le redko kdo. Britanski medvojni premier Lloyd George je pozneje o svojem zavezniku bridko pripomnil: »Wilson je imel rad človeštvo, ne pa tudi ljudi.«

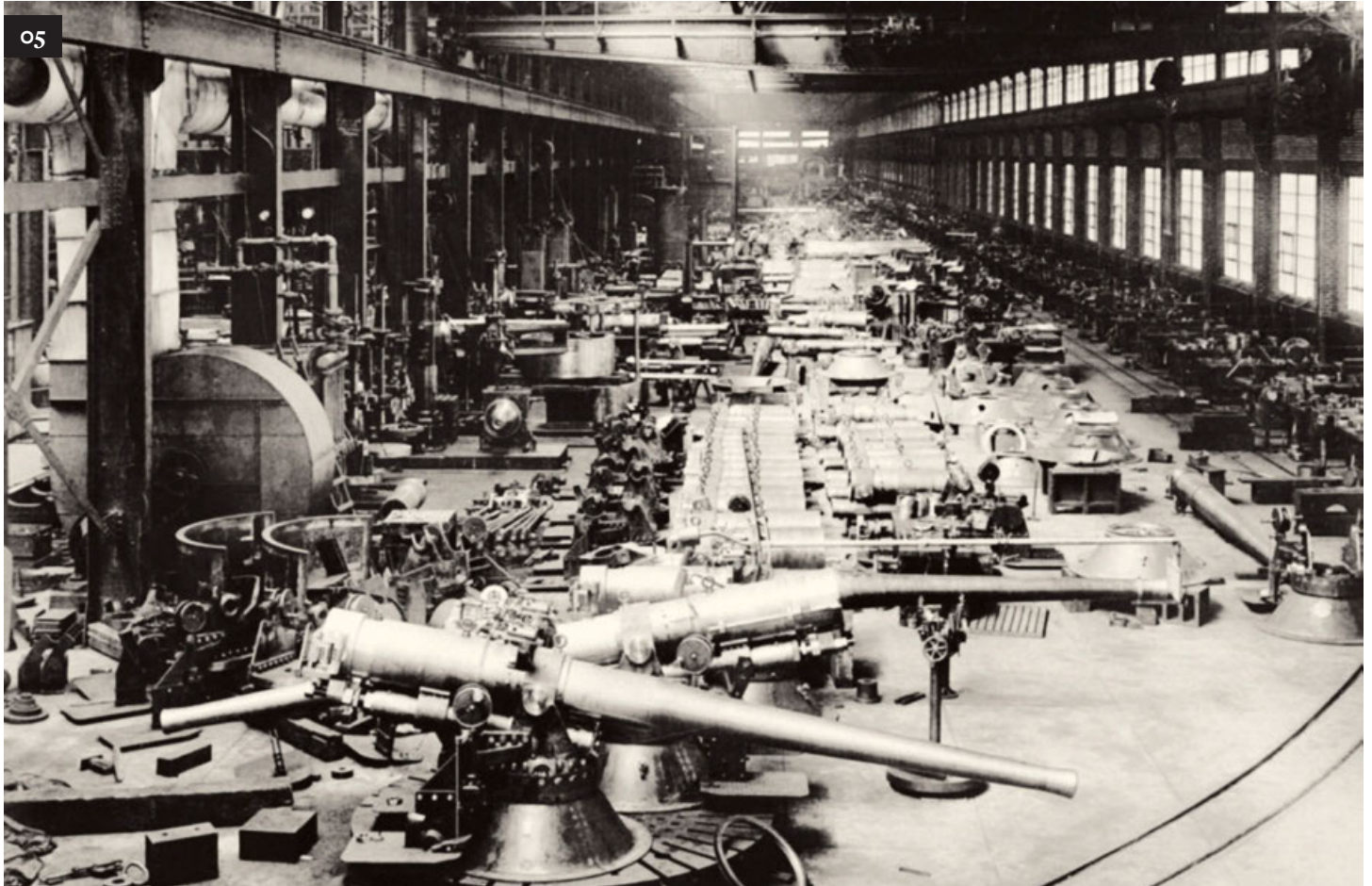
Iz pobožnega voditelja v času miru se je razvil v vojnega preroka. Na zborovanju v Baltimoru je svoje čete pozval, naj ravnajo odločno, »s skrajno silo, silo brez zadržkov in omejitev, s silo, ki prinaša pravičnost in zmago, zaradi katere pravica postane zakon sveta.«

Čez dve leti je dobil nagrado za mir.

Čeprav so Britanci in Francozi rotili Američane, naj z novimi četami z druge strani oceana nadomestijo izgube v njihovih vrstah, je vrhovni poveljnik John Pershing vztrajal pri samostojnosti svoje armade. Svoje vojake je zadrževal do zgodnjega poletja 1918, in šele po zadnjih izčrpavajočih nemških ofenzivah so Američani silovito posegli in odločilno pripomogli k temu, da so se Nemci začeli umikati.

V 584 dneh ameriškega sodelovanja v vojni je umrlo 116.516 ameriških vojakov in

Navdušenje ob Wilsonovem govoru se je zdelo nenavadno. Ljudje so mu ploskali, ko je napovedal, da bo poslal mlade moške v smrt. A po govoru se je Wilson naslonil z glavo na pisalno mizo in zaihtel.

mornarjev, od tega jih je približno pol pokosila španska gripa, ki se je leta 1918 razširila po Evropi. 204.002 vojaka sta bila ranjena, 3350 pa jih je bilo pogrešanih.

Ko je nova nemška vlada pod Maxom von Badnom na začetku oktobra 1918 predsedniku Wilsonu ponudila premirje, se je ta počutil kot zmagovalec, ki mu poslej pripada tudi naloga, da na novo uredi evropske države: »Rešili smo svet in ne bom dopustil, da bi Evropejci to kdaj pozabili.«

Velike besede, a za takšno samozavestjo se skriva tehten razlog. ZDA so prvo svetovno vojno končale kot vodilna industrijska sila. Nobena druga država ni imela primerljivih izkušenj z množično proizvodnjo blaga. ZDA so po uvedbi splošne vojaške obveznosti čez noč ustvarile močno vojsko, ki ni utrpela niti približno tako velikih izgub kot Velika Britanija, Francija in Nemčija.

Evropske zmagovalne sile so bile pri ZDA zadolžene za okoli deset milijard

dolarjev. Brez dobave življenjskih potrebščin iz ZDA izčrpana celina ne bi preživela. Nemški sociolog Max Weber je takrat proško napisal, da ni več mogoče preprečiti ameriške prevlade v svetu.

Wilson se je 4. decembra 1918 na krov ladje George Washington vkrcal kot zmagoviti vojskovodja – to je bila prvo potovanje kakega ameriškega predsednika v Evropo sploh.

Wilson je v plašču iz medvedjega krzna stal na mostu poleg kapitana in gledal, kako so ga z ladij, ki so plule mimo, pozdravljali ljudje. Potoval je v Pariz, kjer je z drugimi zmagovalci nameraval pripraviti dokument, ki bi moral zagotoviti predvsem eno: z vojno, v kateri je 11. novembra tistega leta orožje utilnilo, naj bi končali vse vojne. Nemški zgodovinar Klaus Schwabe je Wilsonove sanje opisal: »Wilson je kot prvi ameriški predsednik želel vzpenjajočo se svetovno silo postaviti v službo globalne ureditve sveta, ki bi namesto tradicionalnega, k vplivu

usmerjenega rivalstva sledila nekakšni svetovni notranji politiki, izhajajoči iz pravic narodov.«

Svoboda, samoodločba in večni mir: nič čudnega, da so ga v Evropi sprejeli in slavili kot odrešitelja. Herbert Hoover, kasnejši predsednik in takratni Wilsonov človek, pooblaščen za izvoz živilskih izdelkov v Evropo, je ugotavljal: »Woodrow Wilson je dosegel zenit intelektualnega in duhovnega vodenja celega sveta. Česa podobnega doslej v zgodovini še ni bilo.«

Prva postaja: Pariz. Edith Wilson, ki je bila tako kot vedno ob svojem možu, ni mogla verjeti: »Vsak košček tal so zasedali vzklíkajoči, kričeči ljudje, pločniki, zgradbe in celo veliki kostanji so bili polni mož in fantov, ki so čepeli tam kot vrabci. Strehe in okna, povsod polno ljudi, da se je človeku lahko kar zavrtelo, če je skušal odgovoriti na to poplavo dobrodošlic, ki je bučala kot neukrotljiv val.«

Privrženi Hoover pa je dodal: »Od Kristusove pridige na gori ni bilo moža s takšno moralno in politično močjo in takšnega

ZDA so prvo svetovno vojno končale kot vodilna industrijska sila. Nobena druga država ni imela primerljivih izkušenj z množično proizvodnjo blaga.

06

05 Tovarna streliva Bethlehem Steel Company v Pensilvaniji, leta 1918: bruto domači proizvod se je v štirih letih podvojil.

06,07 Ameriški vojaki v prvi svetovni vojni in Kuvajtu 2003: misijonarska tradicija.

07

znateljca miru. Bilo je, kot bi na novo zasvetila betlehemska zvezda.»

Druga postaja: London. Wilsonova so opozorili, da bodo Britanci med prvim državnim obiskom ameriškega predsednika zagotovo bolj zadržani. Šef vlade Lloyd

George je bil do Wilsona nezaupljiv, ker je upravičeno domneval, da bi za prihodnost britanskega imperija ta nova sila pomenila večjo nevarnost, kot jo je kadarkoli cesarstvo. Pa je bilo kljub temu navdušenje v Londonu enako kot na pariških ulicah. Ko

sta se Wilsonova namestila v apartmajih v Buckinghamski palači, sta kralj Jurij V. in kraljica Marija predsedniškemu paru sporočila, da je pred palačo ogromna množica ljudi in da se morajo zato skupaj pokazati na balkonu.

Brez dobave življenjskih potrebščin iz ZDA izčrpana celina ne bi preživela. Nemški sociolog Max Weber je takrat preroško napisal, da ni več mogoče preprečiti ameriške prevlade v svetu.

o8

Tretja postaja: Rim, slavljenje. Tam so Wilsonova zasuli z belimi vrtnicami. Wilsonov osebni stražar, agent tajne službe Edmund Starling, je napisal: »Sprejem v Rimu je presegel vse, kar sem doslej videl na javnih demonstracijah. Ljudje so mu vzklikali dobesedno kot bogu, bogu miru.«

Tudi Nemci so takrat vse svoje zaupanje namenjali Wilsonu. Pogoji za premirje naj bi temeljili na njegovem programu s 14 točkami, s katerim je hotel svobodo in liberalna načela uresničiti v svetovnem okviru. Pravica do samoodločbe naj bi veljala za vse narode. Program je predvideval tudi omejitve oboroževanja za celotno Evropo. A za Wilsona je bila najpomembnejša točka oblikovanje Društva narodov z vsemi pooblastili, saj naj bi to zagotavljalo mir.

Seveda je bilo veliko politikov, ki so se norčevali iz Wilsonovega idealizma. Francoski premier Georges Clemenceau se je rogala: »Ljubi bog je ustvaril deset zapovedi, Wilson pa jih potrebuje 14.« Nekdanji predsednik Teddy Roosevelt je zamisel o Društvu narodov pogrjal kot »produkt moških, ki bi najraje videli, da bi se vsi ljudje na plitkem morju solzavosti dvigovali v nebo«.

Drugi so bili manj cinčni. Mladi John Maynard Keynes, član britanske pogajalske delegacije, je napisal: »Poleg moralnega vpliva ima Wilson v rokah tudi realnost moči.« Ekonomist je novo svetovno ureditev razložil tako: »Ameriške armade so bile po številu, disciplini in oborožitvi nenadkriljive. Evropa je bila pri dobavi hrane popolnoma odvisna od Združenih držav, finančno pa od njihove

o8 Ameriški vojaki med usposabljanjem v primeru napada s plinom leta 1918. /Foto: Profimedia

velikodušnosti. Evropa ZDA že zdaj dolguje več, kot je zmožna poplačati.«

Wilson se je vehementno lotil oblikovanja Društva narodov. Z nejevoljo je zaznal, da je Britance in Francoze zanimalo predvsem to, kaj bi lahko zahtevali od Nemčije. Pripravljen bi bil celo za leto dni prestaviti pogajanja o novih mejah in vojni odškodnini

Ko so v vzhodni Evropi padle socialistične diktature, je bil to za številne Američane dokaz, da Wilsonovi ideali, povezani s svobodo in samoodločbo, še danes niso izgubili politične veljave.

– ne pa tudi pogovorov o Društvu narodov –, da bi se strasti pomirile. »Bila bi zelo velika napaka, če bi Nemčiji ponudili tehtne razloge, da bi se nekega dne maščevala,« je opozoril Wilson. Ni bil uspešen in Nemcem se je zdelo, da jih je Wilson pustil na cedilu.

Britanci in Francozi so se sicer strinjali z Društvom, tudi z desetim členom njegovega statuta, ki je predpisoval skupno vojaško pomoč v primeru napada na eno od članic. Evropskim zmagovalcem je bilo jasno, da lahko le tako računajo na prihodnjo podporo ZDA. A v naslednjih krogih pogajanj je moral tudi Wilson privoliti v kompromise. Po bolezni na začetku aprila 1919, za katero ni bila nikoli postavljena natančna diagnoza – domneve so bile različne: od gripe in encefalitisa do vrste blažjih srčnih kapi –, se je vedenje demokratov spremenilo. Dolej vedno predvidljivi predsednik je podrejenim dajal le ohlapna navodila in začel ugotavljati, da oprema njegove pariške vile žali njegov smisel za barve. Ukazal je prestaviti pohištvo: vsi kosi ene barve so morali stati na eni strani sobe, druge barve pa ob drugih stenah.

Kakorkoli že se je zdelo Herbertu Hooverju, zavezniki so očitno špekulirali, da bo Wilson pri 13 od 14 točk pripravljen skleniti kompromis, ker bo želel rešiti 14. točko, to je Društvo narodov.

In tako se je tudi zgodilo. Wilson je versajsko mirovno pogodbo podpisal kljub vsem pomislekom in opozorilom, da ta sporazum že vključuje zametke naslednje vojne.

A dejanski poraz ameriškega predsednika je šele sledil: ko se je na začetku julija 1919, po tretjem obisku Evrope, vrnil v

Washington, ga je pričakal kongres, v katerem so večino tako v senatu kot v predstavnikiškem domu imeli republikanci. In ti republikanci so bili Wilsonu podobno naklonjeni, kot so njihovi nasledniki sedanjemu predsedniku Baracku Obami. Deloma še vedno iz podobnih razlogov.

Ker bi se ZDA kot članica Društva narodov morale odreči delu svoje suverenosti, je opozicija v celoti zavrnila versajsko pogodbo in s tem tudi Društvo narodov. Šele leta 1921 so Američani z Nemčijo sklenili poseben mirovni sporazum. Wilson je tako doživel neuspeh svojega življenjskega podviga. Do senatorjev v opoziciji ni čutil sovraštva, le grenak prezir, je rekel po koncu mandata v svojih zadnjih letih življenja, zaznamovanih zaradi srčnih kapi.

Odklanjanje vseh mednarodnih združenj, v katerih Washington nima očitne prevlade, ima v ZDA dolgo tradicijo. Zamera konservativnih Američanov do Organizacije združenih narodov, naslednice Društva narodov, je v rednih časovnih razmikih zelo očitna. Za še dandanes zelo vplivno krščansko-fundamentalistično desnico je OZN celo satanovo orodje, s pomočjo katerega želi zavladati svetu.

Celo naveze, kot je Nato, so sumljive že same po sebi. Nacionalni konservativci, kot sta nekdanji obrambni minister Donald Rumsfeld in nekdanji podpredsednik Dick Cheney, bi najraje sami izbirali, kdo je njihov zaveznik in kdo ne.

Zgodovinsko bistvo vsega tega je: najpomembnejši podrejeni so takrat sodili v krog neokonservativcev, ki so sami sebe videli kot Wilsonove duhovne dediče. Namestnik vodje Pentagona Paul Wolfowitz je v

vojni proti Iraku videl zakonito sredstvo za širjenje demokracije na Bližnjem vzhodu – kar je popolnoma primerljivo z Wilsonovo namero, da jo izvozi v Nemčijo in habsburško cesarstvo.

In kakšen je bil iztržek idealistov? Je misijonarska tradicija ameriške zunanje politike sto let po neuspehu njihovega ustanovnega očeta Woodrowa Wilsona prinesla uspehe?

Na to vprašanje ni preprostega odgovora. Po eni strani so ZDA po Wilsonovi zaslugi še vedno največja svetovna sila, čeprav so si zdaj nagradile podobno veliko dolgov v tujini kot Velika Britanija po koncu prve svetovne vojne v ZDA.

V desetletjih po Wilsonu so republikanci skušali osamiti državo in jo zaščititi s carinskimi ovirami, kar je bila zgrešena politika, ki se je končala z veliko krizo. Naslednji demokrat, Franklin D. Roosevelt, je prevzel številne ideale iz Wilsonovega obdobja in še med drugo svetovno vojno zasejal seme naslednice Društva narodov, ki se lahko vsaj tu in tam pohvali, da je uspešna.

Richard Nixon in njegov zunanji minister Henry Kissinger sta kot realista, kakršna sta bila, poskušala zmanjšati nevarnosti hladne vojne z umirjanjem napetih odnosov in omejenim sodelovanjem, torej s politiko popuščanja do tekmice Sovjetske zveze.

Ko so v vzhodni Evropi padle socialistične diktature, je bil to za številne Američane dokaz, da Wilsonovi ideali, povezani s svobodo in samoodločbo, še danes niso izgubili politične veljave. In morda lahko Wilsonov pravnuk Wolfowitz upa, da bo imel nekega dne celo prav. x

© Der Spiegel

www.istrabenzplini.si

Dostava jeklenk na dom
080 1228

ISTRABENZ PLINI

Sto let vojne

Med prvo svetovno vojno sta Velika Britanija in Francija zasedli Bližnji vzhod in si ga razdelili. Ni ga prizorišča, kjer bi bile posledice takratnega spora tako žive kot v arabskem svetu.

Damask, tretje leto državljanske vojne. Na gori Kasjun, ob vznožju katere naj bi bil Kajn ubil brata Abela, se je utrdila četrta divizija sirske armade. Od nekdaj zgoraj, ugotavljajo balistiki OZN, so izstrelili rakete s strupenim plinom, ki so pristale spodaj v predmestju Mudamija in četrti Ain Tarma. V jutranjih urah 21. avgusta 2013 je umrlo 1400 ljudi; 1400 od več kot sto tisoč, ki so življenje izgubili od začetka upora.

Bagdad, nekdanja četrt s palačami za Asasin-skimi vrati. Dve leti po umiku ameriške vojske na »zelenem območju« ob kolenu reke Tigris spet vladajo Iraci. Tam so se vkopali Američani, ko jim je na zasadenem območju v Mezopotamiji postalo prevročje. A zdajšnjim oblastnikom ne gre nič bolje. Onkraj zidu, na tako imenovanem rdečem območju, spet umira na desetine, stotine, tisoče ljudi. Lani so naštel več kot 8200 ubitih.

Bejrut, prestolnica Libanona, ki jo imajo vsi Arabci tako radi. Tam živijo in se prepirajo versko in posvetno usmerjeni, muslimani in kristjani, suniti in šiiti, druzi, maroniti in Kaldejci. Odkar so se vse od Libije do Sirije razvneli boji, odkar so v Tuniziji, Egiptu in Iraku izbruhnili nemiri, se spet vsi sprašujejo: je Bejrut ravno preživel zadnji izbruh nasilja ali ima pred seboj naslednjega?

Dve leti po vstajah leta 2011 se na Bližnjem vzhodu vse znova zdi tako brezizhodno kot prej. Skoraj ni države med vzhodnim Sredozemljem in reko Šat el Arab, Turčijo na severu in Rdečim morjem na jugu, ki je v preteklih desetletjih ne bi doletela vojna ali državljanska vojna; ni države, v kateri se ne bi bali, da jih to spet čaka.

Gibanju, ki se je začelo kot arabska pomlad, grozi, da bo zamrlo zaradi uporov nasprotnikov in notranjih spopadov. A to lahko preseneti le tiste,

Piše: [Bernhard Zand](#)

ki so z vstajami v Tuniziji, Egiptu, Libiji in Siriji povezovali upanje na zgodovinski preobrat na Bližnjem vzhodu.

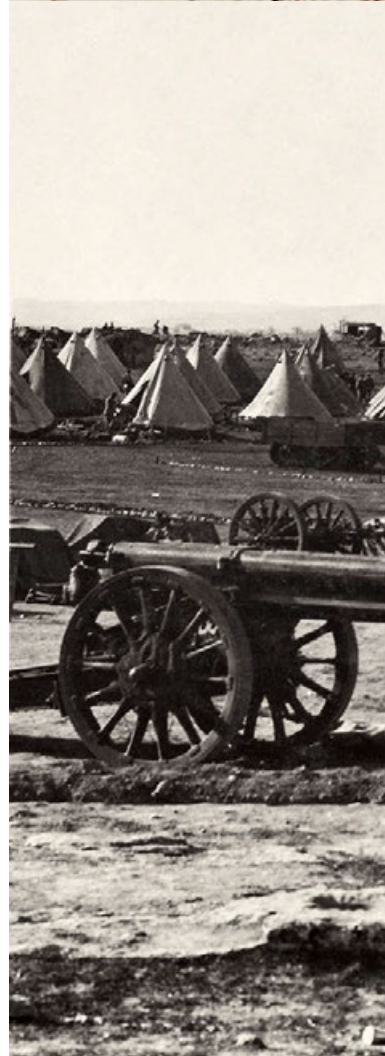
Vstaje od Magreba do Zaliva niso le krvavi novi začetek, so tudi morebitno zadnje dejanje v skoraj neprekinjeni državljanski vojni, ki se je začela pred sto leti in se ni nikoli zares končala. Na nobenem prizorišču prve svetovne vojne posledice epohalnega, iz Evrope izhajajočega spora niso tako očitne in nikjer še do danes nimajo tako neposrednega vpliva na politične odnose kot na Bližnjem vzhodu.

Druga svetovna vojna, t. i. evropska meddržavna vojna, se je končala leta 1945, hladna leta 1990, napetost, ki je v arabskem svetu izbruhnila med prvo svetovno vojno, pa je enako akutna kot prej. Po svoje je Bližnji vzhod danes tam, kjer je bila Evropa po versajski pogodbi leta 1919: pred političnim zemljevidom, na katerem niso upošteevane etnične in verske značilnosti območja.

V Afriki, Latinski Ameriki in po krvavem davku druge svetovne vojne tudi v srednji Evropi se je večina narodov sprijaznila z mejami, ki jim jih je vsilila zgodovina. Na Bližnjem vzhodu pa ni tako. Države, ki so tam nastale v letih po letu 1914, meje, ki so jih določili, v dojemanju številnih tamkajšnjih prebivalcev – in njihovih sosedov – vse do danes ne uživajo legitimnosti.

Legitimnost držav na tem območju, piše ameriški zgodovinar David Fromkin v *A Peace to End All Peace* (Mir, ki bi končal ves mir), standardnem delu o nastanku sodobnega Bližnjega vzhoda, izvira iz tradicije, iz moči in avtohtonosti ustanoviteljev – ali pa je preprosto ni.

Le dve državi širšega območja Bližnjega vzhoda, Egipt in Iran, imata tako dolgo neprekinjeno zgodovino, da njune ozemeljske celovitosti kljub hudim krizam verjetno ni mogoče izpodbijati.

Avstralski vojaki na Sinajskem polotoku 1918: bojna črta v puščavi.

Britanski napad na Jeruzalem leta 1917.

Vstaje od Magreba do Zaliva niso le krvavi novi začetek, so tudi morebitno zadnje dejanje v skoraj neprekinjeni državljanski vojni, ki se je začela pred sto leti.

Novi red na Bližnjem vzhodu

1914

10. AVGUST

Nemški križarki Goeben in Breslau sta pripluli v Dardanele in bili predani osmanski mornarici.

2. NOVEMBER

Ko sta nekdanji nemški bojni ladji bombardirali ruska črnomorska pristanišča, je Rusija osmanskemu cesarstvu napovedala vojno. Tri dni kasneje je sledila britanska vojna napoved.

1915

FEBRUAR

Zavezniške sile so napadle turški polotok Galipoli, vendar jim ga po več mesecih bojov ni uspelo zavzeti. Britanci so potem pripravljali napade na arabske province osmanskega cesarstva.

OKTOBER

Sir Henry McMahon, britanski visoki komisar v Egiptu, je Meki zagotovil podporo v sporu s Turki in pri ustanovitvi neodvisne arabske države. Britanci Francozov niso obvestili o tej podpori.

1916

16. MAJ

Britanci in Francozi so sklenili tajni Sykes-Picotov sporazum, v katerem so določili svoja vplivna območja na Bližnjem vzhodu po prvi svetovni vojni. Britanci so Arabcem ta sporazum zamolčali.

1917

11. MAREC

Britanci so zavzeli Bagdad, konec leta pa še Jeruzalem.

2. NOVEMBER

Britanski zunanji minister Arthur James Balfour je obljubil, da bo judovski narod podprl pri ustanovitvi »nacionalne domovine« v Palestini.

1918

30. OKTOBER 1918

S premirjem z Mudrosa so osmansko cesarstvo z izjemo Anatolije razdelili med Britance, Francoze in njihove partnerice.

1920

APRIL

Na konferenci v San Remu je Francija dobila mandat za Sirijo in Libanon, Velika Britanija za Mezopotamijo, kasnejši Irak. Palestina je prišla pod pristojnost Društva narodov, ki je bila 1922/23 prenesena na Britance.

Dve drugi še danes vztrajata na temeljih, ki so jih postavili ustanovitelji – turška republika z Mustafom Kemalom Atatürkom in kraljevina Savdska Arabija, ki jo je leta 1932 končno združil bin Abd Al Aziz Al Savd.

A jedro Bližnjega vzhoda sestavlja pet drugih držav in ena očitno večna nedržava. Fromkin jih imenuje otroci Anglije in Francije: Libanon, Sirija, Jordanija, Irak, Izrael – in Palestina.

Nobena skupina držav, sploh tako majhnih, v preteklih desetletjih ni doživela toliko vojn, državljanskih vojn, prevratov in terorističnih napadov kot naštetih šest. Da bi razumeli, kako je nastala ta zgodovinska anomalija, je treba upoštevati veliko dejavnikov:

žalostno zgodovino območja pred prvo svetovno vojno, neuspešnost arabskih elit in kasnejše nenehne napade velesil, vlogo političnega islama, odkritje nafte, ustanovitev Izraela in hladno vojno.

Sprožilec stotih let vojne na Bližnjem vzhodu pa je objestni sklep dveh evropskih kolonialnih sil, da bosta ta del sveta uredili v skladu s svojimi potrebami, na podlagi katerega sta dobesedno zarisali črte po puščavskem pesku – britanski zgodovinar James Barr je svoje videnje te odločitve leta 2011 naslovil prav Črta v pesku.

Še vedno ni jasno, kam vodi arabska pomlad in kaj bo nastalo iz Bližnjega vzhoda. Apokaliptični scenariji so golo ugibanje,

to pa velja tudi za upanje, da se bodo na območju vzpostavili novi, trdni politični odnosi in meje.

A iz česa izvira to pomanjkanje legitimnosti, to brezno nezaupanja, ki zastruplja Bližnji vzhod? Kako je prišlo do tega »miru, ki bo končal ves mir«?

Istanbul, poletje 1914. Glavno mesto Otomanskega cesarstva se zdi neskončno daleč od s soncem obsijane sobe v cesarski vili v Bad Ischlu, kjer je cesar Franc Jožef I. 28. julija podpisal manifest Mojim narodom! in z vojno napovedjo Srbiji začel svetovno vojno.

Več stoletij je Otomansko cesarstvo vladalo južnemu in vzhodnemu Sredozemlju od Aleksandrete do Ariša, od Magreba do Sueza. Alžirijo in Tunizijo so zasedli Francozi, Egipt je pripadel Britancem in leta 1911 si je Italija priključila Libijo. Poleg območja današnje Turčije so cesarstvo na predvečer vojne sestavljali le še Levant, Mezopotamija do Perzijskega zaliva in Arabski polotok z Jemnom.

Med prvo svetovno vojno je na Bližnjem vzhodu šlo prav za našeta ozemlja, ki so 400 let ležala v globoki senci zgodovine, nato pa so se v nekaj letih prelevila v krizno območje, katerega mesta so že v pogledih več generacij sopomenka za nemire: Basra, Bagdad, Alep, Damask, Bejrut, Gaza in Suez.

Akterji prve svetovne vojne so le okvirno slutili, da se na zadnjem dvorišču Otomanskega cesarstva skrivajo največje zaloge nafte na svetu; če bi bili to že vedeli, bi bil boj na Bližnjem vzhodu verjetno še bridkejši in še bolj nepopustljiv.

Tako pa so bili vojni cilji na obeh straneh odvisni od svetovne ureditve, ki je v naslednjih štirih letih razpadla: Velika Britanija je hotela odpreti pomorsko pot do zavezniške Rusije in si zagotoviti povezavo skozi Sueški prekop in Perzijski zaliv do Indije, Nemško cesarstvo pa je točno to želelo preprečiti.

Nekaj dni ni bilo jasno, ali bo Otomansko cesarstvo sploh vstopilo v vojno, in če bo, na čigavo stran se bo postavilo. Takoj po začetku vojne se je Istanbul pridružil Berlinu in Dunaju. Nemci in Otomani so 2. avgusta podpisali tajni sporazum in kmalu po tem sta nemški bojni ladji Goeben in Breslau izpluli iz zahodnega Sredozemlja proti Konstantinoplu. Tam so ju – uradno je bil Istanbul še vedno nevtralen – pod imenom Javuz in Midilli izročili otomanski mornarici; na ladjah je ostala nemška posadka, vendar so vsi člani nosili fese.

Drugače kot v Evropi se napetost, ki jo je v arabskem svetu ustvaril neprimeren mirovni sporazum, ni sprostila z enim samim izbruhom. Med drugo svetovno vojno je bil Bližnji vzhod le obstransko prizorišče.

S prodorom obeh bojnih križark proti pristanišču Zlati rog in z miniranjem Dardanel je nastal *casus belli*: Otomani in Nemci so s tem onemogočili povezavo Britancev in Francozov z zaveznico Rusijo. Tik zatem je ladja Goeben pod otomansko zastavo bombardirala ruska pristanišča ob Črnem morju. Na začetku novembra so Rusija, Velika Britanija in Francija Otomanskemu cesarstvu napovedale vojno. V Londonu se je porodila zamisel, da bi morske ožine sprostili z vojaškim posegom in zavzeli Istanbul.

Tri mesece pozneje je na južno konico polotoka Galipoli priplula britansko-francoska flota. Napad, ki se je začel z morja, nadaljeval pa s kopenskimi četami, se je končal žalostno in uspeh Otomanov je povzročil odstop britanskega pomorskega ministra Winstonona Churchilla, pripomogel k slovesu kasnejšega ustanovitelja turške države Atatürka in povzročil travme Avstralcem in Novozelandcem, ki so se bojevali na strani zavezniških sil.

Predvsem pa je poraz pri Galipoliju pomenil strateški preobrat v vojni na Bližnjem vzhodu. Ker načrt zavezniških sil, da bi Otomansko cesarstvo zadele v srčiko, ni uspel, so pospešeno poskušale z obrobjem – z vojaško šibkeje branjenimi arabskimi pokrajinami. Ta načrt se je časovno ujemal s prizadevanji Arabcev, da bi se otresli jarma otomanske nadvlade. Julija 1915 si je sir Henry McMahon, britanski visoki komisar v Egiptu, skrivaj dopisoval s Huseinom bin Alijem. Šerifu pokrajine Hedžas in svetega mesta Meka ter njegovim sinovom Aliju, Fejsalu in Abdulahu se je tako kot elitam v Damasku porodila zamisel o ustanovitvi arabske nacionalne države od Taurusa do Rdečega morja in od Sredozemlja do iranske meje.

Oktobra 1915 je McMahon Huseinu bin Aliju napisal pismo, v katerem je izrazil pripravljenost Velike Britanije, »da prizna neodvisnost Arabcev na območjih, katerih meje je predlagal šerif«, razen nekaj izjem. To je bila britanska polovica zgodovinskega dogovora, katerega namen sta bila razkosanje Otomanskega cesarstva in nova ureditev njegovih arabskih pokrajin.

Arabci so izpolnili svoj del dogovora. Junija 1916 so začeli upor proti Otomanom, ki je odločilno pripomogel k prodiranju britanskih čet od Sinaja prek Jeruzalema do Damska. Vojaško jih je navdihnil arheolog in agent Thomas Edward Lawrence, ki je kasneje zaslovel pod vzdevkom Lawrence Arabski.

A Britanci niso igrali z odprtimi

kartami. Upori Arabcev, je v tajnem dokumentu napisal Lawrence Arabski že na začetku leta 1916, bodo koristili imperiju, »ker so v prid našemu neposrednemu namenu, da razbijemo islamski blok in premagamo Otomansko cesarstvo«. Britanci nikakor niso razmišljali o enotni arabski nacionalni državi, o kakršni so sanjali bin Ali in njegovi sinovi. »Države, ki bi jih šerifi ustanovili po odhodu Turkov, bi bile za nas neškodljive,« je napisal Lawrence Arabski. »Arabci so še bolj nestanovitni kot Turki. Če bi ustrezno ravnali z njimi, ne bi nikoli prerasli stadija političnega mozaika, sklopa majhnih, zavistnih kneževin, ki niso zmožne ostati povezane.«

Za Britance so bili Francozi pomembnejši od arabskih soborcev, saj so s francoskimi vojaki stali v strelskih jarkih na evropskih frontah in imeli nezaslišano veliko žrtev. »Prijateljstvo Francije,« je francoskemu kolegu Georgesu Clemenceauju pozneje povedal britanski premier David Lloyd George, »je za nas vrednejše od desetih Sirij.« Francija je bila kolonialna sila, ki je že dolgo kazala težnje po osvojitvi deloma krščanskih arabskih pokrajin Otomanskega cesarstva. Velika Britanija bi območje sicer raje nadzorovala sama, a ker jo je ogrožala skupna sovražnica Nemčija, je bil London pripravljen deliti pričakovani plen.

Še ko si je McMahon izmenjeval pisma s šerifom bin Alijem, je britanski poslanec sir Mark Sykes s francoskim diplomatom Françoisom Georges-Picotom sklenil sporazum, ki je bil že v izhodišču v nasprotju z duhom te korespondence. Preostale arabske pokrajine Otomanskega cesarstva je razdelil

tako, da so območja na severu pripadla Franciji, tista na jugu pa Britancem. »Zarisa bom mejo, ki bo segala od e-ja v mestu Acre (Akko) do zadnjega k-ja v Kirkuku,« je rekel Sykes, ko je konec leta 1916 na Downing Streetu številka deset ob zemljevidu pojasnjeval vsebino sporazuma.

Dogovor med Syksom in Picotom je imperialistični dokument brez zadržkov. Ne ozira se na želje prizadetega prebivalstva, samovoljno določa etnične in verske meje arabskega ter kurdskega sveta, s čimer je napovedal spore, ki območje pestijo še sto let pozneje. »Celo po merilih tistega časa,« meni James Barr, »je bil ta dogovor nesramno sebičen«.

Senca slabe vesti je visela tudi nad razpravami o sprva tajni pogodbi. Vendar to ne spremeni ničesar, kar zadeva uresničevanje dokumenta, po katerem se je oblikoval sodobni Bližnji vzhod, prej nasprotno. Ko so novembra 1917 boljševiki strmoglavili začasno vlado in med drugimi tajnimi pogodbami objavili tudi dogovor med Syksom in Picotom, so Britanci že prevzeli dodatno nalogo – o kateri niso ničesar povedali niti Arabcem niti Francozom.

Zunanji minister Arthur James Balfour je 2. novembra 1917 sionistični zvezi v Londonu dovolil »ustanovitev nacionalne domovine za judovski narod v Palestini«. Britanci so imeli več razlogov za to, da so preganjanim Judom priznali pravico do samoodločbe in jim v ta namen obljubili kos ozemlja Otomanskega cesarstva. Med najpomembnejšimi je kritika imperializma, ki je bila z vsakim

Kingovo in Cranovo poročilo, ki ga poznajo le redki strokovnjaki, je z današnjega vidika ena največjih in popolnoma zapravljenih priložnosti v zgodovini Bližnjega vzhoda.

Sod smodnika Bližnji vzhod

Oboroženi spopadi po 1918

1936 – 1939

Splošna stavka v Palestini se je stopnjevala v arabski upor.

1948/49

PRVA ARABSKO-IZRAELSKA VOJNA

Po razglasitvi neodvisnosti Izraela 14. maja so egiptovska, libanonska, transjordanska, sirska in iraška vojska napadle judovsko državo.

1956/57

SUEŠKA KRIZA

Naser je podpril Sueški prekop. Izrael je ob podpori Londona in Pariza nato zasedel Gazo in Sinaj, vendar se je moral zaradi pritiska velesil do marca 1957 spet umakniti. Vpliv ZDA na območju se je kreplil.

1967

ŠESTDNEVNA VOJNA

Izrael se je odločil za preventivni napad, da bi prehitel združeni napad več arabskih držav, in zasedel Zahodno Jordanijo, Gazo, Sinaj, Golansko planoto in vzhodni Jeruzalem. Arabske čete so doživele popoln poraz.

1973

OKTOBRSKA VOJNA

Egiptovska in sirska vojska sta nepričakovani napadli Izrael. Napad se je končal s premirjem ob posredovanju OZN.

1980 – 1988

IRANSKO-IRAŠKA VOJNA

(PRVA ZALIVSKA VOJNA)

Po islamski revoluciji 1979 je Sadam Hussein napadel Iran. Vojna se je končala brez zmagovalca.

1991

PRVA IRAŠKA VOJNA

(DRUGA ZALIVSKA VOJNA)

Potem ko si je Irak nasilno priključil Kuvajt, je emirat osvobodila koalicija pod vodstvom ZDA. Sadam je krvavo zadušil upore iraških šiitov in Kurdov.

2003

DRUGA IRAŠKA VOJNA

(TRETJA ZALIVSKA VOJNA)

V Irak je vdrla koalicija pod vodstvom ZDA brez mandata OZN, kar je pripomoglo k padcu Sadama Huseina in sprožilo versko državljansko vojno med suniti in šiiti.

letom vojne glasnejša. Saj ne, da bi se imperialisti v britanski vladi strinjali z njo, motila jih je, sploh ker so kritiki z vnovično izvolitvijo ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona novembra 1916 dobili pomembnega somišljenika.

»Vsak narod bi moral svobodno odločiti o svoji prihodnosti,« je dejal januarja 1917 pred vstopom ZDA v vojno. Wilson takrat še ni vedel za dogovor med Syksom in Picotom, vendar se je Britancem že zdelo, da ga bodo novemu zavezniku prej ali slej morali predstaviti. Balfourjeve besede so bile tudi poskus, da bi odvrnil pričakovani odziv Američanov na britansko samovoljno preoblikovanje Bližnjega vzhoda.

Medtem so Britanci ob arabski pomoči že nizali nova vojna dejstva. Kljub silovitemu upiranju Otomanov in Nemcev so prodrli prek Sinaja in Palestine v Damask, hkrati pa

so se pomikali ob Evfratu navzgor, vkorakali v Bagdad in zasedli Mezopotamijo. Od leta 1915 do 1918 je bilo na Bližnjem vzhodu aktivnih več kot poldrugi milijon vojakov, več sto tisoč jih je padlo – k njim pa je treba prišteti še milijon Armencev, ki so jih pobili ali izstradali do smrti v Otomanskem cesarstvu.

Oktober 1918 se je prva svetovna vojna v vzhodnem Sredozemlju končala s premirjem, podpisanim v grškem pristanišču Mudros. Otomansko cesarstvo je bilo premagano in je bilo razen Anatolije razkosano in razdeljeno med zmagovalke in njihove partnerice. Bližnjemu vzhodu so vsilili mir, ki je potem končal ves mir – za vse stoletje.

Ko se je ameriški predsednik Wilson na začetku leta 1919 med mirovnimi pogajanci v Parizu sestal z britanskim premierom Lloydom Georgeem in njegovim francoskim kolegom Clemenceaum, je bil priča

zanj nepričakovani predstavi. Voditelja obeh zmagovitih sil sta bila na smrt sprta in sta se ob sekundiranju zunanjih ministrov zapletla v oster besedni dvoboj o prihodnosti Bližnjega vzhoda. Francoza sta vztrajala, da njuna država dobi pooblastilo za upravljanje današnjega Libanona in območja do Tigrisa, nadzor nad ozemljem, ki ustreza današnji Siriji, pa si je Francija zagotovila že v dogovoru med Syksom in Picotom.

Britanci, ki so razmišljali o mandatu nad Palestino in so ravno dobili natančnejša poročila o ogromnem naftnem bogastvu v sosednji Mezopotamiji, so se temu uprli. Francoski nadzor nad Sirijo bi bil v nasprotju z obljubo, ki so jo na začetku vojne dali Arabcem. Poleg tega naj bi bil imperij s skoraj milijonom vojakov in 125 tisoč mrtvimi vojno na Bližnjem vzhodu bojeval tako rekoč sam. »Brez Anglije sirska vprašanje sploh ne bi obstajalo,« je bil odločen Lloyd George.

Takrat se je vmešal predsednik Wilson. Ali prebivalci Sirije sprejemajo francosko upravo, prebivalci Palestine in Mezopotamije pa britansko, bi lahko ugotovili le tako, da bi jih povprašali po njihovih željah. To je bil preprost in logičen predlog. Chicaški poslovnež Charles Crane in ameriški teolog Henry King sta dva meseca popotovala po Bližnjem vzhodu in intervjuvala na stotine pripadnikov arabskega višjega sloja in politično angažiranih ljudi. Čeprav so Britanci in Francozi skušali vplivati na njuno odpravo, kolikor so le mogli, sta prišla do enoznačnega sklepa: lokalno prebivalstvo v Siriji ni hotelo francoske uprave, ljudje v Palestini pa ne britanske, ameriško poizvedovanje po Mezopotamiji pa so Britanci uspešno preprečili.

Avgusta sta King in Crane predstavila poročilo: priporočila sta mandat nad združeno Sirijo in Palestino, ki pa naj bi ga prevzele nevtralne ZDA in ne evropske kolonialne sile. Sin Huseina bin Alija, Fejsal, ki sta ga opisala kot izjemno osebnost, bi po njunem lahko postal vladar te arabske države.

Kingovo in Cranovo poročilo, ki ga poznajo le redki strokovnjaki, je z današnjega vidika ena največjih in popolnoma zapravljenih priložnosti v zgodovini Bližnjega vzhoda. Zaradi pritiska Britancev in Francozov ter zaradi hude bolezn predsednika Wilsona septembra 1919 so poročilo arhivirali in ga objavili šele čez tri leta. Pariz in London sta se med drugim dogovorila o novi podobi Bližnjega vzhoda, ki je bila diametralno nasprotna Kingovim in Cranovim priporočilom: Francija je območje upravljanja

Države, ki so v arabskem svetu nastale v letih po letu 1914, meje, ki so jih določili, v dojemanju številnih tamkajšnjih prebivalcev – in njihovih sosedov – vse do danes ne uživajo legitimnosti.

- 03 Miličniki v iraški Basri 2008: pred naslednjim izbruhom nasilja?
- 04 Nemško-turška ladijska posadka 1915: Istanbul se je bojeval na strani Berlina.

A na Bližnjem vzhodu so k usodnim in dolgoročnim posledicam pripomogli trije dejavniki.

Prvič: drugače kot številni Evropejci, ki so najkasneje na začetku 19. stoletja utrdili narodno zavest in politične razrede, je Arabce iz zgodovinskega spanca prebudila šele prva svetovna vojna. Otomani so bližnjevzhodnim pokrajinam vladali razmeroma zadržano, vendar tudi brez namena, da bi jih preoblikovali. Ničesar niso naredili, da bi tam vzpostavili intelektualne ali gospodarske elite. Če je kje vzknila narodna zavest, so njene glasnike onemogočili ali jih kratko malo ubili. Ljudje na Bližnjem vzhodu so, obremenjeni s takšno dediščino, vstopili v 20. stoletje, politično organiziranje pa še dodatno obremenjuje predmoderni koncept države, kot ga pozna njihova vera.

Drugič: samovolja, s katero sta Francija in Velika Britanija na novo uredili nekdanje arabske pokrajine Otomanskega cesarstva, je pustila hude posledice, Arabci se niso mogli sprijazniti z zaroto. V naslednjih desetletjih se je to njihovo občutje razraslo v pravo obsedenost; še danes se govori, da je nerazumljivi pregib meje v puščavi med Savdsko Arabijo in Jordanijo nastal, ker naj bi bil nekdo dregnul ministra Winstona Churchilla, ko je risal mejo na zemljevidu na mizi. Govorica je absurdna – vendar so Sykes, Picot, Lloyd George in Clemenceau v resnici to pokrajino razrezali približno tako.

Tretjič: drugače kot v Evropi se napestost, ki jo je v arabskem svetu ustvaril nepriemeran mirovni sporazum, ni sprostila z enim samim izbruhom. Med drugo svetovno vojno je bil Bližnji vzhod le obstransko prizorišče.

A nerešeni spori iz prve svetovne vojne in iz evropske katastrofe izvirajoče posledice druge svetovne vojne – ustanovitev Izraela, hladna vojna in boj za naravne vire v Perzijskem zalivu – so zgodovinsko breme, zaradi katerega se Bližnji vzhod duši v vojni, ki se noče končati. Ta traja še danes, skoraj sto let po poletju 1914. ×

© Der Spiegel

razdelila na Libanon in Sirijo, Velika Britanija pa je prevzela Mezopotamijo, ki jo je pozneje preimenovala v Irak, še prej pa je vanjo vključila z nafto bogato provinco Mosul. Med Sirijo, Irakom in mandatnim območjem Palestino so zasnovali tamponsko državo Transjordanijo.

Namesto arabske nacionalne države, ki so jo Britanci obetali šerifu Huseinu bin Aliju, so zmagovalke Bližnji vzhod najprej razdelile na štiri države, ki zaradi zemljepisnega razreza ter etničnega in verskega ustroja še danes veljajo za najtežje obvladljivo območje na svetu.

Zavedali so se, kaj počnejo. Ko se je tik pred podpisom pogodb pojavilo vprašanje, kje natančno naj bi potekala severna meja Palestine – in s tem kasnejšega Izraela – je neki svetovalec v Londonu britanskemu premieru Lloyd Georgeu napisal: »V resnici nobena delitev Arabije med Alepom in Meko ni naravna. Najboljši nasvet je zato upoštevanje strateških prednosti.« Nazadnje sta o meji odločala britanski general in direktor angleško-perzijske naftne družbe.

Ne le v arabskem svetu, temveč tudi v Evropi so po prvi svetovni vojni zarisali meje, s katerimi se narodi niso mogli sprijazniti.

Ljudje smo ubijalci

Britanski zgodovinar Ian Morris
utemeljuje smiselnost vojne

Kakšno vlogo igra nasilje v razvoju človeštva? Britanski arheolog in zgodovinar

Ian Morris se je v knjigi *Vojna* posvetil posledicam bojev in osvajanj v zgodovini vse od kamene dobe. Ugotovil je, da se nasilje zadnjih deset tisoč let vztrajno zmanjšuje – kljub ponavljajočim se zdrsom v barbarstvo. Pri tej temeljni usmeritvi se ni nič bistvenega spremenilo niti v strašnem 20. stoletju, trdi Morris. Na podlagi celotne impozantne nasilne zgodovine ustanavljanja kraljestev od antike do sedanjosti je prišel do izzivalnega sklepa, da vojna, gledano na splošno, Zemljo spreminja v prijaznejši planet. V prihodnjih 50 letih bi se lahko uresničile celo prastare sanje o svetu brez vojn. Morris, ki je v prodajni uspešnici *Kdo vlada svetu* razčlenil razloge za prevlado Zahoda v sodobnem času, predava na Stanfordovi univerzi v Kaliforniji.

Profesor Morris, vojna je od nekdaj človekova spremljevalka in je vse od antičnih piscev Herodota in Tukidida osrednja tema zgodovinarjev. V čem je njen smisel?

Piše: Romain Leick

► Ker je vse, povezano z vojno, protislovno, me mika, da bi odgovoril s protislovjem: njen smisel je v miru.

Ne preprosto v zmagi, ropanju, zavojevanju, nadvladati?

► To so seveda temne plati vojne, tako rekoč njen nesmisel. A nasilje je vedno le sredstvo za doseganje namena, eno od številnih orodij, ki jih imajo na voljo živa bitja v boju za vire in nadaljevanje vrste. Kdor doživi vojno in opazuje nasilje od spodaj navzgor, verjetno v tem ne vidi posebnega smisla. A če pogledamo od zgoraj navzdol in z globalnega vidika v daljšem časovnem obdobju, zlahka razberemo logiko, ki stoji za vojno.

In ta naj bi bila?

► Zaradi vojne smo ljudje – poudarjam, da z dolgoročnega vidika – varnejši in bogatejši. Vojne so v zgodovini pripomogle k nastanku večjih, zapletenejših družb višjega reda, ki se organizirajo v državne tvorbe, te pa zmanjšujejo tveganje, da bodo njihovi pripadniki umrli nasilne smrti.

Zaradi vojn nastajajo države, te pa skrbijo za mir? To zveni preveč preprosto. Krepitev države ni prinesla le miru, temveč tudi trpljenje.

Trot (drone), ameriško brezpilotno letalo v akciji.

Nasilje je vedno le sredstvo za doseganje namena, eno od številnih orodij, ki jih imajo na voljo živa bitja v boju za vire in nadaljevanje vrste.

► Dokazi iz zgodovine, arheologije in antropologije so zame enoznačni. Deset tisoč let vojn, od časa mlajše kamene dobe, v kateri so se lovci in nabiralci postopoma ustalili na enem mestu in izoblikovali kmetijske skupnosti, je pripomoglo k umirjanju nasilja, in to občutno. Vojna ima izrazite koristi, pa če se nam zdi to dejstvo še tako neprijetno. Slabe stvari se dogajajo v upanju, da bodo prinesle tudi kaj dobrega, tako je pomen vojne prosto po pismu Rimljanom, ki ga pripisujejo apostolu Pavlu, pojasnil britanski strateg Basil Liddell Hart.

Mar ne dokazuje ravno 20. stoletje z dvema svetovnjima vojnama, kako zelo varljivo je to upanje?

► Po grobi oceni je v 20. stoletju nasilne smrti oziroma zaradi posledic vojne v najširšem smislu besede umrlo od 100 do 200 milijonov ljudi. To je grozljiv podatek. A ti preminuli so le odstotek do dva od okoli desetih milijard ljudi, kolikor jih je živel v 20. stoletju. V družbah kamene dobe je od roke soljudi domnevno umrla desetina do petina ljudi. Tako je bila v 20. stoletju verjetnost, da bo nekdo umrl nasilne smrti, desetkrat manjša kot v kameni dobi.

Takšne primerjave se zdijo absurdne.

► Vojni zlahka pripišemo vse najslabše. A zgodovina kljub temu kaže, da vojna ni tako slaba kot druga možnost – nasilna anarhija kot vsakodnevno normalno stanje. Celo če prištejemo sodobne vojne s strašljivo stopnjo smrtnosti, je teza o vse manjši nasilnosti potrjena, kljub drugačnemu videzu in občutku. Okoli leta 1250 se je vsak stoti Evropejec upravičeno bal nasilne smrti; v Shakespeareovih krvoločnih časih je to veljalo le za vsakega 300. človeka, leta 1950 pa za enega od 3000 ljudi. Človeštvo se je naučilo krotiti nasilje. Postalo je manj bojovito. Ta proces v zadnjih 200 letih poteka samo vse hitreje.

To je odraz »postopka civiliziranja«, ki ga je opisal že sociolog Norbert Elias v slavnem delu O procesu civiliziranja. Vojna morda ni zlo, ki se mu je mogoče izogniti, a tudi ne gonilna sila napredka. Ni vojna vedno civilizacijski kontrapunkt, zdrs nazaj v barbarstvo?

► Ta postopek gotovo ni bil lep in tudi ni potekal gladko: v vojni se lahko pobijanje kratkoročno spet vrne na raven iz kamene dobe. A v tem postopku civiliziranja se mi zdi nujno zlo, poleg tega pa tudi manjše zlo. S tega vidika je vojna nedvomno grozna metoda za oblikovanje večje, miroljubnejše družbe. A hkrati je edina metoda, ki jo je izbralo človeštvo. Gotovo bi bilo prijetnejše, če bi spore

reševali s pogajanjem namesto z nasiljem. A tako pač ni šlo. Žival v nas ne umre, nasilje je možnost, ki je vedno na voljo, in če kateri od udeležencev v konkretnem položaju ugotovi, da bi se nasilje izplačalo, bo posegel po njem. Zgodovinsko je vojna zmagala nad dolgotrajnimi pogajanjem. Dobronamerne besede imajo največji učinek po vojni.

Človek se nasilju ne odpove zaradi razuma in morale, temveč zaradi prisile in strahu?

► Ljudje se svobodno redko odpovedo sami od sebe – tudi svobodno, da napadajo in ropajo drug drugega. Človek je z vidika evolucije polariziran kot socialno, inteligentno in preračunljivo bitje. Smo ubijalci. Tako rekoč edino dovolj močno sredstvo, ki žival zadrži v ogradi, je grožnja s kaznijo, poraz v vojni ali neposreden strah pred tem.

In to zmore samo močna država s svojim monopolom nad nasiljem, notranjim in zunanjim?

► Večina antropologov in zgodovinarjev se danes strinja, da je Thomas Hobbes resnici prišel veliko bližje kot Jean-Jacques Rousseau, ki je bil prepričan, da je človek kot del narave miroljubno bitje, sposobno živeti brez vojne in poželenja. Hobbesova mračna teza, da je bilo pred iznajdbo države življenje nenehna vojna vseh proti vsem, je veliko manj romantična. Realizem lahko odbija, a tudi izziva.

Leviatan, pošast, s katero je Hobbes primerjal premogočno državo, je tudi sam nenehno v nevarnosti, da bo zlorabil svojo nasilnost. Za po-

02 Zgodovinar Ian Morris.

03 Napad ameriške vojske z napalmom v Vietnamu leta 1972.

poln mir najlaže poskrbijo totalitarne države. Zakaj je najboljša pot k državi kot najvišji obliki nasilja vojna in ne družbena pogodba?

► Menda zato, ker je vojna pač bolj prvinska. Prostovoljna družbena pogodba predvideva vpogled, ta pa prepričljiv vpliv praviloma dobi šele po izkušnji vojne.

Tako kot sta umiritev Evrope in povezovanje v Evropski uniji postala uresničljiva šele po obeh svetovnih vojnah?

► Razvoj zahodne Evrope po letu 1945 je presenetljiva izjema, posebna pot, ki na prvi pogled zbudi dvom o pravilnosti moje teze. Prvič v zgodovini so se nasilne človeške množice – 500 milijonov – povezale v večjo, varnejšo in bogatejšo družbo, ne da bi bile v to prisiljene. To pomeni, da je morda prvič v zgodovini nasploh beseda premagala meč. A obstaja nekaj omejitev, zaradi katerih se ta epohalni preobrat vendarle približa znanim vzorcem.

Katere naj bi to bile?

► Evropa je igro smrti odigrala skoraj do konca. Evropski birokrati so danes morda brez enega samega strela uspešni s svojim povezovalnim ustrojem, ki ga sestavljajo pravila in odloki – vendar predvsem zato, ker so Napoleon, cesar Viljem II. in Hitler pred tem propadli. Vsi pomisleki, da bi vnovič združena Nemčija lahko še enkrat preigrala zgodovinski scenarij, so se izkazali za neutemeljene. Klasični leviatan bi med dolžniško krizo lahko posegel po nasilju, da bi tako rešil težave – kakor nekoč Velika Britanija, ki je v Grčijo poslala vojaško mornarico, da bi izterjala dolgove. Namesto tega je nemška politika potrdila svojo mojstrsko metodo neukrepanja, s katero doseže ravno dovolj, da bankrotirane države ostanejo na površju, in niti trohice več. Evropske sile so očitno upoštevale nauk. Najprej so morale pasti na dno, da se zdaj temu uspešno izogibajo.

Je Evropa dokončno prerasla igranje s smrtjo?

► Ne popolnoma, in to vodi k nadaljnjim omejitvam. Evropa se je nasilju kot

Vojne so v zgodovini pripomogle k nastanku večjih, zapletenejših družb višjega reda, ki se organizirajo v državne tvorbe, te pa zmanjšujejo tveganje, da bodo njihovi pripadniki umrli nasilne smrti. Zaradi vojne smo ljudje – poudarjam, da z dolgoročnega vidika – varnejši in bogatejši.

03

političnemu sredstvu odrekla skoraj enoglasno, ker za njo stoji močnejši leviatan, to so Združene države Amerike. Evropejci si lahko privoščijo, da so z Venere, ker so Američani z Marsa. Brez svetovne policije ZDA evropska mirovna strategija ne bi bila mogoča. V Evropi bodo golobi miru živeli, dokler bo imela varuha, ki bo preganjal sokole in lisice.

Pravzaprav so evropski eksperiment omogočili vsi ameriški predsedniki po letu 1945. **Evropa bi lahko poskusila postati tekmica svetovne policije. Skušnjavo je občasno zaznati v pogovorih o novem multipolarnem svetu, v katerem bi velesila Evropa dobila prostor pod soncem.**

► Ostaja pri besedah, v Parizu še nekoliko

izraziteje kot v Berlinu. A zakaj? Ob koncu 19. stoletja se je bogato in vplivno nemško cesarstvo prelevilo v najnevarnejšega tekmeča takratne svetovne policije Velike Britanije. Izziv se je končal s katastrofo za vse udeležene. Prva svetovna vojna je klasičen primer kontraproduktivne vojne, ki je uničila ureditev, ne da bi ustvarila novo, in

Človek je z vidika evolucije polariziran kot socialno, inteligentno in preračunljivo bitje. Smo ubijalci. Tako rekoč edino dovolj močno sredstvo, ki žival zadrži v ogradi, je grožnja s kaznijo, poraz v vojni ali neposreden strah pred tem.

je povzročila vzpon nekoga od zunaj, to je ZDA, na položaj svetovne sile.

Prva svetovna vojna se je končala leta 1918 z zmago brez miru namesto z mirom brez zmage, kot si je leta 1917 pred vstopom ZDA v vojno želel predsednik Woodrow Wilson.

► Za pravi mir bi bila leta 1918 nujna močna svetovna policija, vendar ZDA takrat še niso bile opremljene za to. To je bilo zadnje, kar si je takrat želela večina Američanov. V Evropi pa je suverena nacionalna država prestopila kulminacijsko točko. Tako je trenutek, ko se zmaga spreobrne v nazadovanje, poimenoval veliki mislec sodobne vojne Clausewitz. **Zmagovalci so vedno pacifistično naravnani, tudi to je rekel Clausewitz.**

► Strinjam se. Na tem je temeljil tudi *pax romana*, rimski mir. Imperij ohranja mir in red, da lahko cvetita trgovina in blaginja. Svetovna policija vazalom ne dovoli, da bi spet napadli drug drugega, in nevarnost od zunaj odvrča v dobro vseh.

Vendar večinoma ni tako idealistično in razumno. Med obema vojnoma so se zmagovalci, Britanci in Francozi, vdali pacifističnim nazorom, premaganka Nemčija pa se je pripravljala na naslednji krog. Kako se z vašo zgodovinsko shemo ujema Hitler?

► Hitler se je vedno zavedal, da se njegov boj ne bo končal z nemško zmago v evropski

vojni. Vojno je razumel kot namen sam po sebi, kar je bila temeljna kršitev clausewitzevskega načela, da mora vojna ostati orodje politike. Hitlerjeva velika Nemčija bi bila največja skupnost, najstrahovitejši leviatan v prvinskem smislu, kar jih je celina doživela od rimskega cesarstva. A kljub temu je bila večina njegovih podložnikov revna, smrt in suženjstvo sta bila vseprisotna – to pa je popolno nasprotje produktivne vojne.

Pa jo je bilo kljub temu v nasprotju s prvo svetovno vojno proti Hitlerju nujno začeti.

► Če bi si Hitler podjarmil celino, bi ZDA proti njemu začele hladno vojno, v kateri bi imel enako malo možnosti, kot jih je pozneje imela Sovjetska zveza – Evropa bi bila mračnijaška celina pod vladavino esesovcev in gestapa. A Hitlerjevo tiranstvo je postopek civiliziranja samo upočasnilo, ni pa ga moglo ustaviti.

Za vas je značilno neprijetno nagnjenje, da zgodovino presoimate glede na njene posledice. Ljudi, ki se znajdejo v njenem kolesju, preprosto odpišete kot izgubo?

► Leviatanov učinek je mogoče primerno oceniti le, če države in njihove vojne obravnavamo v čim širšem časovnem okviru. Tudi nacistično pošast so premagali drugi leviatani. Zmanjševanje števila nasilno umrlih se je nadaljevalo. Nemir izvira iz tega, da se

dolgoročne usmeritve lahko izrazito razlikujejo od časovno omejenega dogajanja, ki vpliva nanje. Kratkoročno – v eni generaciji – zaradi vojne umiramo hitreje. Kljub temu pa je skupni rezultat tisočletij vojnih spopadov mirnejši svet, na katerem vsi živimo dlje. Iz izgube nastane korist.

Ostane žalostna in morbidna bilanca.

► Rimljani so med vojnimi pohodi za seboj vedno puščali pogorišča, vendar njihov imperij nikakor ni bil opustel. Med osvajalnimi vojnami so ubili dobrih deset milijonov ljudi, poleg tega so jih celo množico tudi zaslužjili. Kljub temu je bil vrhunec cesarstva približno 200 let po začetku našega štetja obdobje razcveta človeštva. Druga svetovna vojna je opustošila obsežne dele Evrope in Azije. Kljub temu se je kasneje pokazala za eno produktivnejših vojn sploh, kajti bila je začetek postopka uvajanja nove ureditve sveta, ki je danes tako miren in bogat kot nikoli prej.

Žal zgodovina ne teče linearno. Napredek gre po ovinkih in se premika levo in desno. Ni vojna za nekaj dobra le včasih, kot izjema, ki potrjuje pravilo?

► Ne skušam opravičevati vojn. Vse vojne niso produktivne, barbari lahko vrnejo udarec in krasni novi svet pahnejo v kaos. To se je zgodilo po zatonu rimskega cesarstva in je trajalo več stoletij. Kraljestva starega veka, ne le rimsko cesarstvo, temveč tudi dinastija Han na Kitajskem in Maurjansko cesarstvo v Indiji so dosegla raven družbenega in gospodarskega razvoja, na kakršno se je zahodna Evropa spet povzpela šele v 15. stoletju, ponekod pa šele na začetku 18. stoletja.

Odločilna pri tem je moč oziroma šibkost leviatana. Produktivno vojskovanje pomeni, da so varnejši in bogatejši vsi, napadalci in napadani. Kontraproduktiven način bojevanja pa vse pahne v kaos, anarhijo, trpljenje in nasilje, kot se je v srednji Evropi zgodilo med 30-letno vojno.

Moralne implikacije so še vedno neprijetne. Kajti država, ki je dovolj močna, da iztrebi krivice in zatire nasilje, je dovolj močna tudi, da zagreši še večje krivice in uporabi še hujše nasilje. Izkušnje totalitarizma in pred tem absolutizma to dovolj zanesljivo potrjujejo. Ali leviatan za svoje delovanje potrebuje modrega, zmernega vladarja?

► Rim je imel več slabih cesarjev kot dobrih, in to že takoj po Avgustu v 1. stoletju. Kljub

Če bi si Hitler podjarmil celino, bi ZDA proti njemu začele hladno vojno, v kateri bi imel enako malo možnosti, kot jih je pozneje imela Sovjetska zveza – Evropa bi bila mračnjaška celina pod vladavino esesovcev in gestapa.

- 04 Bitka v Krimski vojni 1853 – 1856 (slika Raymonda de Bauxa).
- 05 Bombe nad Nemčijo med drugo svetovno vojno.
- 06 Uničenje v sirski državljanski vojni v Alepu 2013.

temu je imperij hitreje dosegel mir in blaginjo kot prej.

Institucionalna država je močnejša od kompetentnosti ali neustreznosti svojega vodstva?

► Odločilna razlika med leviatanom in roparjem ter zavojevalcem, ki samo požiga in pleni, je, da so vladarji stalni, ustaljeni razbojniki. Resda so barabe, vendar je v njihovem pralastnem interesu, da poskrbijo za blaginjo svoje dežele. Samo tako se njihova moč povečuje. Dolgoročno lahko države preživijo in uspevajo le, če njihovi vladarji nehajo krasti. Zavojevalci so zgradili kraljestva, a če so jim hoteli vladati, so morali postati politiki in direktorji. Neuspešne države v Afriki, prednji in srednji Aziji, od Malija, Srednjeafriške republike, Sudana, Somalije, Jemna do Iraka, Afganistana in Pakistana so nestabilne, ker nimajo institucij in državnih struktur. Tako priložnost dobijo krvoločneži in razbojniki.

Če se je vojna v preteklosti izkazala za koristno, kar želite dokazati tudi sami, kako bo s tem v prihodnosti? Si je mogoče zamišljati svet brez vojne?

► Opaziti je nekaj grozljivih podobnosti med težavami, pred katerimi stoji neizpodbitna svetovna policija ZDA, in tistimi, ki jih je imela njena britanska predhodnica v 19. stoletju. ZDA so menda tik pred tem, da presežejo vrhunec svoje moči, ki so ga dosegle leta 1990 po zlomu komunizma. Že zdaj imajo v pacifiškem prostoru tekmičico – Kitajsko. Po pesimističnih napovedih bi prihodnjih 40 let lahko bilo najnevarnejših v zgodovini sveta.

Poznate tudi optimistične napovedi?

► Obstaja možnost, da se bo vojna sama že danes spravila ob posel. Iztržek nasilja upada. Kljub vse večjemu pritisku je ameriška svetovna policija še vedno sposobna opravljati svoje naloge. Nazadnje bodo

prihajajoče nezahodne tekmičice morale nositi breme ohranjanja miru skupaj z njo. Globalizacija, mreženje sveta, avtomatizacija bojevanja z uvajanjem smrtonosne robotike obetajo večjo donosnost kooperativnega vedenja, nagrado za tekmovalnost pa omejujejo na najmanjši mogoči obseg.

Se nam v sklepi fazi igre smrti obeta srečen konec?

► Število neznank v igri je žal neskončno.

V propadajočih državah se bodo še naprej bojevali. Treba se bo odločati med nujnim in nenujnim posredovanjem kot v Iraku leta 2003. A odločilnega boja med dvema ali več velesilami najverjetneje ne bo. V postmodernem ali – tako mu nekateri pravijo že zdaj – posthumanem svetu v zadnjem krog igre smrti ni več zmagovalca.

Profesor Morris, hvala za pogovor. ×

© Der Spiegel

GLOBAL

IZBOR NAJBOLJŠIH ČLANKOV IZ SVETOVNEGA TISKA

Mladina d.d., Dunajska 51, Ljubljana

Global prinaša zanimivo branje, dobro publicistiko in celovit pogled na svet.

Informacije in naročila: www.global-on.net, telefon: 080 98 84

A stylized illustration of a person's profile in silhouette, drinking from a dark coffee cup. The background is a warm, orange-toned gradient with soft, glowing circles and abstract shapes, suggesting a cozy atmosphere. The person's hair is depicted with simple, curved lines. The overall style is modern and minimalist.

Qubik caffè

— kava, izbrana in pražena v Trstu.

ad tmedia

www.mladina.si/trgovina

KUPON ZA POPUST
V VREDNOSTI

30⁰⁰
EUR

VELJA DO 30.6., POPUSTI SE NE SEŠTEVAJO.

Najhitrejša torba v mestu

Predstavljamo
vam Rolljet!
Hibrid med skirojem,
nahrbtnikom in rolko

HITROST

Trole se ustavijo, še preden sploh dobro speljejo. Avtomobilski se gnetejo v kolonah. In ti? Ti na RollJet-u svobodno drviš mimo njih. V torbi imaš vse, kar potrebuješ. Z RollJet-om si vedno prvi na cilju.

UDOBJE

Polna torba je včasih hudo težka, ti pa si nekje, kjer rolkanje ni dovoljeno. Ni problema - v trgovinah ali v šoli se RollJet v trenutku enostavno spremeni v udobno torbo na kolesih.

PRILAGODLJIVOST

Celo v mestu včasih zaideš na teren, kjer morajo kolesca priznati poraz. Tedaj RollJet v trenutku zložiš, ga vržeš čez rame in mimogrede premagáš oviro.

ZABAVA

Vsi potrebujemo nekaj trenutkov za šport in razvedrilo! Snemi nahrbtnik z RollJet-a in si privoščiš dober skejterski trik, ali pa se zapelji na zabavo s prijatelji.

RollJet je čisto pravi transformer, v nekaj sekundah ga spremeniš v skiro, torbo na kolesčkih ali ga uporabiš kot nahrbtnik. Vrhunski izdelek za prosti čas in za vse tiste poti, ki se jim ne moreš izogniti – celo za pot v šolo in domov.

ROLLJET SHOP: LJUBLJANA: HAM D.O.O. | GERBIČEVA ULICA 102 | 1000 LJUBLJANA SLOVENIJA | TELEFON 01 320 6000 | GSM 051 677 810 | INFO@ROLLJET.COM

WWW.ROLLJET.COM